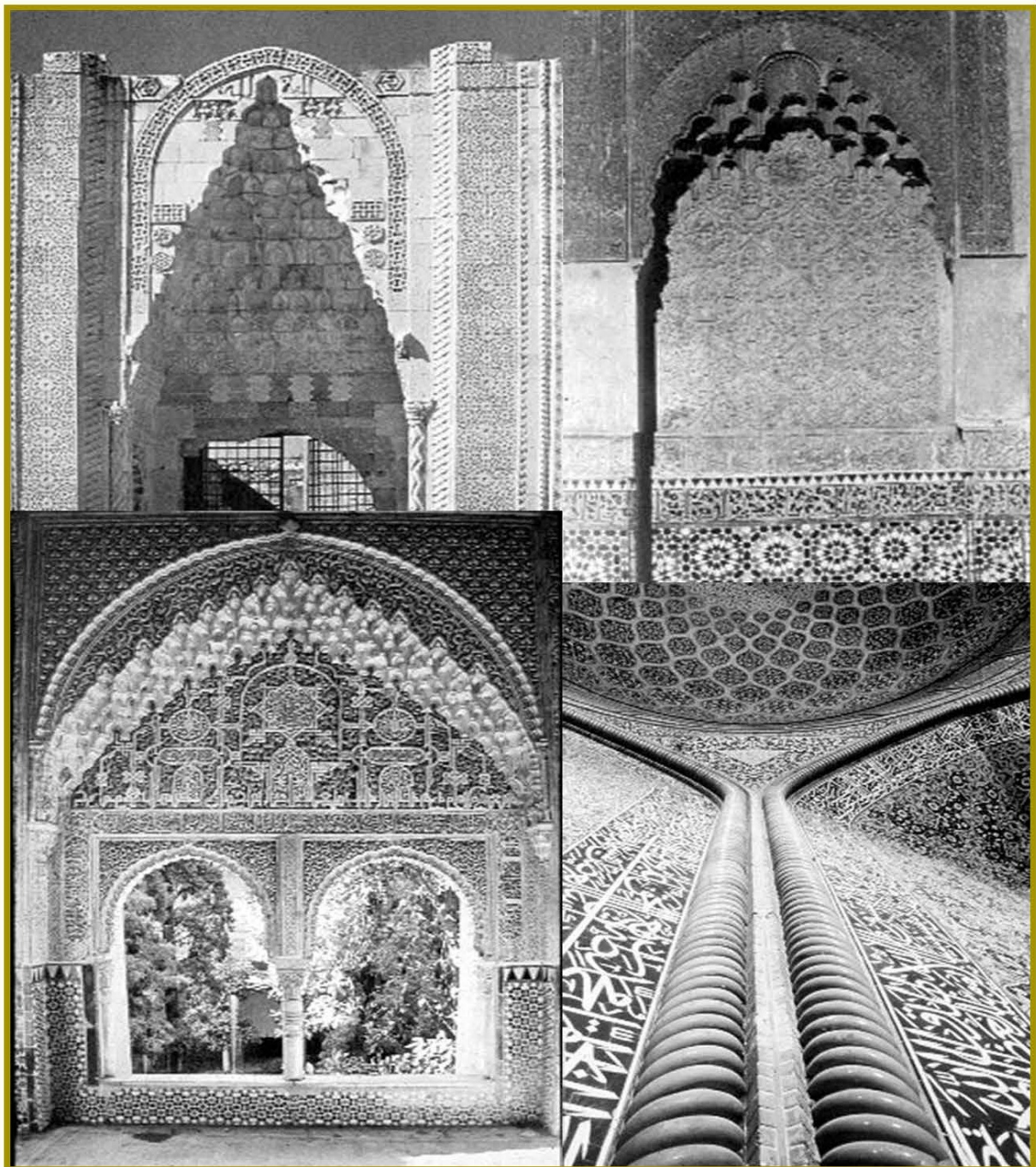

Т. Ф. ДАВІДЧ, І. І. КРЕЙЗЕР, І. Є. ПОПОВ

ІСТОРІЯ МИСТЕЦТВА, АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СХОДУ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ

Т. Ф. Давідіч, І. І. Крейзер, І. Є. Попов

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни «ІСТОРІЯ МИСТЕЦТВА, АРХІТЕКТУРИ ТА
МІСТОБУДУВАННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СХОДУ»

для студентів спеціальності 191

Київ 2020

УДК [7.03::71+72](3)

I-90

Рецензент

О.І. Гелла, канд. арх., доцент, доцент кафедри основ архітектури
Харківський національний університет будівництва та архітектури

Автори

Т. Ф. Давідіч, д-р арх., доцент, доцент кафедри основ архітектури
Харківський національний університет будівництва та архітектури

І. І. Крейзер, канд. арх., доцент, доцент кафедри основ архітектури
Харківський національний університет будівництва та архітектури

І. Є. Попов, доцент, доцент кафедри основ архітектури
Харківський національний університет будівництва та архітектури

I-90 Конспект лекцій з дисципліни «Історія мистецтва, архітектури та містобудування середньовічного Сходу» для студ. спец. 191 / Укладачі Т. Ф. Давідіч, І. І. Крейзер, І. Є. Попов. Київ: ГО «Європейська наукова платформа»; ФОП Гуляєва В.М., 2020, 100 с.

ISBN 978-617-7901-19-7

Викладено основні положення курсу «Історія мистецтва, архітектури та містобудування середньовічного Сходу». Розглянуто основні історичні події, релігії, соціальні передумови, що дали підґрунтя для виникнення типології споруд, будівельних технік, основних типів конструкцій у країнах середньовічного Сходу.

УДК [7.03::71+72](3)

ISBN 978-617-7901-19-7

© Т. Ф. Давідіч, І. І. Крейзер, І. Є. Попов, 2020
© ГО «Європейська наукова платформа», 2020

ВСТУП

Конспект лекцій з дисципліни «Історія мистецтва, архітектури та містобудування середньовічного Сходу» складено відповідно до навчального плану. Мета навчальної дисципліни - формування у студентів знань та уявлень про історичний розвиток архітектури, мистецтва та містобудування як взаємопов'язаних галузей людської культури.

В результаті вивчення дисципліни студент повинен отримати знання:

- про особливості світогляду середньовічних культур Сходу які детермінували художню свідомість.
- про особливості національних стилів в архітектурі країн Середньовічного Сходу.
- про основні типи архітектурних об'єктів в різних країнах Середньовічного Сходу, їх функціональну просторову і художньо-образну структуру.
- про принципи планування середньовічного міста, особливості його планування та забудови в різних країнах.
- про еволюцію будівельних та конструктивно-технічних засобів у країнах середньовічного Сходу.
- про основні види і жанри образотворчого мистецтва, особливості національних шкіл та майстрів.

Для індивідуальної роботи студентам пропонується велика кількість тем для написання реферату, у ході виконання якого необхідно ознайомитися з одним з розділів історії. Як правило, для цього вибирають короткий відрізок часу в історії мистецтва й архітектури окремої країни чи народу. По спеціальній літературі необхідно самостійно вивчити особливості мистецтва та архітектури цього періоду.

Лекція №1:
**Культура Індії, архітектура і мистецтво
древньобрахманського і буддійського періодів**

План лекції:

1. Історична періодизація, особливості культури, релігії і світогляд Стародавньої Індії.
2. Містобудування Древньобрахманського періоду. Міста Мохенджо-Даро і Хараппа. Будівельні матеріали та конструкції. Системи будівельних канонів Древньобрахманського періоду.
3. Архітектура Буддійського періоду. Ступа, чайтья і вихара як основні типи буддійських культових споруд. Ступа в Санчі, хама в Аджанті. Конструктивні та композиційні особливості споруд.

1. Періодизація Індії древнього і середньовічного періодів:

I-й період – III-тє тисячоліття до н. е. - середина III-го століття до н. е. – Древньобрахманський;

III-тє тисячоліття до нашої ери – XVIII-тє століття до н. е. – цивілізація, що отримала назву «Мохенджо-Даро».

II-й період – XV-тє століття до н. е. – VI-тє ст. до н. е. прихід на територію Індії племені аріїв. Формується релігія **індуїзм**.

III-й період – з III-го ст. до н. е. до середини VIII-го ст. н. е. називається Буддійським. Виникає релігія **буддизм**.

IV-й період – сер. VIII – XIII-го ст. велику популярність знову отримує релігія брахманізму. Тому цей період отримав назву Новобрахманський.

V-й період – мусульманський. З XI-го ст. на півночі Індії починається поширення ісламу. Найвищого розквіту мусульманська культура досягла при імперії Великих Моголів в XVI-му ст.

На півострові Індостан в долині річки Інд ще в III-му тисячолітті до н. е. зародилася одна з найдавніших цивілізацій людства. Її економічною основою були землеробство і торгівля ремісничими виробами. Найкраще збереглися руїни міста в місцевості, яку сучасне населення цих місць називає «Мохенджо-Даро» - «Долина Духів». Починаючи приблизно з 1800 р. до н. е. цивілізація в долині річки Інд занепадає, очевидно, через зміни клімату, частих повеней і засолення ґрунтів. Близько 1500 р. до н.е. в цей район прийшли з півночі племена аріїв (арійців) з району Гімалаїв, які поступово заселили всю північну частину Індії, включаючи долину річки Ганг, де з VI-го ст. до н. е. склався основний центр їхньої культури.

Поступово на основі змішання існуючих місцевих культів і релігійних поглядів аріїв сформувалася місцева релігія - **індуїзм** (або брахманізм), відповідно до якої древній період розвитку індійської

культури отримав назву Древньообрахманського (III тисячоліття до н. е. - середина III століття до н. е.). В кінці I тисячоліття до н. е. індуїзм остаточно оформився як релігія. З'явилася епічна міфологія, викладена в книгах Махабхарата і Рамаєна. Деміургом (творцем) Всесвіту вважався Брахма. Всесвіт уявляли у вигляді Трилоки - яйця, що складалося з трьох частин: неба, землі і підземного світу. Брахму зображували, як людину, що мала 4 обличчя, 4 тіла, 8 рук. Він жив на горі Меру і встановлював дхарму - священний закон, за яким суспільство поділялося на 4 рівні (варни) і над ним затверджувалася царська влада. Божества також ділилися на вищі і нижчі ранги. Серед вищих божеств особливо поважали Індру - бога війни і грози, Варуну - бога порядку у Всесвіті, Яму - бога смерті і підземного світу, Ганешау - бога з головою слона, покровителя наук і мистецтв. Основні верховні божества представляли тріаду: Брахма, Шива, Вішну. Шива - бог, що приводить в рух магічне колесо Всесвіту, який періодично руйнується і знову відроджується. Ця ідея лягла в основу віри в реінкарнацію - переселення душі після смерті в нове тіло. Подальша доля людини (карма) складалася в залежності від його діянь в попередніх втіленнях. Бог Вішну - втілення Світової Душі, енергії, упорядковував Космос, асоціюється з весняним розквітом, який зберігає гармонію світу. Божественна тріада пізніше об'єдналася в єдине божество - Тримурті («Три Обличчя»).

У VI-му ст. до н. е. в Індії виникла нова релігійна течія, згодом оформилася в релігійно-етичну систему - буддизм. Надалі буддизм став однією з провідних світових релігій. Його основоположником вважається проповідник Шак'ямуні (принц Сіддхартха Гаутама з племені Шакья). Основна концепція буддизму - досягнення духовної досконалості з метою стати Буддою - «пробудженим», «Просвітленим» і досягти повного блаженства - нирвани, вийшовши з нескінченного циклу перероджень (колеса Сансари). На шляху до стану Будди знаходяться бодхисатви - «істоти, які прагнуть до просвітління», що допомагають іншим живим істотам врятуватися від пут Сансари.

У IV-VI-му ст. до н. е. в районі нижньої течії річки Ганг досягла великого культурного розквіту держава Магадха. Перші кам'яні споруди культового призначення з'явилися під час правління династії Маур'їв. У III-му ст. до н. е. за царя Ашоки III-го з династії Маур'їв буддизм приймається в Індії в якості державної релігії. Тому період розвитку індійської культури з III-го ст. до н. е. до середини VIII-го ст. н. е. називається Буддійським.

У період Середньовіччя аскетична доктрина буддизму втратила свою популярність серед широких верств населення. До VI-го ст. на півночі Індії складаються феодалні відносини, розвивається система кастового поділу суспільства. У 485 р. велика держава Північної Індії - імперія Гуптів - розпадається під натиском кочівників на ряд окремих

феодальних держав: Харша, Хойсала, держава Чалук'їв, Паллавоїв, Раштракутів. Центр культури переноситься на південь Індії. У цей період (сер. VIII – XIII-го ст.) велику популярність отримує знову релігія брахманізму. Тому цей період отримав назву Новобрахманський.

З XI-го ст. на півночі Індії починається поширення ісламу. Виникло кілька феодальних держав, на чолі яких стояли мусульманські династії завойовників, які прийшли з Середньої Азії і Афганістану, посилювався вплив переселенців з мусульманських країн. Центром нової культури стали міста Делі і Агра. Найвищого розквіту мусульманська культура досягла при імперії Великих Моголів в XVI-му ст.

2. Дерево, глина і цегла були основними будівельними матеріалами північної Індії вже в III-му тисячолітті до н. е. Руїни міста Мохенджо-Даро досить добре збереглися, тому, що це місто було повністю збудоване з цегли. Його план являє собою прямокутник, близький за пропорціями до квадрату (1100 x 1250 м.). По периметру місто було оточене стіною з цегли і орієнтоване по кутку південний схід - північний захід. План міста був регулярним: з північного сходу на південний захід були прокладені 3 майже прямі вулиці, з північного заходу на південний схід - 2. Ширина вулиць - близько 8-ми м. Відповідно вулицям стіни міста мали 10 воріт. Середній квартал, що примикав до північно-західної стіни, займала цитадель, розташована на штучній височині. Тут, очевидно, перебували палац правителя, зерносховище, басейн і храм. Місто було забудоване переважно двоповерховими, щільно примикаючими один до одного будинками з внутрішніми дворами розміром близько 5x5 м. Деякі будинки мали два двори (парадний і на жіночій половині). У кутку двору на піднесеній підставі була влаштована кухня. Перші поверхи були викладені з обпаленої цегли. Тут розташовувалися господарські приміщення, лавки, майстерні. Верхній поверх займали житлові приміщення з балконами. Будинки мали плоскі покрівлі у вигляді терас. Рівень благоустрою міста був дуже високим для тих часів: вулиці вимощені цеглою, під ними виявлені залишки системи водопостачання по керамічних трубах і басейни, каналізаційні канали, складені із цегли.

Протягом II-го тисячоліття до н. е. в Індії розвивалося дерев'яне зодчество, матеріалами для якого служили бамбук, тик, кедр, дуб, сосна, сандалове, чорне і червоне дерево. Основною конструктивною системою була стійко-балочна: каркасні стіни із заповненням глиною і цеглою. Зустрічалися також будинки на палях і землянки, перекриті склепінням з гнутих стовбурів бамбука з покриттям з товстого шару очерету. Ця хатина аборигенів в районах джунглів називалася «тода». У селищах зустрічалися хатини круглі в плані з напівсферичним дерев'яним перекриттям.

Передавалися з покоління в покоління навички, секрети і правила будівельного мистецтва, що поступово були записані в трактатах Шильпашастра і Манасара (IV - V ст. н. е.). Цікавими є канонізовані плани селищ. Їх плани були побудовані на основі симетричних фігур: прямокутника з округленими кутами, восьмикутника, центричних багатопелюсткових фігур, радіальних, трипроменевих секторальних та інші. Всі ці геометричні форми, безумовно, мали релігійно-космогонічний і сакральний сенс, що коренився в культурі древніх аріїв. Явно виражене прагнення до раціональності і симетрії плану, до виявлення головних вулиць, центру, площ для храмів і ринків. Населенню пропонувалося розселятися в суворій відповідності з соціальним становищем (варною). Селища оточувалися зовнішнім захисним муром з воротами, верхня частина яких мала вигляд решітки, що опускалася. Ці ворота послужили прототипом кам'яних воріт "Торана" в буддійських спорудах. Місто або поселення замислювалося як єдина система, ієрархічно побудований організм, за своєю структурою відображало розуміння Всесвіту, світопорядку.

3. Після прийняття буддизму в якості державної релігії починається активне будівництво кам'яних споруд, пов'язаних з цією релігією. Всі цивільні споруди будувалися з дерева і тому не збереглися. Значні події, пов'язані з прийняттям буддизму, увічнювалися постановкою кам'яних стовпів - «стамбха». Вони мали капітелі у вигляді різних фігур тварин. Найбільш відома так звана «Лєвова капітель» з Сарнатха висотою більше 2-х м., що завершувалась чотирма напівфігурами лєвів, зверненими на 4-и сторони світу. Ця капітель висічена з монолітного блоку каменю-пісковіку. Із буддійським релігійним вченням пов'язана поява нового типу комплексів будівель-монастирів, куди віддалялися найбільш ортодоксальні послідовники вчення Будди з метою віддалення від мирського життя, самовдосконалення і вивчення священних текстів. Монастирі зазвичай будувалися в спеціально обраних для цієї мети місцях далеко від міст і мали в основі плану прямокутний двір, оточений чернечими келіями. Крім келій там розташовувалися зали для зборів і господарські споруди. У центрі двору розміщувалася священна споруда - **ступа**. Вона мала круглу форму плану та напівсферичну або параболічну форму сховища реліквій: святих мощів, урн з попелом і інших цінних предметів, що увічнюють будь-які події, пов'язані з релігійним культом. Прототипом ступи була похоронна камера або надмогильний пагорб, зроблений в формі напівсферичної очеретяної хатини. З часів царя Ашоки III-го збереглася ступа в Санчі, побудована близько 250 р. до н. е. і пізніше збільшена. Її висота 16,5 м., діаметр основи 36,6 м.

В епоху розквіту буддійської релігії в Індії склався новий тип храму - скельний храм «**чайтья**». Цілий комплекс буддійських храмів і

скельних монастирів - віхара - склався з кінця III-го ст. до н. е. в місцевості Аджанта. Зовні чайт'я передували вирубані в скелі високі ніші, оформлені рельєфами і скульптурою. У верхній частині стіни робилося велике вікно підковоподібної форми для освітлення інтер'єру храму. У храм вели три прорізи: один великий (центральний) і два більш вузьких бічних. Над входом влаштовувався портик, що спирався на колони. План чайт'я мав форму витягнутого прямокутника з напівкруглим завершенням, де знаходилася невелика монолітна ступа. Два ряди колон ділили інтер'єр на три нефи, центральний з яких, був значно ширше бічних. Простір бічних нефів мав більш низьку стелю і завдяки малій відстані між колонами був сильно затемненим. Центральний неф мав стелю у вигляді циліндричного зводу, покритого висіченими в камені виступаючими ребрами, що імітували конструкцію дерев'яного покриття з гнучких стовбурів бамбука. Такого ж типу ребра - "помилкові бруси" - виходили назовні, обрамляючи підковоподібний віконний проріз. Така конструкція в дерев'яному варіанті склалася ще в епоху неоліту в хатинах "тода" і пізніше застосовувалася в сільських будинках для народних зборів. У кам'яній архітектурі, в основному, відтворювалися форми, що склалися в дерев'яній архітектурі.

У комплексі Аджанти висічені в скелі також і **віхара** - гуртожитки монахів. Вони мали в плані форму квадратного залу, оточеного колонадою, за якою розташовані житлові осередки - келії монахів.

Питання для самоперевірки:

1. Перелічіть всі періоди древньої та середньовічної Індії.
2. Що є характерним у побудові міст періоду Мохенджо-Даро. Описати структуру і особливості планувального рішення міст.
3. Коротко описати основні релігії індійців.
4. Описати основні типи буддійських храмів в Індії.

Див. допоміжну літературу: 1, 2.

Лекція № 2: Архітектура і мистецтво Індії Новобрахманського періоду

План лекції:

1. Особливості архітектури Новобрахманського періоду. Матеріали і конструкції, культові споруди, релігійні комплекси.
2. Структура індуїстського храму, особливості об'ємно-просторової композиції і форм храмів Новобрахманського періоду. Основні споруди Індії цього періоду.
3. Мистецтво Новобрахманського періоду.

1. З VI-го ст. н. е. в Індії розвиваються феодальні відносини, з'являється кастова система. У цей період на території Індії з'являється ряд держав: держава Чалук'їв, Раштракутів, Хойсала, Харша, держава Паллавів. На плоскогір'ї Декан - могутня держава чолів. Центр культури переміщується на південь, де більшу популярність отримує брахманізм. З середини VIII-го століття на півдні Індії починається Новобрахманський період (див. лекцію 1). Будуються великі брахманські храми і храмові комплекси з тесаного каменю. Під впливом місцевих особливостей дерев'яного зодчества складається два архітектурні стилі індійської архітектури: північний і південний. Традиційні будівельні матеріали Індії - дерево, бамбук, цегла, глина, очерет, конструкції перекриттів - балочні по стовпах і склепінні з бамбука. У камені архітектура відтворювала форми, що склалися в цих традиційних матеріалах і конструкціях. На півдні Індії дерев'яні віхара мали вигляд багатоярусних квадратних в плані пірамідальних споруд з плоскими балочними перекриттями по стовпах висотою 60-90 м. Ця форма лягла в основу південного типу індуїстського храму, складеного з блоків каменю і малих храмків – Ратха, які висікали з моноліту. Ратхи присвячувалися малим божествам: Індірі, Ганеші, Арджуні та інш. В північній Індії, де клімат тропічний і вологий вежі храмів мали форму, в цілому близьку до параболічної з переважанням вертикальних членувань, що нагадувала плоди тропічних рослин. Вежі храмів мали висоту до 35, 5 м. Споруджувалися з кам'яних блоків над перекриттями з монолітних кам'яних плит або конструкціями фальшивих зведень. При цьому товщина несучих стін доходила до 4 м. з розширенням до низу. Шви між кам'яними блоками маскувалися зовнішнім рельєфом і скульптурою і створювалася ілюзія монолітної споруди. Скульптура з зображенням складних релігійно-міфологічних сюжетів покривала всю поверхню храму, особливо його вежі, розташовуючись горизонтальними ярусами на консольних виступах. Вежі північного типу називаються «нагара шикхара», вежі південного типу - «дравіда шикхара».

2. Характерними прикладами північного типу храмів можуть служити храм Лінгараджа в Бхубанешварі (VII-е ст.) і храм Кандар'я

Махадева в Кхаджурахо (X-е ст.). Основу плану індуїстського храму складають функціональні зони, яких всього чотири - це:

1. ардхамантамам - навіс над вхідною частиною;
2. мантапам - вхідна частина (малий зал);
3. антарала - зал для тих, хто молиться;
4. гарбхахріха - святилище.

План індуїстського храму створений за принципом осьової симетрії, кожна функціональна частина наближена до форми квадрата. Загальна композиція базується на чергуванні квадрата і повернутого квадрата щодо головної осі на 45°.

Над кожною з частин храму зводилася вежа - шикхара. Найвищою була вежа над святилищем. У храмі Кандарья Махадева всі вежі настільки тісно зливаються одна з одною, що створюється враження єдиної пластично складної композиції, підпорядкованої головному обсягу. Крім того, цей храм має цоколь висотою 10-ть м. і високі круті сходи, що імітують підйом по кам'яних уступах гірських схилів. В цілому, очевидно, створюється образ міфологічної гори Меру - обителі божества, у подніжжя якої на численних ярусах розташовані тисячі скульптурних композицій з зображеннями міфологічних сюжетів. В основі плану всіх споруд лежить геометрія мандали - стародавнього символу будови світу, що включає концентричні кола і квадрати - символи ірраціонального і раціонального начал.

У VII - VIII-у ст. будуються великі комплекси індуїстських святилищ, до складу яких входять: зали, галереї, великі і малі храми, басейни для омивання, підсобні приміщення. Великий храм ставиться всередині прямокутного двору «пракарам». По периметру двору іноді робили крыту галерею або зімкнуті в ряд павільйони. Комплекс оточували кам'яною стіною (або системою стін) і воротами з надбрамними вежами «гопурам». Входи до храмів орієнтувалися на схід. Головне святилище в центрі комплексу називається «вімана» - символ Всесвіту. Навколо головного святилища споруджувалися другорядні храми, присвячені богам 2-го рангу. Храми з пишним декором з'явилися в X-у ст. Пізніше, в період Пізнього Середньовіччя (XVI-XVIII-у ст.) храмові комплекси на півдні Індії стають ще більшими, нагадуючи цілі міста-фортеці. Вежі храмів досягали висоти понад 60-и м., скульптура була забарвлена в яскраві кольори.

На півдні Індії в VIII-у ст. була створена унікальна в світі споруда з кам'яного моноліту - храмовий комплекс Кайласанатха в Еллорі. Головний храм цього комплексу має довжину 61 м., висоту 30,5 м., ширину 30,5 м. Монолітний блок під спорудження був утворений виїмкою ровів навколо нього і процес творення починався з верхніх частин будівлі. Комплекс складається з двох великих храмів: двоповерхового храму Брахми і головного храму зі святилищем з

восьмигранним куполом. Крім того, є п'ять малих храмів - Ратх. Головний храм оперезаний біля основи статуями слонів, як би несучими на спинах основний обсяг.

Відомий також комплекс храмів в Мамаллапурамі з прибережним храмом Шиви. Цей храм - класичний приклад південного храму з вежею «Дравіди шикхара». У цьому комплексі влаштований штучний водоспад «Сходження Ганги», який ілюструє міфологічний сюжет сходження божества-річки Ганги з небес. Дощова вода збирається в кам'яній цистерні в горах і періодично скидається вниз між двох скель, покритих рельєфами з зображенням слонів і дрібних божеств, які вітають богиню.

З XI-го ст. на півночі Індії починають з'являтися нові держави на чолі з мусульманськими правителями, які прийшли з Середньої Азії і Афганістану і разом з новою релігією - ісламом - відбуваються корінні зміни в архітектурі і мистецтві цих північних областей.

В цей же час на півдні Індії існували незалежні королівства. З 1345-го р. правителі Декана створюють династію Бахманідів для опору владі делійського султанату. Місто Віджаянагар («Місто Перемоги») з 1343-го року стало столицею могутньої держави на півдні Індії, де відбувалось відродження індуїстської культури. Жерці стали панівною кастою. Будувалися величезні релігійні комплекси, що мали суспільне і оборонне значення. Зодчество індуїзму наповнилось драматичним змістом, збагачене скульптурою, воно виражало метафізичні ідеї індуїзму. Храми перетворилися в грандіозні комплекси з концентричними стінами - огорожами, число яких іноді доходило до 7-ми, багатоярусні композиції храмових веж досягали величезної висоти і покривалися розфарбованою теракотовою скульптурою. Найбільш відомі з таких комплексів: Танджор, Мадураї, Шрірангам.

У XIII – XVIII-у ст. святилище поміщають в центрі внутрішньої огорожі. На центральній осі кожної огорожі підносяться вежі-ворота («гопурам»), покриті розфарбованою скульптурою з теракоти. Висота веж храмів сягала понад 60 м., довжина зовнішньої огорожі - 880 м., ширина - 760 м. Перекриття робилися з однієї величезної монолітної плити вагою в кілька сотень тонн.

Храмовий комплекс в Мадурі (Мадураї), остаточно сформувався в 1645-у р., має кілька огорож і 9-ть вхідних воріт-гопурам. У зовнішній огорожі гопурам вище, ніж у внутрішніх. В релігійний комплекс входять храми, галереї з колонадами, ставок золотих лотосів та інші будівлі. Поза огорожею знаходиться окремий багатоколонний зал - «мантапам». Колони покриті складною скульптурою. Це останній великий комплекс, побудований перед колонізацією Індії.

3. Мистецтво Новобрахманського періоду. У комплексі буддійських храмів в Аджанті між 400-м і 642-м рр. з'являються 20 печерних залів - віхара - нового типу. Це зали з колонами по периметру і плоским

перекриттям, оточені з трьох сторін чернечими келіями і вікна, з портиками на фасаді. Стеля була оформлена мальовничими зображеннями кессонів, заповнених геометричним і рослинним орнаментом, на зразок елліністичних-римських зразків.

Скульптура і розписи із зображенням божеств індуїстського пантеону починають з'являтися також і в буддійських скельних храмах. Вони призначаються для настанови віруючих шляхом зображення різних релігійних і міфологічних сюжетів. З'являються також і побутові сюжети, сюжети літературних і драматичних творів. В індійській культурі Новобрахманського періоду відбувається повне злиття архітектури і скульптури. Скульптори «вардахі» працювали разом з архітекторами. Безліч стародавніх божеств-повелителів сил природи зображувалися на всіх архітектурних елементах храмів. Ранні буддійські споруди не мали зображень Будди. Зображувалися тільки його символи: священне дерево Бодхі, «колесо закону», тварини - «кордони світла». Пізніше з'являються зображення сцен з життя Будди у вигляді рельєфів на огорожах ступ і воротах «Торана». У перших століттях нашої ери з'являються зображення Будди. Під впливом елліністичної культури формується стиль греко-буддійського мистецтва: образ Будди як прекрасної і гармонійної людини. Портретного мистецтва в Індії не було.

У Новобрахманський період стали популярні міфологічні та епічні сюжети, з'являються зображення Шиви, Індри, Ганеші, Вішну. На стінах храмів - скульптурні панно, багатофігурні композиції. Складаються канонічні зображення певних поз (мудра) і рухів рук. Декоративізм в архітектурі все більше заступає конструкцію.

Питання для самоперевірки:

1. Назвіть два типи веж індуїстського храму.
2. Індуїстський храм і його будова.
3. Основні елементи храмового комплексу Новобрахманського періоду.

Див. допоміжну літературу: 1, 2.

Лекція № 3: Архітектура і мистецтво Індії мусульманського періоду

План лекції:

1. Мусульманський період в архітектурі Індії.
2. Основні пам'ятники мусульманського зодчества Індії.
3. Мистецтво Індії Мусульманського періоду.

1. Починаючи з X-го ст. мусульмани здійснюють набіги на територію північної Індії. Близько 1000-го р. Махмуд з князівства Газні (територія Афганістану) зробив 17-ть набігів на Індію. Союз індуїстських князів не зміг йому протистояти (у армії використовувалися слони). Мусульмани руйнували і грабували індуїстські храми. Після смерті Махмуда 1030-го р. Індія понад півтора століття проживає в мирі, проте вона не підготувалася до майбутніх нашеств.

У XII-му ст. тюркська династія Гуридів з Газні захопила північ Індії і утворила Делійський султанат. Посилюється потік переселенців до Індії з сусідніх мусульманських країн і поширюється іслам. Послідовно змінилися кілька мусульманських династій: Газневидів, Гуридів, Гулямів, Хальджі. З 1229-го року на територію Індії здійснювали набіги війська Чингісхана. У 1236-у р. при правителі Ільтутмиші будується мінарет Кутб Мінар висотою 72-а м. Йде боротьба кланів, вони намагаються дати відсіч монголам. З XII – XIII-го ст. мусульмани панують на всій території північної Індії.

З XVI-го ст. завойовник Захиреддін Мухаммед Бобур з Фергани (нащадок Тимура і Чингісхана) вирішив завоювати Делійський султанат, використовуючи вогнепальну зброю афганців, артилерію, запозичену у персів і кавалерію турків. Він був засновником династії Великих Моголів.

Могольські монархи надають заступництво мистецтву та літературі. В м. Агра Бабур створив сад в перському стилі. З'являються нові типи споруд, характерні для релігії іслам: мечеті, мавзолеї, фортеці-форти, мінарети, палаці, медресе, садово-паркові павільйони. Їх форми стають більш строгими і гармонійними. В архітектурі простежуються перські і середньоазіатські впливи. Поступово індійські і мусульманські елементи з'єднуються в єдиний стиль.

Основні центри мусульманської культури Індії - міста Делі і Агра. Місто Делі стало столицею мусульманських правителів на 6-ть століть. Мусульманська архітектура північної Індії докорінно відрізнялася від індуїстської архітектури півдня. Оскільки іслам не використовував зображень живих істот, широке поширення набула геометрична, рослинна, епіграфічна орнаментика. Для мусульманської архітектури

Індії характерна чистота форм і багатство кольору. Кольорова гамма споруд залежала від застосування місцевих будівельних матеріалів. В основному - це червоний пісковик, інкрустований білим мармуром. Будівництво велося за участю індійських майстрів, основною спеціалізацією яких традиційно було різьблення по каменю. З'являються нові для Індії будівельні технології і конструктивні системи: кладка на розчині, арково-склепінні конструкції, вітрила, портално-купольні композиції в мавзолеях і мечетях. В обробці використовувались: мармурове облицювання, інкрустація поверхні одного каменю іншим. Незважаючи на те, що мусульманська архітектура Індії зазнала впливу архітектури Ірану, Середньої Азії, Афганістану, вона за своєю стилістикою відрізняється від них, так як відчула активний вплив національного індійського зодчества, ремісничого способу будівельного виробництва, характерного для Індії. Головними видами мистецтва в Індії завжди залишалися скульптура і прикладне мистецтво, що і відбилося в архітектурі. Менша увага приділялася пропорціям, тектоніці. Найбільше традиційних форм збереглося в цивільній і кріпосній архітектурі. Культові будівлі відрізняються величчю задуму, величезними розмірами, витонченістю і різноманітністю форм.

2. Основні пам'ятники мусульманського зодчества Індії:

Мінарет Кутб-Мінар (1200 р.) в Делі висотою 72,6 м., Діаметр основи - 14 м. Побудований з червоного пісковика, верхні яруси - з білого мармуру. Має форму циліндра з грою світлотіні ребристої поверхні. Відрізняється прекрасними пропорціями.

Мавзолей Мухаммеда Адільшаха «Гол Гумбаз» в Біджапурі (1626-56-ті рр.). За формою нагадує замок, фортецю. Діаметр купола - 38 м., висота будівлі - 66 м. Купол був позолочений. В основі - висічений в камені лотос.

Форт Агри (XVI-XVIII ст.) - комплекс будівель, оточених стіною напівкруглого обрису (по вигину річки) довжиною 824-и м. Фанерований тесаним каменем - червоним піщаником). Головний вхід - ворота Делі - висотою 21-н м. Повторюють форму давньоіндійських кріпаків воріт - дві восьмикутні башти, сполучені арочним отвором.

Портал - головний вхід - мечеті в Фатехпур-Сікрі поблизу Агри. Форма повторює іранські зразки, але більш декоративна: аркатурно завершена з кутовими вежами, бічні лоджії, інкрустація білим мармуром в червоному піщанику - це характерні індійські прийоми. З XVII-го ст. з'являється інкрустація кольоровим каменем в білому мармурі.

Мавзолей Тадж-Махал в Агрі (1650-ті рр.) Побудований шахом Джаханом для його дружини Бегум з білого мармуру - один зі світових шедеврів мусульманської архітектури. Відрізняється суворою пропорційністю, врівноваженістю форм, легкістю купола яйцеподібної

форми. У своїй зовнішності поєднує монументальність і ліризм, тонке відчуття форми і стилю. В цілому має пропорції куба, квадратний в плані. Висота - 75 м. Будівля мавзолею стоїть на квадратній мармуровій терасі з довжиною сторін 95,5 м. По кутах - 4 мінарети. Нижня платформа - з червоного пісковика. На ній стоять дві будівлі з червоного пісковика: мечеть і готель. Мавзолей знаходиться на території парку регулярного планування з каналами, водоймами, фонтанами, декоративними зеленими насадженнями. Територія обнесена огорожею з червоного пісковика. Кипарисова алея веде від воріт до мавзолею, який відбивається в водоймі. Облицьований мармуром купол мавзолею змінює свій колір залежно від кольору денного і нічного природного освітлення. Всередині мавзолею акустика розрахована так, що звук триває 16 секунд, створюючи багаторазове відлуння. Гробниці шаха і його дружини оточені різьбленими ажурними мармуровими ґратами, інкрустованими дорогоцінними каменями.

У центральній Індії збереглося близько 30-ти палаців-фортець феодальних правителів. Замки на пагорбах, на скельній основі, гармоніювали з природним ландшафтом. Найбільш відомим є палац Бір Сінгх Дева в Датія (XVII ст.). З перетворенням Індії в колонію Англії починається занепад національного монументального зодчества.

3. Мистецтво Індії Мусульманського періоду дуже різноманітне. У різних регіонах розвиваються різні школи і напрямки. Могольська школа пов'язана з придворним мистецтвом. Розвивається книжкова мініатюра під впливом мініатюри Ірану. Відомими прикладами творів цієї школи служать ілюстрації до епосу «Бабур-Наме» і «Акбар-Наме», портрети правителів і придворних, зображення сцен життя, війни, природи. Композиції, що зображують птахів і тварин нагадують аналогічні китайські сюжети. Для живопису характерне поєднання умовності і точності зображень. Наприклад, в алегоричному зображенні шаха Джахангіра на престолі у вигляді пісочного годинника в оточенні сановників і послів присутнє портретне зображення особи шаха в поєднанні з символічним зображенням пісочного годинника, порушується масштаб зображень фігур.

Для школи Пахарі в північних гірських районах характерні релігійно-міфологічні індуїстські сюжети, зображення Крішни і Радхі, Шиви і Парваті - божественних подружніх пар. Тут сильні традиції народного мистецтва, що виражаються в яскравому, чистому колориті, використанні золота.

Для школи Кангра (XVIII - XIX ст., Північна Індія) характерне поєднання натуралістичних і фантастичних деталей («Пастушки, які очікують Крішну в місячну ніч» - в колориті передається місячне світло).

Для західної школи Мальва характерні проста композиція, контрасти кольорів, стилізація осіб і фігур, епічні сюжети.

На початку XIX-го ст. починається боротьба за відродження національного мистецтва (рух «Бенгальське Відродження»). Для цього руху в мистецтві характерні реалізм, ідеалізація сільського життя і сюжетів з індійської міфології.

Питання для самоперевірки:

1. Що таке «мусульманський стиль» в індійській архітектурі?
2. Перерахуйте основні споруди мусульманського періоду в Індії.
3. Назвіть школи і жанри мистецтва в Індії мусульманського періоду.

Див. допоміжну літературу: 1, 2.

Лекція № 4: Архітектура стародавнього і середньовічного Китаю

План лекції:

1. Основні історичні періоди формування китайської держави. Особливості релігії та культури.
2. Формування принципів китайського містобудування в період Чжоу і їх подальший розвиток.
3. Період Цинь. Будівництво Великої Китайської стіни.
4. Буддистські храми і монастирі Китаю. Пагода як тип споруди.
5. Формування житлової архітектури. Виникнення конструктивної системи «доугу». Павільйон Дянь.

1. Китай - країна, де зародилася одна з найдавніших і самобутніх людських культур. Ще в V – III-у тисячоліттях до н. е. в басейнах річок Хуанхе і Янцзи існували неолітичні поселення, забудовані глинобитними хатинами або землянками на жердевому каркасі. Археологами знайдено також найдавнішу кераміку типу "Яншао" (червона з геометричними розписами) і "Луншань" (чорна), що відносяться до III – II-го тисячоліть до н. е. Найдавніша держава на території Китаю утворилася в басейні річки Хуанхе в період Бронзового століття (XVI – XI-е ст. до н. е.). Виникнення ієрогліфічної писемності в Китаї відносять до XIV-о ст. до н. е.

В історії Китаю виділяються 16-ть періодів, назви яких, в основному, відповідають іменам правлячих династій:

1. V – III-є тис. до н. е. - неолітична культура Яншао в долині р. Хуанхе.

2. Близько 2500 тисяч років до н. е. - культура Луншань в нижній течії р. Хуанхе.

3. Династія Ся (засн. Юй Великий) - близько 2205 -1766 р. до н. е.

4. Шан (Інь) - 1766-1027 рр. до н. е. Столиця – м. Хенань, потім - Аньян.

5. Династія Чжоу - близько 1027 - 481 рр. до н.е. Столиці - Хаоцзин, Лоян (Ло-і).

6. Епоха Ворогуючих Царств (Чжаньго) - 481-221 рр. до н.е. Епоха заліза. Окремі царства: Вей, Чжао, Хань, Цинь, Чу, Янь, Ци, Сун, Лу, Юе, Ба. Поширення конфуціанства і даосизму - основних філософсько-релігійних течій Китаю.

7. Період Цинь - об'єднання держави імператором Цинь Ши Хуанді - 246 - 210 рр. до н.е. Столиця - Сяньян. Початок будівництва Великої Китайської Стіни.

8. Період Хань - 206 рр. до н. е. - 220 рр. н. е.

Західна Хань - 206 рр. до н. е. - 9 р. н.е. Столиця – Лоян.

Східна Хань - 25 - 220 рр. н. е. столиця Чан'ань.

У I-му ст. н. е. в Китай з Індії проникає буддизм.

9. Період Трьох царств. Розпад імперії Хань у результаті повстання «Жовтих пов'язок». - 220-265 рр. до н. е. Початок феодального періоду - раннього середньовіччя. Царства Вей, Шу і У.

10. Період Шести династій - III - VI ст. Відновлення Лояна, Чан'аня.

11. Період Сунь - 581 - 618 рр. Війни в Кореї і В'єтнамі. Повстання військово-феодальних угруповань. Побудований кам'яний міст Аньцзіцяо поблизу Лояна з прольотом арки 37,47 м. Довжиною 54 м.

12. Період Тан - 618-907 рр. Зріле середньовіччя, розквіт феодальної культури. Столиця - м. Чан'ань.

13. Період Сун - 960-1279 рр.

14. Монгольський період Юань - 1215-1368 рр. Будівництво нової столиці - м. Ханбалік (Пекін).

15. Період Мін - 1368-1644 рр. Столиця - Пекін.

16. Період Цин (Маньчжурський) - 1644-1911 рр. У 1912 р. в Китаї ліквідована монархія. 1925-27 рр. - буржуазна революція, потім, після війни з Японією 1937-1945 рр. - громадянська війна, в результаті якої утворюється КНР.

Найдавніша міфологія Китаю викладена в книгах "Шуцзин" (XIV-XI ст. до н. е.), «Іцзин» (VIII-VII ст. до н. е.) і «Шаньхайцзин» (IV-II ст. до н. е.). Всесвіт асоціювався з божеством Пань Гу. У міру його зростання - небо відділяється від землі, його подих - вітер, видих - грім і блискавка. Так само і тіло людини - уподібнювалося космосу. Світом рухають два протилежних початки: чоловіче (ян) і жіноче (інь). Всі явища природи і сили - пов'язані з тим чи іншим початком. Сонце - пов'язано з ян, а Місяць - з інь, камінь - з ян, вода - з інь. Їх взаємодія обумовлює рух всього в природі. Символіка «інь-ян» охоплює всі області китайської культури. Символи інь-ян вписуються в форму кола. Квадрат - вважався символом землі з орієнтацією на 4 сторони світу. Кожній стороні світу, а також центру квадрата стародавні китайці приписували певне божество, колір і тварину-символ: владика центру - Хуан Ді, колір - жовтий, владика сходу - Тай Хо, колір - зелений, тварина - дракон, владика півдня - Ян Ді, колір - червоний, тварина - птах, владика півночі - Чжуан Юй, колір - чорний, темна войовничість, владика заходу - Шао Хао, колір - білий, тварина - тигр. На рубежі нової ери з'являється філософсько-релігійна система - даосизм, основоположником якої був філософ Лао Цзи. У центрі цієї релігії стоїть поняття «Дао» - шлях, вічний рух всього.

Головним божеством стає Хуан Ді. Герої даоських міфів - 8 «безсмертних». Даоські монахи шукали зілля безсмертя, способи продовження життя, виганяли «злих духів». У VI-у ст. з'явилося вчення Конфуціанство (філософ Кун Фу Цзи). Це релігійне вчення з елементами

культу, зміцнює феодальні відносини, норми сімейного та соціального життя і ієрархії. Конфуціанська мораль на довгі століття визначала поведінку людей в китайському суспільстві.

На початку нашої ери в Китай проникає буддизм (епоха Хань). Змішуючись з місцевими культурами, він пристосовується до китайської культури. Реальні історичні особи стають божествами-покровителями ремесел, міст, місцевостей, торгівлі.

2. Принципи містобудування Китаю були вперше викладені в трактаті «Чжоу Лі» в період Чжоу. У цьому трактаті знайшли відображення як філософські доктрини Лаоцзи і Конфуція, так і раніше апробовані в практиці містобудування прийоми фортифікації та благоустрою території міст. Часті набіги кочівників викликали необхідність будівництва укріплених міст-фортець, за стінами яких ховалося в період небезпеки сільське населення. Крім того, стіни захищали і території, на яких вирощувався урожай сільськогосподарських культур для населення міста. У містах активно розвивалися ремесло і торгівля, будівництво гідротехнічних споруд сприяло розвитку сільського господарства. У трактаті Чжоу-Лі були визначені довжини стін, ширини вулиць, розташування будівель. Міста ділилися на типи і кожному типу були визначені відповідні розміри. Перший тип - це міста-притулки. Для них визначався зовнішній квадрат зі стороною 875 м. і внутрішній квадрат зі стороною 375 м. Територія ділилася на рівні квадратні модулі розміром 125 м. (1/4 лі). Територія зовнішнього квадрата ділилася на 7 таких модулів. Другий тип - місто середньої величини - мало довжину зовнішньої стіни 1250 м. Внутрішній квадрат мав довжину сторони 500 м., число модулів - 10. Третій тип - місто - адміністративний центр - мав довжину сторони зовнішнього квадрата 1625 м., а внутрішнього - 625 м., число модулів - 13. Вулиці орієнтувалися по сторонах світу - дев'ять з півночі на південь і дев'ять із заходу на схід. У столичному місті територія поблизу південної стіни відводилася під палац, перед яким по осі північ-південь споруджувалися два храми. На північ від території палацу розміщувалися дві ринкові площі. Пізніше в місті виділялась центральна північно-південна вісь. Вулиці мали ширину 5 м. Житлові квартали - квадрати 60x60 м. Будівлі зверталися фасадами на південь. Чисельність населення внутрішнього міста досягала 3500 осіб. До міської території примикала округа площею 12x12 км. Подібні ж принципи містобудування викладені в трактаті філософа Менцзи в III-му ст до н. е. Схема будови міста нагадувала квадрат системи світоустрою китайської релігії Дао. Таким чином, місто символізувало собою гармонійно влаштований Всесвіт. Але ці ідеальні схеми міст, якщо і були реалізовані, з часом «ламалися», так як населення бурхливо зростало, планування міста змінювалося, і множинні соціальні катаклізми:

революції, повстання, набіги кочівників приводили до руйнувань міст. Іноді стародавні міста відроджувалися по кілька разів на різні періоди. Такі столиці Лоян, Чан'ань, Пекін.

3. Створення першої централізованої держави - імперії Цинь в Китаї припало на 246 - 210 рр. до н. е. За відомостями літописців, в столиці імператора Цинь Ши Хуанді Сяньяні було 270 палаців з цінних порід дерева. Вони будувалися як єдині ансамблі будівель, з'єднаних переходами і дворами. Палаці були багато прикрашені розписами і скульптурою. Головний палац - Ефагун - комплекс із 100-а будівель. Головний зал - Зал Держави - вмщував одночасно 10 тисяч осіб. Всі ці споруди були знищені під час народного повстання, що повалило династію Цинь.

Найвідоміша споруда Китаю, будівництво якої почалося в період Цинь - Велика Китайська Стіна. Це найграндіозніша в світі кам'яна оборонна споруда, в будівництві якої брали участь мільйони людей. Загальна довжина стіни досі не визначена, так як вона проходить у важкодоступних позначках гірського ландшафту, але передбачається, що вона сягає від 5-ти до 8-ми тисяч кілометрів. Метою будівництва стіни був захист від проникнення в Китай кочівників з території Монголії. Однак, зрада одного з китайських полководців дозволила все ж проникнути монголам за межі стіни і Китай потрапив під їх панування більш ніж на 100 років. Стіна добудовувалася аж до періоду Мін.

В середині ХХ-го ст. археологами була виявлена гробниця імператора Цинь Ши Хуанді - грандіозний підземний палац, який будувався 37 років. Він перебував під пагорбом висотою 166 м. і мав в плані розміри 560 x 528 м. Під фундаментом влаштований дренаж з керамічних труб. Стіни викладені з каменю. До складу палацу входили понад 100 приміщень. Навколо гробниці була виявлена ціла армія з керамічних фігур воїнів, зроблених в натуральний людський зріст - понад 7000 фігур людей, коней, колісниць.

4. Буддизм проник до Китаю з Індії в перших століттях нашої ери. Починається будівництво печерних монастирів і монастирів в гірських місцевостях. Основні споруди буддійської архітектури відносяться до VI-VII-го ст. У Лояні було побудовано 42-а храми, в його околицях - 500. Принципи планування монастирських комплексів Китаю можна уявити за збереженими японськими буддійськими монастирями, які будувалися за зразком китайських. Вони мали симетричне планування, ряд дворів на зразок планування житлової садиби. Головні будівлі - Зал Будди і пагода. Збереглися в Китаї і кілька печерних монастирів. Найвідоміші з них - Юньган і Лунмень. Від більшості буддійських монастирів збереглися лише пагоди, які будувалися з цегли. Пагода (від китайського «бао-та» - «вежа скарбів») - головна споруда монастиря, яка мала вигляд багатоярусної вежі. Завдяки пагоді територія монастиря

була видна здалеку в місті або на гірському плато. Пагоди походять від індійської ступи і китайської сторожової вежі. Це було місце зберігання реліквій монастиря. У пагоди використовувалися тільки нижні поверхи, верхні були декоративними. Пізніше на поверхах пагод, пов'язаних внутрішніми сходами, зберігалися статуї Будди, сувої, рідкісні рукописи. Іноді пагоди споруджувалися як меморіальні знаки на честь якої-небудь події або в священних місцях. Ранні пагоди були і дерев'яними, але вони не збереглися. Найдавніша зі збережених пагод - пагода Сун'юеси на горі Суншань в Хенань. За своєю формою вона ще нагадує буддійську ступу: вона має дванадцятикутний план, що переходить угорі в коло і параболічні обриси. Перші поверхи її використовувалися, верхні оформлені як чисто декоративні яруси. Загальна висота споруди - 40 м. Стіни облицьовані обпаленою цеглою, ядро - сирцем. Інша відома пагода - Велика Пагода Диких Гусей в м. Чан'ань (Даяньта) була побудована в період Тан в 652 - 704 рр. Вона має квадратний план і 7 ярусів, стоїть на масивній чотирикутній терасі 25 x 25 м., висотою 5 м. Її висота - 60 м. Пагода завершується шатровим дахом, покритим глазурованою черепицею. У формах поєднуються монументальність і вишукана простота, що характерно для Китаю періоду зрілого середньовіччя. У період пізнього середньовіччя форми пагод стають все більш декоративними. Для південних районів Китаю характерні пагоди з каменю, невеликої висоти зі скульптурними зображеннями на буддійські сюжети (пагода Лан-гун в провінції Шаньдун). У період Сун будувалися залізні і бронзові пагоди. Відома залізна пагода в Тян'ані, побудована в 1061-у році в провінції Хубей з масивних литих чавунних плит. Її висота сягає 21 м. Для цих пагод характерні витонченість форм і велика кількість декоративних елементів. Пізні пагоди XVIII-го ст. мають декоративні дахи з загнутими вгору кінцями, велика кількість декору (пагода в Шанхаї).

5. Житло в Китаї традиційно будувалося з дерева. Тому стародавні зразки житлових споруд збереглися тільки у вигляді керамічних моделей або малюнків в гробницях. Є відомості про те, що в період Воюючих Царств (Чжаньго) в V - III-у ст. до н. е. виникло 70 нових міст, що досягали гігантських розмірів. Зовнішні стіни досягали довжини 16-ти км. Населення міст досягало десятків тисяч осіб. Палаці ставилися на земляних платформах-стилобатах, облицьованих порожнистою цеглою з рельєфним малюнком. Висота стилобату доходила до 18 м. Дахи покривалися глазурованою черепицею червоно-коричневого кольору. Будувалися також багатопверхові будівлі, багатоярусні вежі. Основна конструктивна система - стійко-балочна з внутрішніми стінами-перегородками. Збереглося в гробницях безліч керамічних моделей житлових будівель періоду Хань. У будівлях ясно виділений великий дерев'яний каркас, галереї та балкони в будинках заввишки до 3-х

поверхів. Багатоярусні дахи покриті циліндричною черепицею. Дахи мають прямі скати, що нависають над стінами будівлі. У більш пізній час дахи придбали характерний вигин, який забезпечувався спеціальною дерев'яною конструкцією з множинних консолей і горизонтальних крокв - «доу-гун». Дах в китайській архітектурі стає головним і найбільш виразним елементом будівлі. Поступово склалося кілька основних типів конструкцій дахів. На півночі Китаю кути даху мають менший вигин, ніж на півдні. Стіни часто мали вигляд легких перегородок з ажурними дерев'яними ґратами. У період зрілого середньовіччя остаточно сформувалися типи житла Китаю і специфічна релігійна система «Фин-Шуй» («вітер-вода»), що наказувала певні правила розташування, планування та благоустрою житла. Основна вимога цієї системи полягає в тому, що будівлю треба розташовувати перпендикулярно осі північ-південь і звертати фасадом на південь. Крім того, враховується розташування гір, води, доріг, напрямок вітрів і інші особливості місцевості. Ця система поєднує в собі результати багатовікового досвіду будівництва з елементами релігії і філософії Дао. Її мета - включити будівлю в єдину систему гармонійного світового космосу, яким його уявляли середньовічні мислителі Китаю.

Основний елемент житлової архітектури Китаю - павільйон «Дянь» каркасної конструкції (3 прольоту по торця і 5 - по фасаді). З декількох таких павільйонів формувалася садиба. Головні споруди розташовуються перпендикулярно осі північ-південь, другорядні - по осях захід-схід, формуючи напівзамкнуті і замкнуті простори. Таким чином, в основі просторової композиції садиби лежить осьова симетрія. Така садиба могла поступово розширюватися до дуже великих розмірів за принципом природного зростання, як живий організм. Поверховість будівель була невеликою. Навіть палацові споруди мали, в основному, 1-2 поверхи. Житлові споруди були звернені фасадами всередину дворів, а зовні садибу оточувала глуха цегляна стіна, в якій декоративним порталом виділявся вхід з боку вулиці. Садиби в містах були згруповані в квартали «фан», квадратні в плані. Кожен квартал також був огорожений стіною і охоронявся вночі. Громадські заклади призначення і палаци в період зрілого середньовіччя ставилися на кам'яні платформи з різьбленими кам'яними балюстрадами, обносилися галереями, в обробці застосовувалися цінні породи дерева, різьблені рельєфи, фігурки тварин на схилах дахів, ажурні решітки на ковзанах, яскраві кольори в забарвленні конструктивних елементів: червоні колони, блакитні та зелені балки і кронштейни з додаванням білого і золота. Палаци покривалися жовтою черепицею. Храми - синьою, звичайні будівлі - сірою.

Питання для самоперевірки:

1. Історія виникнення Китаю, періодизація.
2. Древня філософія Китаю, основні релігії, уявлення про будову Всесвіту.
3. Містобудування періоду Чжоу в Китаї, основні положення про будову міст.
4. Буддійські монастирі Китаю. Пагода як тип релігійних споруд.
5. Житлове будівництво в Китаї. Описання павільйону «Дянь».

Див. допоміжну літературу: 3, 4, 5, 6.

Лекція № 5: Архітектура середньовічного Китаю

План лекції:

1. Епоха Тан - період розквіту феодальної культури Китаю. Розвиток основних типів будівель, формування китайського стилю в архітектурі і мистецтві.
2. Основні споруди періодів Мін і Цин. Місто Пекін і його околиці.
3. Пейзажні парки і паркові ансамблі.

1. Основний культурний розквіт Китаю припадає на епоху Тан (618-907-й рр.). Столиця Чан'ань стала центром китайської феодальної культури. Тут був відкритий університет, де навчалися студенти з сусідніх країн. Китайська культура почала поширюватися в Корею, Японію, Індокитай. Китай стає найбільш могутньою державою в регіоні, завойовує нові території. Китай мав зв'язки з державами Середньої Азії, Іраном, Індією, Візантією, Японією, арабами. Склалася складна система адміністративного управління з власністю держави - землею. Це сприяло зростанню економіки і пожвавленню міст. З'явилося книгодрукування і бібліотеки, театр. Буддійські монастирі стали власниками великих маєтків і центрами культури. Процвітали поезія і живопис. Вчені люди освоювали літературну і художню діяльність. Остаточно склався китайський стиль в архітектурі, він вплинув на архітектуру сусідніх країн, особливо Японії.

У період Тан в китайській архітектурі склалися основні типи споруд: «дянь» - житловий павільйон, «Лоу» або «Ге» - багатопверховий будинок, «Тай» - надбрамна вежа, «Тін» - парковий павільйон, «Лан» - галерея. Ці типи згадуються в трактаті Іцзаофаші періоду Сун. Склалася система будівельних модулів, типізація елементів конструкції «доу-гун». У північних районах Китаю каркасна дерев'яна конструкція включалася в цегляні стіни. На півдні - в нижніх частинах каркас заповнювався дерев'яними панелями, а вгорі - ґратами. Будинки мали великі виноси карнизів на доу-гунах, що нависали над галереями. Коник даху прикрашав декоративний елемент «хвіст сови». Доу-гуни займали 1/3 висоти всієї конструкції. Форми були прості і монументальні. Конструктивні деталі мали також і декоративні функції. Зберігся з періоду Тан павільйон буддійського храму «дадянь» в Фогуансі (857-м м.). Його довжина 36,2 м., висота - 17,7 м. Він поставлений на кам'яну платформу. З трьох сторін стіни забудовані цеглою. На головний фасад виходить дерев'яна конструкція: 5-ть прольотів мають двері, два крайніх - до половини висоти заповнені цегляними стінами. Вище - дерев'яні решітки. Центральний проліт - ширше інших. Стеля оформлена дерев'яною решіткою. В середині - довгий вівтар-п'єдестал

більше 30-ти метрів довжиною, заставлений статуями буддійських божеств.

У 827-у році уряд видає наказ, який забороняє надмірності в архітектурі. Павільйони «дянь» - повинні мати не більше 3-х прольотів по фасаду і 2-х в глибину. Житлові садиби - не більше 7-ми дворів.

В результаті концентрації земель в руках феодалів економічну могутність імперії Тан було підірвано. У 907-у р. відбулося народне повстання, розтрощивши цю могутню державу. В результаті міжусобної війни в 955-у р. було знищено 30-ть тисяч буддійських і даоських монастирів Китаю.

2. Період Мін пов'язаний з вигнанням з території Китаю монгольських загарбників (династії Юань). У цей період держава зміцнилася в військових і політичних відносинах, створюються приватні мануфактури, союзи торговців і власників майстерень. Створюються нові архітектурні канони, спеціальні закони і трактати регулюють забудову міст і планування ансамблів. Створюється міністерство будівельних робіт – «гунбі». Зміни в архітектурі в основному стосувалися вдосконалення планувань, архітектурних конструкцій і форм, створення великих містобудівних комплексів і ансамблів. Побудовано більше 30-ти міст. З'явилися храми Неба «Тянь» і храми предків «Мяо», вівтарі, присвячені силам природи. Заново відбудовується столичне місто Пекін (Бейцзін), колишній монгольський Ханбалик. Збережені будівлі цього періоду - три прийомних зали палацу, парадні ворота Забороненого міста, Барабанна вежа, комплекс Храму Неба «Тянь Тань», імператорські ставки і сади, обсерваторія, комплекс поховань династії Мін в околицях Пекіна, храм Конфуція в Цюй, провінції Шаньдун. Місто Пекін було майже заново відбудоване і укріплене потужними стінами висотою 12-ть м. Загальна довжина стін – 24-и км. Стіни - глинобитні, облицьовані в кілька рядів червоною цеглою, мають численні ворота і бастіони. Стара частина міста називається «Татарське місто». Вона була побудована при монголах за планом, близькому до канону Чжоу-Лі і є неправильним квадратом площею 40 кв. км. Усередині цього міста була виділена фортечними стінами територія Імператорського міста з парком Бейхай. Територія імператорського палацу також була оточена фортечною стіною і називалася «Заборонене» або «Пурпурне» Місто». З півдня була прибудована нова частина міста, в якій жили ремісники і торговці - «Китайське місто».

Ансамбль Забороненого Міста складається з безлічі будівель, що мають житлове, державне і церемоніальне значення. Всі будівлі і ворота розташовані уздовж осі північ-південь. Довжина головної осі - близько 1-го км. У стінах Забороненого Міста 4-ро воріт. Стіни мають висоту 7-м метрів і оточені ровом з водою. До головної брами - Тяньаньмень

(«Ворота Небесного Спокою») підводила «Дорога Процесій». Ворота завершені надбрамною вежею, до них ведуть п'ять біломармурових мостів, перекинутих через канал. Перед воротами - величезна площа Тяньаньмень - місце всіляких громадських заходів Пекіна. Головний павільйон імператорського палацу - Тайхедянь («Зал Вищої Гармонії») - побудований з дерева і стоїть на високій біломармуровій терасі з трьома уступами. Тераза прикрашена різьбленими балюстрадами. До входу ведуть сходи. Центральні сходи мають посередині пандус для в'їзду колісниць. Довжина будівлі – 64-и м., ширина – 35-ть м. Подвійний дах покритий черепицею золотистого кольору, дерев'яний каркас виявлено червоним кольором. Будівля має прекрасні пропорції і строгий гармонійний облік при контрастному кольорі. Зал Вищої Гармонії був призначений для великих державних церемоній та імператорських прийомів.

Ансамбль Храму Неба (Тянь Тань) складається з декількох будівель, головна з яких - будівля храму Молитви за річні жнива (Цинянь-дянь). Він має в плані круглу форму, так як коло - символ неба. Це ротонда з двома рядами колон усередині. Зовні будівля розділена на три рівні з дахами, покритими черепицею синього, зеленого і жовтого кольорів. Верхній ярус завершений дахом конічної форми, увінчаною золотим бутонем. Усередині храму колони покриті різьбленим червоним лаком з розписом золотом. Головний храм ансамблю був перебудований в 1743-у р. і став більш прикрашеним, ніж був раніше. Будівлю поставлено на високий подіум з трьох терас з білого мармуру. В ансамбль храму входить також Вівтар Неба «Хуан Цю», що складається з трьох круглих в плані терас. Це своєрідна театральна площадка посеред площі, де проводяться свята. Територія ансамблю оточена парковою зоною і кріпосними стінами. В архітектурі пізнього середньовіччя постійно наростає декор, монументальність форм втрачається.

Комплекси імператорських поховань будувалися в мальовничих околицях Пекіна. Вони склалися з ряду будівель і споруд. Комплекс поховань династії Мін знаходиться на північний захід від Пекіна. В нього веде «Дорога Духів» - довга алея, що веде до поховального храму і пагорба. Вздовж алеї стоять 18-ть кам'яних статуй - фігур полководців, священнослужителів, чиновників, верблюдів, слонів, які уособлюють почесну охорону. Алея починається воротами «Пай-Лоу» - кам'яною спорудою з п'ятьма прольотами і закінчується похоронними пагорбами, під якими знаходяться підземні склепи, де встановлено мармурові саркофаги. Споруди ансамблю гармонійно поєднуються з навколишньою природою.

3. Особливе ставлення до природи в культурі Китаю засноване на розумінні природи як виразника космічних сил в релігії Дао. Архітектура, людина і природа завжди мислилися як єдина соціально-

всесвітня спільність. Тому пейзаж і пейзажний парк завжди включалися в архітектурний ансамбль. Мистецтво паркобудівництва було дуже розвинене в середньовічному Китаї. При розбивці парку враховувалися всі природні складові даного ландшафту, використовувалися кращі з них. З'явилися певні принципи створення садово-паркових ансамблів. Основою композиції парку є окремі природні на вигляд куточки, різноманітні, але об'єднані в єдине ціле. Всі елементи паркового ландшафту створювалися штучно, але їм надавався природний вигляд. Створювалися скелі, водоспади, озера, острови, підбиралася рослинність, квітуча в різні пори року, різні декоративні породи дерев. Розподілялися маси світла і тіні. Визначалися основні точки сприйняття композицій у просторі і в цих точках встановлювалися альтанки «тин» або павільйони, прогулянкові галереї «лан» робилися часто критими для захисту від сонця і дощу. Особливо декоративними елементами парку були мости або маленькі декоративні містки «горбатої» форми. Скульптури тварин і ворота «пай-лоу» теж часто були елементами паркового ансамблю.

Найвідоміші паркові ансамблі Китаю - парк Бейхай в Імператорському місті Пекіна (період Мін), парк Іхеюань поблизу Пекіна (період Цин). Європейці з'явилися в Китаї вперше в XVI-му столітті і були вражені красою його архітектури і мистецтва. У XVII – XVIII-му століттях «китайський стиль» став дуже популярний в Європі. В царських палацах створювалися інтер'єри в «китайському стилі», в парках влаштовувалися «китайські куточки», з Китаю привозилися предмети декоративно-прикладного мистецтва, створювалися колекції порцеляни. У Китаї були винайдені папір, книгодрукування, фарфор, порох, прилад для передбачення землетрусів і багато іншого. Принципи китайського паркобудування були також використані європейцями.

Питання для самоперевірки:

1. Перелічити основні типи китайських будівель в епоху Тан.
2. Описати місто Пекін та основні ансамблі його околиць.
3. Мистецтво паркобудування в Китаї. Основні відомі парки середньовічного Китаю.

Див. допоміжну літературу: 3, 4, 5, 6.

Лекція № 6: Мистецтво Китаю

План лекції:

1. Історичний розвиток жанрів і образотворчих форм китайського мистецтва.
2. Школи і жанри китайського живопису.

1. Фундамент китайського мистецтва був закладений в далекій давнині. Ще в епоху неоліту (IV-III тисячоліття до н. е.) в Китаї виготовлялася розписна кераміка «Яншао» з геометричним орнаментом і чорні керамічні посудини «Луншань» у формі триніжників, посудини і страви для ритуальних дій. Звертає на себе увагу виразність силуету і досконалість форм і орнаментики цих посудин. Для розпису застосовувалися мінеральні фарби червоного, білого і чорного кольорів. Орнаменти представляють собою символи сил природи, піктограми. У період Шан-Інь з'являється бронзове лиття: ритуальний посуд складних форм з об'ємним орнаментом, інкрустована зброя. Найдавнішими культами в Китаї, як і в інших країнах, були культ мертвих і культ землеробства. Мистецтво ранніх періодів в основному і обслуговувало ці культури. У цей період складається символіка зображень, кольору і форми. Керамічні та бронзові посудини були призначені для варіння жертвовної їжі і вина. Зображення на них носили чисто символічний характер. Наприклад, тварини символізували різні стихії і явища: птаці - небо, дракон - воду, цикада - врожай, бик і баран - благополуччя. Іноді самі посудини робилися у вигляді фігур тварин, несучи функцію охоронної магії.

У періоди Чжоу і Чжаньго (V-III ст. до н. е.) з'являються залізні знаряддя. Великий вплив на розвиток мистецтва надали національні китайські філософсько-релігійні системи - даосизм і конфуціанство. Філософія Дао з її ідеєю вічної мінливості світу вчить слідувати законам природи і ставитися до неї, як виразнику божественних сил. «Велика пустота» асоціюється в китайській культурі з проявом витоку існування світу - Дао. Культурними героями були мудреці, художники, літератори, вчені, котрі творили гуманітарну культуру Китаю. Виникає образ «досконаломудрого» (цзюнь-цзи), який став згодом основою для портретного образу. Вважалося, що Дао проявляється і в великому, і в малому. Існує взаємозв'язок загального і конкретного, коли загальне приховане і розпізнається не відразу, проявляючись в конкретному і визначаючи його характер. Тому жанри мистецтв Китаю приділяють увагу як макросвіту так і мікросвіту, бачачи їх єдність. Людина є невід'ємною частиною світобудови і повинна набути в ньому своє призначення, виявити своє Дао - Шлях. Це вона може зробити

споглядаючи природу, глибоко відчуваючи її мову, знаходячи гармонійну єдність з нею.

У період Цінь з'являються настінні рельєфи і розписи в похованнях. Далі, в період Хань, поховання стають ще більш пишними. Вони складаються з безлічі приміщень, де знаходяться меблі, начиння, тканини, теракотові моделі садиб і будинків. Стіни покриті рельєфами по цеглині і каменю на міфологічні та історичні сюжети. У похованнях знаходяться також глиняні та дерев'яні фігури воїнів, музикантів, танцівниць, служниць. Таким чином, кераміка і скульптура були найбільш ранніми видами мистецтва Китаю.

У період раннього феодалізму (IV-VI ст.) з'являються в мистецтві нові теми і образи, що пов'язано з проникненням з Індії буддизму. Основним осередком мистецтва стали буддійські монастирі, де архітектура існувала в нерозривному союзі зі скульптурою і живописом. Тут основними видами мистецтва були буддійська скульптура, рельєф, монументальний живопис на сюжети з життя Будди. В цей же період з'являється станковий живопис на шовку і папері. В основному це побутові сцени або ілюстрації до віршів, поем відомих в той час авторів. Картини набувають вигляду горизонтальних або вертикальних сувоїв. У цей період з'явилася перша теоретична праця з живопису - трактат художника Се Хе «Шість законів живопису». З'являється найстійкіший жанр китайського живопису «Шан-Шуй» - «Гори - Води».

У періоди Тан і Сун (VII-XIII ст.) настає розквіт китайського мистецтва і, в той же час, в Китай проникають іноземні впливи і форми. Буддизм набуває національні риси. Сюжетне розмаїття буддійського мистецтва переростає в деяку манірність, перевантаженість форм декором, особливо в скульптурі. Розвивається жанр портрета - це в основному заупокійні портрети вельмож і чиновників. Пейзажний живопис розвивається під впливом Чань (Дзен)-буддизму. Це вчення пов'язані з культом Будди Вайрочана, культом споглядання і спокою, досягнення гармонії людини і природи. З'являється трактат художника Го Сі «Про високу суть лісів і потоків». Складаються нові образотворчі форми в зв'язку зі зміною естетичних поглядів, нові уявлення про соціальний статус художника і людської особистості. Виникає «творчість освічених людей». Складаються жанри камерного пейзажу, «рослини-комахи», «квіти-птиці». Живопис і поезія складають симбіоз в творчості вчених, поетів і навіть імператорів. Заняття мистецтвом вважається шляхетним, що свідчить про високий рівень гуманітарної освіти людини. Художники прагнуть пізнати прихований сенс явищ.

З XIII-го ст. пейзаж стає більш світським, наближеним до людини. Розвивається декоративно-прикладне мистецтво, фарфор, кераміка, мала пластика.

У монгольський період Юань художники Ні Цзан, Ван Мен, Чжао Менфу створюють монохромні графічні пейзажі з високою лінією горизонту і тонкою модуляцією тону. Віршовані написи створюють певний настрій.

У періоди Мін і Цин мальовничі прийоми канонізуються, схематизуються. Розвиваються нові жанри графіки - лубок, гравюра на дереві, книжкова ілюстрація. У XIV-XIX-у ст. активно розвивається прикладне мистецтво: багатоколірний фарфор з підглазурним і надглазурним розписом, перегородчатою емаллю; вироби з різьбленого лаку, різьблення по каменю і слонової кістки.

2. Початок жанрового живопису Китаю відноситься до періоду раннього феодалізму, коли остаточно утвердилася буддійська релігія. З'являються розписи в скельних храмах і монастирях. Проникнувши в Китай, буддизм пристосовується до місцевих особливостей культури, скульптури і живопису. Печери були заповнені поліхромними скульптурами з глини, що зображали бодхісатв або божеств буддійського і даоського пантеонів. З цих фігур колір переходить в розпис стін і стель. Яскрава палітра включала в основному червоний і смарагдово-зелений кольори з включенням жовтого, білого, позолоти. Стелі були покриті зображеннями небесних музикантів і танцівниць, в нішах - сцени з життя Будди і його учнів, складна орнаментика.

Поряд з храмовими розписами розвивається жанр оповідної картини, особливо на півдні Китаю. Картини оформляються у вигляді горизонтальних сувоїв, де зображення чергувалися каліграфічними написами. Одним з найвідоміших художників IV-V-го ст. був Гу Кай Чжі. Його картина «Настанови придворним дамам» являє собою сувій на шовку, де представлені 9-ть сцен-ілюстрацій до поеми Чжан Хуа. Характерна повна відсутність фону, фігури вільно розміщені на золотистому тлі шовку. Тонкі фігури, оповиті струмливими складками тканин, немов парять на хвилях довгих шлейфів. Лінії гранично виразні, колірна гамма нюансна і умовна (червоно-чорна, жовта). Уже в той час «Пустота» займала основне поле картини, змушуючи глядача «домислювати» її. «Пустота» органічно включається в структуру зображення, прочитується в сюжеті по-різному: як атмосферне явище, водяна гладь, використовується для з'єднання різних частин зображуваного світу.

Теоретичні прийоми і правила живопису були узагальнені в V-у ст. в трактаті «Гохуа Піньо Лу» - «Шість законів живопису» художником Се Хе. Ці закони стали основою мальовничої естетики Китаю на 1500 років. Головним в живописі вважалася передача «внутрішнього духу» - сутності явищ. Ці закони звучать приблизно так:

1. Відгомін духу - рух життя.
2. Структурний метод у користуванні пензлем.

3. Відповідність форми характеру реальних речей.

4. Дотримання фарб роду предмета (колір як символ тієї чи іншої стихії).

5. Пропорційне розташування і планування.

6. Навчання на роботах старих майстрів.

У тісному симбіозі з живописом розвивалася каліграфія, яка пов'язувала живопис і поезію. Для живопису і в поезії характерна лаконічність: «одна лінія передає думку, дві - настрої». Образ живе поза зображенням, він дає лише поштовх, залучаючи глядача до співучасті в творчому процесі, пробуджуючи різні асоціації за допомогою мови символів і знаків. Будь-яке зображення несло в собі символіку: небо символізувало енергію ян, ци, місяць і вода - інь, камінь - ян, птиці - добродієне подружжя, дракон - політ в безкрайніх просторах всесвіту, потік - Дао, гори - непорушність, сталість, бамбук - стійкість, мужність, хризантема - довголіття, чистоту, сосна - довголіття і мудрість, сарана - численний рід і т. п. Кольори також несли символіку: синій - колір неба (ян), зелений - колір дерева, жовтий - колір землі (інь). Колір позначав одну з форм втілення речі, відбивався в її функціонуванні, був індикатором її «наявного буття». В монохромному живописі секти Чань коричневий колір туші вважався таким, що несе в собі «всі барви світу». Часи року завжди асоціюються з рухом життя, з віком людини.

На розвиток виразної мови мистецтва вплинуло вчення буддизму про тлінність всього суцього: людина повинна позбутися від пристрастей, долучитися до вічного, відчутти себе часткою природи. Тому художники самі часто йшли від світу в монастир або довго жили серед природи, щоб перейнятися її духом, відчутти себе наодинці з «Великою брилою світобудови». Так складається найстійкіший жанр китайського живопису - «Шан-Шуй» - «Гори-Води». Це жанр пейзажу, який з'явився в Китаї на 1000 років раніше, ніж в Європі і був наповнений глибоким філософським і символічним змістом. У ньому ескізність, незавершеність, недомовленість перетворюються в художній прийом, за допомогою якого вирішуються філософські проблеми простору і часу. Свідоме порушення масштабу, застосування «розсіяної перспективи», надають картині якийсь містицизм, казковість, фантастичність. Вибір точки сприйняття «з пташиного польоту» розкриває далекі горизонти і картина ніби вбирає в себе весь неосяжний світ. Фігури людей органічно включаються в пейзаж як дуже малі, як частина природи, що знаходиться в гармонійній єдності з нею.

Основні шедеври класичного китайського живопису були створені в періоди Тан і Сун (VII - XIII ст.). Найбільш видатні художники цього часу - Го Сі, Ван Вей, Чжоу Фан, Лян Кай, Му Ци, Ма Юань, Лі Чен.

Великі міста стали центрами наукового і художнього життя, створюються бібліотеки, навчальні заклади, університети. В XI-у ст.

з'являється книгодрукування. Кожна освічена людина вміла складати вірші, займатися живописом і каліграфією. У X-у ст. при імператорському дворі була створена Академія живопису, живопис стає найважливішим видом мистецтва. З'являються нові жанри живопису: композиції на віялах, сцени міського життя і домашнього побуту. Живопис епохи Тан має яскраві, ошатні тони і будується в основному за принципом горизонтального сувія. У період Сун багатобарвність змінюється нюансними відтінками, часто використовується монохромний живопис тушшю.

В XI-у ст. художник Го Сі пише трактат «Про високу суть лісів і потоків». Красу природи він бачить в її мінливості. Стан природи постійно впливає на людину. Го Сі сформулював принцип «трьох далей» - просторової побудови пейзажу:

1. «Висока далечінь» - стоячи біля основи гори бачити вершину.
2. «Глибока далечінь» - бачити підставу гори.
3. «Рівна далечінь» - стоячи поруч з горою бачити гори вдалині.

Художник Хань Чжао в XII-у ст. охарактеризував три способи просторової композиції в пейзажному живописі:

1. «Широка далечінь» (го) - берег на першому плані, широка водяна гладь і силуети гір на задньому плані.
2. «Далечінь, в якій все втрачається» (мі) - гори на задньому плані ховаються за туманом і водяні гладі і рівнини не зображували.
3. «Ледь відчутна далечінь» (юй) - форми зовнішнього світу гранично узагальнені і без деталей.

Різноманітність мальовничих штрихів визначає стиль пейзажу. Контурною лінією зображуються стовбури дерев і силуети каменів і гір, складками - передається структура гір і зображуються людські фігури, точками - листя дерев і моделювання каменів, розливами туші - атмосферні явища, межі між горами, зображення гір вдалині. Всі елементи пейзажу взаємно доповнюють один одного: гори, вода, порожнеча, людина і т. д. Вони сприймаються як складові частини світобудови.

У XII-у ст. в епоху Сун з'являється жанр камерного пейзажу (школа Ма Ся). Цей жанр передає різні варіанти середовища, в якій перебуває людина-споглядач. Ця людина зазвичай зображується в півоберта або зі спини, і з ним асоціює себе глядач, якому передається певний настрій. У цьому жанрі працював художник Ма Юань. Прагнення людини знайти своє місце в устрої світу передається в його картині «Самотній рибалка на зимовому озері». Людина як би виловлює з «Порожнечі» підтвердження своєї присутності в світі. «Пустота» - потенційна можливість всього. Стан людини - «споглядальника», відчуває єдність з природою добре передано в віршах поета Лі Тай Бо:

*Пливуть хмари
Відпочивати після спекотного дня.*

*Стрімких птахів
Полетіла остання зграя.*

*Дивлюсь я на гори,
І гори дивляться на мене.
І довго дивимося ми,
Один одному не набридаючи.*

На час зрілого середньовіччя остаточно складаються дві основні манери в живописі: «Сьо І» (живопис ідей) - ескізна, легка манера, здатна в декількох штрихах передати ідею твору та «Гун Бі» (старанний пензель) - манера скурупульозного виписування деталей і подробиць картини. Майстри манери Сьо І - художники, що діяли свої твори під впливом ідеології Чань (дзен) - буддизму - Лян Кай і Му Ци. Відомим прикладом цієї манери служить портрет поета Лі Тай Бо (художник Лян Кай), зроблений «одним помахом пензля» (стиль і-пінь). Під впливом чаньського вчення працював також художник Ван Вей в жанрі філософського монохромного пейзажу. Для нього характерна тема зими, холодної природи, самодостатньої і замкнутої, в якій людина шукає своє місце в граничному напруженні своїх духовних і фізичних сил («Просвітлення після снігопаду»).

В епоху Тан склалися також жанри «Тварини», «Квіти-Птиці», «Рослини-Комахи». Звернення до «мікросвіту» з метою осягнення зв'язків конкретного і загального, природа служить наочним втіленням світобудови. Жанр «Квіти-Птиці» припускав п'ять рівнів символічного прочитання, художнього заломлення загальних світоглядних ідей. Цей жанр пов'язаний з уявленнями про будову світу, з передачею стану внутрішнього світу людини. Тут застосовується стійкий арсенал символічних значень - знаків не зображеної людини, її особистості. Такі картини часто підносили як подарунки з певним сенсом. Прикладом може служити відома картина епохи Сун «Іволга на гранатовому дереві», де зображується осіннє дерево, з листям, що поїдене хробаками і іволга, яка поїдає цих черв'яків. Це може бути символом хворої людини і його лікування.

Жанр портрета з'являється в Китаї досить пізно - в XIV - XVI ст. Це були, в основному заупокійні портрети знаті. З'являється трактат художника Ван І «Про портрети», в якому правила портретного живопису засновані на застосуванні принципів фізіогноміки - вчення про відповідність характеру людини і рис його обличчя. Кожна частина особи трактується як елемент природного середовища: лоб - «південна гора», ніс - «середня гора», ліве око - «сонце», праве око - «місяць» і т.д.

Показуються різні типи елементів особи, з яких можна скласти портрет людини, розшифровуючи їх, як знаки, що визначають риси його характеру. Портрети в результаті такого підходу носили ідеалізований і стилізований характер, завжди були фронтальними. Людина зображувалася в парадному одязі, який би показував її високе соціальне становище. Були також групові та сімейні портрети, портрети на тлі пейзажу, портрети буддійських патріархів. У більш пізні епохи з'явилися менш офіційні портрети, що зображують людину за улюбленим заняттям, портрети імператорських наложниць епохи Цин.

Живопис Китаю мав справу з символічною реальністю, шукав в житті втілення «духовної сили» (шень) життя. Для нього характерно не зовнішня подібність, а проникнення в сутність речей. Предмет живопису - «думка про речі» (сі), що зводить воєдино форму і зміст. До XII-го ст. з'явилися класифікації типів речей (30 конфігурацій і 20 станів водної стихії, безліч різновидів дерев, хмар, виділення головних і другорядних елементів і т. д.). Ідея живопису - передача творчої сили світобудови, в якій людина повинна проявити свою справжню природу (сін).

«Художник - великий мудрець, бо він вміщує в себе те, що не охоплюють небо і земля, і виявляє те, що не висвітлюють сонце і місяць. З кінчика його пензля сходять вся тьма речей, а простір його серця вбирає в себе простори в тисячі лі» (Чжоу Цзінсюань).

Живопис Китаю представляє собою яскраве і самобутнє явище в історії світового мистецтва, він справив великий вплив на розвиток мистецтва Японії та інших країн далекосхідного регіону. Своїми ідеями, композиційними прийомами і технічними знахідками мистецтво Китаю багато в чому передбачило мистецтво Європи ХХ-го ст. і архітектурну графіку.

Питання для самоперевірки:

1. Коротко описати основні історичні періоди розвитку мистецтва Китаю.
2. «Шість законів живопису» художника Се Хе.
3. Перелічити основні жанри китайського живопису.
4. Особливості портретного жанру в Китаї.
5. Середньовічні техніки китайського живопису «сьо і» і «гун-бі».

Див. допоміжну літературу: 3, 4, 5, 6.

Лекція №7: Архітектура Японії

План лекції:

1. Особливості культури і релігії Японії в давнину. Історична періодизація.
2. Природні умови, матеріали, конструкції. Основні типи споруд в найдавніші періоди японської історії.
3. Буддійська архітектура періоду Нара. Японські пагоди, їх відмінність від китайських.
4. Архітектура та мистецтво періоду Хейян. Палацовий комплекс в Кіото, зародження японського садово-паркового мистецтва.
5. Особливості архітектури та мистецтва періодів Камакура, Асікага.
6. Особливості житлової архітектури Японії. Садиби типу «сінден-дзукурі» і «сьоін-дзукурі». Архітектура феодальних замків (періоди Момояма і Токугава).

1. Японія - це одна з найдавніших країн Далекого Сходу, яка створила цікаву і самобутню культуру. На становлення цієї культури вплинуло, по-перше, те, що ця держава розташована на островах, по-друге - своєрідний клімат. Японія займає територію 4-х островів в Тихому океані: Хоккайдо, Хонсю, Кюсю і Сікоку і безлічі малих. У найдавніші часи їх населяли племена айнів, що жили родовими громадами і займалися полюванням і рибальством. Це племена, що прийшли з Сибіру, їх мова належить до тунгуської мовної групи. З IV – III-го ст. до н. е. їх почали витісняти нові переселенці з материка (з Кореї, Китаю), які почали займатися землеробством і тваринництвом.

В історії Японії виділяють 10 періодів:

1. Дзьомон - VIII - IV т. л. до н. е. Неолітична культура, відома керамікою пластичних форм, декорованою візерунком «слід мотузки» - «дзьомон».

2. Яйой - III ст. до н. е.- близько 300 р. н. е. Додавання родоплемінних спілок на о. Кюсю і в центральній Японії. Поява жител - землянок і пальових - «Такаюкі», бронзових дзвонів «дотаку», кераміки Яйой, Суе, Хадзіев.

3. Кофун - III - IV ст. н. е. Створення першої держави Ямато. Поява синтоїстської міфології, культу предків, гробниць-курганів («кофун»), ритуальної скульптури «ханіва».

4. Асука - 552- 645 рр. Початок феодалізму. Введення буддизму в якості державної релігії. Будова суспільства за китайським зразком (поділ на 12 рангів), поява чиновництва, вивчення китайської культури, освоєння китайської писемності. Дипломатичні відносини з Китаєм. У 645 р. - переворот Тайка - обмеження влади феодальних родів, введення системи державних чинів, поява чиновної аристократії, усунення підневільного селянства. Державне будівництво доріг, каналів, дамб.

5. Нара - 645 - 794 рр. Ранньофеодальна централізована держава. Будівництво нової столиці Нара за зразком Китайської столиці Чан'ань. Розвиток літератури, поезії, історії. Будівництво храмових комплексів-монастирів Тодайдзі, Якусидзі, Тосьодайдзі в Нара, розвиток буддійської скульптури, фрескового живопису, скульптурних портретів, масок «гігаку», поява збірника пісень і віршів «Манйосю», поетичних жанрів «нагаута» і «танка».

6. Хейян (Кіото) - 794 - 1185 рр. Виділення помісної знаті. Фактична влада роду Фудзівара під титулами регентів і канцлерів. Поява релігійних сект Тендай і Сингон (монастирі Енрякудзі і Конгобудзі). Різні напрямки релігійно-філософської думки. Релігійні громади відокремлюються від держави економічно і організаційно, з'являються монастирські володіння, настоятелями монастирів стали члени знатних прізвищ. Розвиток мистецтва в монастирях. Поява нових божеств-бодхісатв, в яких втілюються місцеві древні божества: богині Бентен, Каннон. Поява місячного календаря і історичної хронології. Відділення столичної культури м. Кіото від народної. Розвиток національного початку. Вишуканість придворної культури, поезії. Поява поетичних антологій і романів «Гендзі-моногатарі», «Ісе-моногатарі», авторами яких були жінки: Це Сьонагон, Мурасакі-Сікібу, Ідзумі-Сикибу. Поява японського складового письма в зв'язку з популярністю культу Будди-Аміда, розвивається садово-паркове мистецтво. Формується ансамбль монастиря Бьодоін в Кіото, в якому знаходяться храм Фенікса (Хоодо) зі статуєю Будди Аміда. (1053 г.). Початок японського національного живопису Ямато, картин-сувоїв «емакімоно», виконаних кольоровою та чорною тушшю на сюжети поезії і моногатарі. Розвиток театру «Бугаку» - придворних постанов в масках.

7. Камакура - 1185-1333 рр. Монастирі стали опорою імператорської влади («інсей» - влада монастирів). З 1192 р. влада фактично перейшла в руки сьогунів - вищого військового стану. Виділяються власники великих феодальних володінь і їх васали. Великі феодальні клани володіють військовою силою і прагнуть захопити владу. В середині XII-го ст. владу захопив клан Тайра, в кінці XII-го ст. - клан Мінамото. Мінамото Йорітомо - перший сьогун Японії побудував свою резиденцію Камакура у 1185 р. Формується клас самураїв - військових феодалів. У мистецтві розвивається портретний живопис, ілюстрації до військових епопей («гуки»), поява «Хейдзі Моногатарі» - серії оповідань про боротьбу родів Тайра і Мінамото. Строгість і простота військового побуту відбилася в мистецтві. Входить в моду народний стиль. Будинки позбавляються декору («благородна простота»). У 1274 році була спроба нападу на Японію монголо-китайського флоту, захоплення о. Цусіма і Ікі, але тайфун знищив флот противника. У 1281 році знову тайфуном були знищені армади Кореї і Китаю.

8. Асикага (Муроматі) – 1334 - 1572 рр. «Другий сьогунат» дому Асикага з'явився після спроби імператора Годайго повернути собі престол в Кіото. 1336 р. могутній феодал Асикага Такаудзи зайняв столицю своїми військами і став сьогунтом. Імператор, який втік з Кіото в Йосіно, утворив свою державу і в країні з'явилося два табори: північний і південний. У 1392 р. південний табір розпався і імператорські регалії були передані імператору в Кіото, що не мав реальної влади. У цей період інтенсивно розвивається сільське господарство, ростуть міста. Міста утворюються на перетині торгових шляхів або навколо монастирів і феодальних замків. Йде постійна боротьба між місцевими князями. Міста перетворюються в самостійну силу. Кращими творами архітектури стали феодальні замки. Храми нагадують великі паркові павільйони. Розвивається пейзажний живопис і садово-паркове мистецтво. В релігії розвивається напрямок дзен-буддизму, який проповідував самовдосконалення особистості. В атмосфері цього вчення мистецтво набуло нові риси: головним його предметом стає людина. У цей час з'являються в Кіото Золотий і Срібний павільйони, побудовані в китайському ярусному стилі, що поєднують в собі вишукану простоту і співмірність, гармонійність форм. Ярусний стиль поширюється в житловому і замковому будівництві. З'являються чайні павільйони площею 4,5 татамі (7 кв. м.), де панують напівтемрява і тиша. З XVI-го ст. чайні будиночки з'являються в садибах городян. У храмах головне місце займали портрети найбільш шанованих діячів дзен-буддизму (портрети «Тінсі»). В обличчях цих людей полягала ступінь досягнутого ними духовного прозріння. Портрети супроводжувалися написами-заповітами вчителів своїм учням. Інший вид дзенського мистецтва – «суміє» - картини тушшю на щільному папері. Головний принцип дзенського мистецтва - передати «кі» - силу, що таїться в предметах.

9. Момояма - 1573-1615 рр. У XVI-у ст. в Японію вперше потрапили європейці. Разом з ними проникає християнство, науки і ремесла - астрономія, медицина, металургія, друкована справа. З'являється вогнепальна зброя. Ведеться активне будівництво феодальних замків, розвивається інтер'єрний монументальний живопис шкіл Тоса і Кано. Розквіт кераміки і чайного ритуалу. Складаються типи житлових садиб «сінден-дзукурі», «сьоін-дзукурі». В архітектурі затверджується цінність внутрішнього простору. Мистецтво набуває мирського характеру.

10. Токугава (Едо) - 1615 - 1868 рр. Сьогун Хідейосі протегує європейцям, сприяє проникненню в Японію християнства. У 1615 р. він був повалений могутнім феодальним родом Токугава, прихильниками національної японської культури. Вони проводять політику ізоляції країни. Для європейців Японія була закрыта більш ніж на 200 років і встановлюється режим феодального абсолютизму Токугава. У цей час складається міська культура в новій столиці Едо (Токіо). Розвивається

жанр поезії хайку, театр Кабукі. Розквітає жанр класичної японської гравюри «Укійо-е», розвивається прикладне мистецтво і художні ремесла. Поступово в Японії назріла суспільно-політична криза феодалної системи і відбулася буржуазна революція Мейцзі в 1868 р., яка ліквідувала сьогунат і встановила конституційну монархію.

2. Японія розташована на островах вулканічного походження, тому часто трапляються землетруси, урагани, цунамі. Складні кліматичні умови вплинули на національний характер японців і відбилися також в особливостях японської архітектури і мистецтва. Рух, нестійкість, невинне становлення навколишнього світу і життя людини, здатність швидко змінювати місце проживання і не шкодувати за втраченим сформували світогляд японців, відмінний від європейського. У формуванні архітектурного простору вони стали бачити один із засобів втілення ідеї «дао» - частини простору пов'язані і взаємно перетікають, відсутні чіткі розмежування зовнішнього і внутрішнього просторів. Композиція розгортається в часі, фрагмент за фрагментом, як зміна епізодів (кадрів). Кінець і начало невизначені, увага зосереджена на безперервному розвитку теми. Божества - сили природи - в Японії не намагалися персоніфікувати. Тому самі простори мали символічне значення. В цьому просторовому розумінні архітектури японці на багато століть випередили Європу і Америку, де такий підхід з'явився тільки на початку ХХ століття, і то не без впливу японської архітектури.

Національна японська релігія - Сінто («шлях богів») зародилася ще в епоху неоліту і остаточно склалася в державі Ямато (II - III ст.). Стародавня міфологія відображена в рукописах «Кодзікі» і «Ніхонгі» (VIII ст.). Героями міфів виступають боги- «камі», які діляться на вищих (небесних), земних і камі-духів, що виявляються в предметах і явищах природи. П'яте покоління богів - Ідзанака і Ідзанами - створюють рідку землю, плаваючу по морських хвилях, потім перетворюють її в острова, складові Японії. Їх старша дочка Аматерасу стає богинею сонця, покровителькою землеробства, її брат Цукійомі - богом Місяця. Річки, колодязі, ставки, моря, водоспади, ліси були також населені богами. У священних місцях ставилися бронзові дзеркала, потім на цих місцях стали виникати синтоїстські святилища. Посередниками між небесними божествами, духами і людиною були жінки-медіуми - «міко». Синтоїстські храми мали вигляд невеликої свайної споруди, яка нагадувала за своїми формами древній дерев'яний амбар для зберігання зерна з високим скатним дахом. Храми присвячувались зазвичай богині сонця Аматерасу або богині злаків Тойоукі, територія огорожувалась декількома прямокутними дерев'яними огорожами. Храми перебудовувались через кожні 20 років, для перебудови храму робився другий майданчик, подібний першому. Храм міняв своє місце розташування через кожні 20 років. Таким чином до наших днів дійшли

в первозданному вигляді два найбільш шанованих синтоїстських святилища в Ісе і в Ідзумо. Вони вирішені в стилі, близькому до народної архітектури V-VII ст.: це пальові будівлі, оточені невеликою галереєю. Високий двосхилий дах з гребневим брусом, що спирається на стовпи, покритий товстим шаром пресованої соломи. Коньковий брус зверху навантажений 9-ма поперечними колодами - «кацуогі». На фасаді даху - перехрещуються декоративні елементи - «тігі». Вхід в храм зміщений від центральної осі вправо через наявність центрального опорного стовпа. Сучасні синтоїстські храми придбали більше декору: стовпи фарбуються в червоний колір, деталі - в чорний і жовтий, як декоративні елементи застосовуються бронзові накладки.

Найдавніші типи храмів і житлових будівель - пальових хатин «Такаюкі» - дуже вплинули на подальший розвиток японського національного архітектурного стилю: в архітектурному вирішенні фасаду чітко розділяються несучі і несомі елементи конструкції, підкреслюються природні кольори і фактури матеріалів, декор дуже незначний або зовсім відсутній.

3. У період Асука принц Сьотоку Тайсі вводить буддизм як державну релігію Японії. У цей час посилюється вплив Китаю на розвиток японської культури. У суспільстві з'являється «культурний шар» - люди, які здобули освіту в Китаї, виникає рівень чиновників, що ділиться на 12 рангів за китайським зразком. Японія сприймає китайську писемність, літературу, філософію. Будується нова столиця Нара по прямокутному плану. Головна вулиця ділила його на дві частини. У північній частині міста розташовувався імператорський палац. Тут будуються комплекси буддійських монастирів за китайським зразком. Будівельники прибувають з Китаю і Кореї. Головний з них - монастир Тодайдзі («Великий Храм Сходу»). Тут знаходиться найбільша дерев'яна споруда в світі - павільйон Дайбуцуден («Павільйон Великого Будди»). Довжина його фасаду 90 м., висота - 50 м. Дорога процесій вела до двоповерхових воріт Нандаймон. Вхід в монастир позначали дві 100-метрових пагоди. Скарбниця Сьосоїн виконана в стилі «амбарного зодчества». У залі Дайбуцуден знаходиться найбільша в світі бронзова 16-ти метрова фігура Будди - «Дайбуцу», реставрована в XVIII-у ст. На її виготовлення пішло 520 тонн міді і 450 кг золота, статуя виконана із застосуванням технік лиття, кування, карбування і зводилася декількома поколіннями майстрів.

Монастир Хорюдзі побудований в VI - VII ст. Головні споруди цього монастиря - Золотий Зал (Кондо) розміром 10,5 x 14 м. і п'ятиярусна пагода Годзюното висотою 32 м. В інтер'єрах цього храму є настінні розписи, в цоколь пагоди вмонтовані рельєфи на сюжет оплакування Будди учнями. Дерев'яні пагоди Японії мають цікаву конструктивну систему: як центральний опорний стовп застосовується стовбур

модрини, деревина якої має гнучкість і довговічність. Всі дерев'яні конструкції гнучко з'єднані так, що при частих в Японії землетрусах спорудження коливається, але не руйнується.

4. З IX-го ст. представники роду Фудзівара перенесли столицю в Кіото (Хейян) на 400 років. Цей період відомий як період розквіту національної японської культури. Для нього характерне поетичне сприйняття світу, розквіт літературно-художньої творчості при дворі імператора в Кіото. В релігії з'являються секти езотеричного буддизму, буддизм зливається з синтоїзмом, популярними стають культу поклоніння природі, проповіді відлюдництва. У віддалених від столиці місцях будується безліч монастирів (Міроудзі, Енрякудзі, Конгобудзі). Для архітектури цього періоду характерна відсутність суворої симетрії, присутність елементів живої природи. Групи будівель вільно розташовуються по схилах гір, не маючи чіткого плану, виникає жива взаємодія природи і архітектури, пейзажність, поетичність. Пагода серед лісу - це скромний будинок, покритий корою. У плануванні палацових комплексів також з'являються чисто японські риси. Популярним стає стиль «сінден-дзукури» - житло, що складається з павільйонів, розташованих несиметрично і орієнтованих на пейзажний сад. Головний павільйон - сінден - покривається корою і має єдиний внутрішній простір.

У цей період був побудований комплекс імператорського палацу в Кіото, де офіційна частина вирішена в китайських традиціях, а житлова - в японських. Головний павільйон Сісінден («Великий спальний павільйон») вирішений в традиціях сінто. Житловий комплекс Сейрьоден включає пейзажний сад з водоймами. Картинність садово-паркового стилю вплинула і на храмову архітектуру. Поширення культу Будди Аміді (владки райських земель) спричинило за собою будівництво храмів Аміді, що втілюють уявлення про «райські землі». З'явилися ландшафтні сади, сімейні храми-мавзолеї аристократів. Прикладом такого храму може служити храм Фенікса (Хоодо) монастиря Бьодоїн в Удзі поблизу Кіото (1053 р.) Храм переобладнаний із замського палацового павільйону. Він знаходиться на березі озера з острівцями та відбивається у воді. В інтер'єрах храму присутня ідея могутності природних стихій і різноманітності їх проявів, представлено безліч божеств, демонів, духів, багаторуких і багатоголових, ототожнюється з достатком або жорстокістю природи. Головним елементом є дерев'яна позолочена статуя Аміді в оточенні дерев'яних фігурок небесних музикантів. На внутрішніх дверях написані пейзажі.

5. В кінці XII-го ст. боротьба феодалних кланів привела до виникнення нової столиці Камакура. Імператор зберіг тільки титул і функції верховного жерця сінто. Розвивається феодално-лицарський світогляд. Самураї воліють в архітектурі строгість і благородну простоту, близьку національному духу Японії. Крім того, популярним

стає дзен-буддизм. Будуються дзенські монастирі, де храми нагадують сільські хатини з земляними стаями, оголеними кроквами (монастир Енгакудзі, Сяріден - сховище реліквій). Пагоди відсутні. Дахи стають дуже високими. Обожествляються діячі церкви і воєначальники, розвивається портретний жанр в мистецтві. З'являється техніка ліплення по левкасу - крейдованого ґрунту, нанесеного на дерево), очі інкрустуються камінчиками. Статуї буддійських проповідників і воєначальників ставляться в храмах. Художник Фудзівара Таканобу створює портрет першого сьогуна Японії Мінамото Йорітомо в парадному чорному одянні. Для стилю цього періоду характерна строгість і лаконізм форм, виразність силуету, класична чорно-червоно-біла кольорова палітра. Все це покликане висловити стійкість і вольовий характер сьогуна. На відміну від китайського портрета, де фігура зображується фронтально, тут фігура розташована в півоберта.

У 1333 р. феодали Асікага завоювали владу і перенесли столицю знову в Кіото в район Муроматі. Сьогуни протегували мистецтвам, поезії. Їх приваблює старина, «патина часу» на речах. В оселі переважає стиль «Сьоін-дзукурі», для якого характерний великий зв'язок з природою, простота, утилітарність. Зовнішні та внутрішні перегородки (седзи і фусума) розсуваються, створюючи варіабельність рішення простору. Житловий будинок складається з різнорівневих просторів. На найвищому рівні знаходиться кабінет господаря - «сьоін», в який можуть входити тільки рівні йому за соціальним статусом люди. Обсяги з'єднані в єдину пластичну композицію, зблоковані, врізані один в один. В інтер'єрах з'являється монументальний живопис на тканині, натягнутій на перегородки. Замість вівтаря Будди з'являється ніша «токонома» з мальовничим сувоєм і букетом «ікебана». Створюються видові точки з дому в сад і з саду додому - «картини живої природи», павільйони в саду для занять музикою і поезією. Прикладами такого типу павільйонів можуть служити Золотий павільйон в монастирі Рокуондзі в Кіото і Срібний павільйон палацу сьогунів Асікага. Золотий павільйон (Кінкакудзі), пізніше перетворений в храм, покритий тонким шаром листового золота. Трьохярусний павільйон відбивається у воді і є органічною частиною великого тінистого саду і озерно-острівного ландшафту. Срібний павільйон поєднував в собі святилище і кабінет. Він поклав початок «чайним будиночкам». Культове зодчество зблизилося зі світським. Ярусний стиль поширився в житловому і замковому будівництві.

6. В Японії склалося кілька типів жител відповідно соціальним групам населення:

6.1. Народне житло «мінка» - дерев'яний каркасний одноповерховий будинок, для якого характерний «топологічний простір», що має певну умовність. Зонування інтер'єру здійснюється за допомогою угруповання окремих елементів, що створюють «зону»

всередині великих просторів. Покриття підлог мало символічне і функціональне значення. Інтер'єр починається з саду, простір поступово «перетікає» з зовні всередину. Асиметрія є виразом природної реальності. Простір - це середовище, в якому протікають події життя, «тунель», що втілює час. Події та люди змінюють один одного. Будинок оточений верандами. Фізичні членування простору відсутні, безперервність порушується тільки в момент конкретних дій: здійснюється трансформація простору. Конструкція будинку передбачає можливість розбирання та збирання, всі конструктивні елементи пронумеровані. Простір структурується за допомогою предметів. У центрі простору знаходиться вівтар Будди і кухня з земляною долівкою з окремим входом з саду.

6.2. Житло - міська садиба «сінден-дзукурі» складається з окремих павільйонів («ден»), з'єднаних між собою галереями. Головний павільйон «сінден» - найбільший за розмірами - розташовується в центрі композиції. По різні боки від нього розташовуються більш дрібні павільйони для всіх членів сім'ї. Павільйони розташовані несиметрично з можливістю добудови нових павільйонів. Павільйони були розташовані так, щоб з них відкривався вид на пейзажний сад з водоймою. В саду знаходився павільйон-альтанка, з'єднаний переходом з галереями будинку.

6.3. Житло типу «сьоін-дзукурі» набуло поширення в період Асікага (Муроматі) в середовищі освічених феодалів. Для нього характерна утилітарність і простота в поєднанні з вишуканістю стилю. Павільйони блокувалися зі зрушенням кутів, в житлі було 5-ть рівнів статі. Головне приміщення - кабінет-бібліотека «сьоін» господаря будинку. Будинок розташовувався посеред тінистого саду, оформленого за всіма правилами японського Садово-паркового мистецтва. Характерним прикладом такого житла може служити палац Кацура поблизу Кіото - замиська резиденція, побудована принцом Тосіхіто, шанувальником класичної японської культури епохи Хейян. В саду на березі річки Кацура майстром Енсю був побудований «Павільйон посеред поля динь». Основною ідеєю була гармонія, злиття з природою. Ставок з виступаючими з води насипними островами пізніше був оточений 5-ма павільйонами для поетичних вечорів і чайних церемоній. З кожного павільйону відкривався цікавий вид на природу. Головна велика одноповерхова будівля в плані нагадує розгалужене дерево і орієнтована головним фасадом ступінчастої форми на мальовниче озеро з кам'яними острівцями і містками. Геометрична строгість ліній посилюється ритмічним чергуванням білих і темно-коричневих дерев'яних стін. Передні частини фасадів спираються на тонкі палі, що створює враження «паріння» будівлі в повітрі. Один зал оточений галереєю «верандою місячного світла».

6.4. Феодалні замки з'явилися в Японії в період Момояма, коли феодалні клани воїнів буси (самураї) постійно воювали за владу в країні. У цей час відбулися перші контакти Японії з європейцями, і, очевидно архітектура замків зазнала впливу європейської архітектури, хоча деякі дослідники вважають, що японські замки - це чисто національне явище в архітектурі. Вони будувалися з дерева на високій кам'яній підставі на вершині гори і були оточені цілою системою підпірних і оборонних стін і житлами васалів. Замки в основному були резиденціями великих військових феодалів і сьогунів. Відомі замки Адзуті на о. Бива - резиденція диктатора Ода Набунага, замок Нідзе сьогуна Токугава в Едо, замок Білої Чаплі (Німежі-дзе) поблизу Кіото, замок в Мацумото. Збереглося 12 замків. Замок Хімедзі був заново відбудований із застосуванням залізобетонних конструкцій, так як секрет будівництва XVII-го ст. втрачений. Плани були заплутаними, внутрішні приміщення розташовувалися на п'яти рівнях навколо головних покоїв, реальні поверхи не відповідали фасаду. Для зміцнення замку використовувалися водні перешкоди, рельєф, концентричні заплутані по плануванню стіни, в яких було 11-ть неприступних воріт. Підземні ходи закінчувалися невидимими люками. Житлові приміщення замків прикрашали розписи по золотому фону: зображенням дерев, скель, птахів.

Питання для самоперевірки:

1. Описати релігійний світогляд древніх японців.
2. Охарактеризувати природні умови та їхній вплив на архітектуру та релігію японців.
3. Перелічити основні періоди розвитку Японії, охарактеризувати і описати основні досягнення.
4. Вплив китайської культури на архітектуру та містобудування Японії.
5. Основні типи житла японців та їх особливості і відмінності від китайських житлових будинків.

Див. допоміжну літературу: 7, 8.

Лекція № 8: Мистецтво Японії

План лекції:

1. Особливості пейзажного і портретного живопису.
2. Монументальний живопис шкіл Тоса і Кано.
3. Прикладне мистецтво Японії. Японська класична гравюра.
4. Творчість Хісікава Міронобу, Судзукі Харунобу, Андо Хіросіге, Кацусіка Хокуся, Кітагава Утамаро.

Про виникнення мистецтва Японії можна говорити на основі знайдених керамічних посудів епохи Дзьомон, що мають пластичні форми і декоровані візерунком «слід мотузки» - звідси і назва періоду - «дзьомон». У наступний період Яйой була знайдена велика кількість кераміки, в цей період з'являються вироби з бронзи – дзвони «дотаку». В епоху Кофун виготовляли велику кількість скульптурних виробів «ханіва» для ритуальних потреб. В період буддизму в Японії відбувається розвиток буддійської скульптури, фрескового живопису, скульптурних портретів, масок «гигаку», розвиток мистецтва в монастирях.

В кінці XII-го ст. розвивається портретний жанр в мистецтві. З'являється техніка ліплення по левкасу - крейдований ґрунт, нанесений на дерево, очі інкрустуються камінчиками. Статуї буддійських проповідників і воєначальників ставляться в храмах. Художник Фудзівара Таканобу створює портрет першого сьогуну Японії Мінамото Йорітомо в парадному чорному одянні. Для стилю цього періоду характерна строгість і лаконізм форм, виразність силуету, класична чорно-червоно-біла кольорова палітра. Все це покликане висловити стійкість і вольовий характер сьогуну. На відміну від китайського портрета, де фігура зображується фронтально, тут фігура розташована в півоберта.

З IX-го ст. з'являються перші зображення синтоїстських богів, статуї бодхісатви Каннон - символу багатства і щастя, здійснення мрій, статуї «очищувача Всесвіту» Фудоміо у вигляді демона з іклами, мечем і мотузкою. Для скульптури характерна виразність жестів. Скульптура з дерева покривається лаком, позолотою.

Японська національна школа живопису («**Ямато-е**») починається в епоху Хейян картинами-сувоями (емакімоно), що ілюструють літературний твір «Гендзі-моногатарі». Художник Фудзівара Такайосі створює цикл живописних сувоїв, де переважає умовна точка зору «зверху», зображення виразні і динамічні, колірна гамма розкриває настрої. Фарби створюються на основі природної палітри.

2. В епоху Момояма відбувається відродження національної японської культури. Художник Таварая Сотацу і каліграф Ханамі Койоцу в XVI-у ст. сформували нову школу на чолі з **Тоса Міцуйосі** (1536-1613 рр.) за підтримки придворної академії живопису. Вона проіснувала до XIX-ого ст. Художники цієї школи черпали натхнення в свитках «емакі» епохи Хейян і взялися відроджувати «дух Ямато». Ця школа використовувала традиції японського художнього ремесла, лакового живопису, в яких декоративний візерунок поєднувався з предметною формою. Основне тут - матеріал, фактура, відкритий, яскравий колір, ритмічна організація площини, нефіксована точка зору. Паралельно їй існувала інша школа - **Кано**, основоположником якої був Кано Мотонобу, який, слідуючи китайській традиції, узяв за зразок живопис тушшю. Основні сюжети - квіти, птахи, дерева на золотому фоні. Кано Ейтоку в середині XVI-го ст. об'єднав обидві манери. Художники школи Кано розписували ширми в палацах і замках. Розписи цієї школи розраховані на фіксовану точку сприйняття, для неї характерні м'які переходи кольору, головний засіб виразності - лінія, розписи масштабні людині. Пізніше з'являються суперграфічні мотиви, що «ламають» поверхню ширм, створюють ілюзорний простір. У XVII-у ст. цей стиль розвинув художник Огатата Корін. Він розписував ширми, віяла, лакові шкатулки, гребені, поєднував з живописом золото, свинець, перламутр.

Вчення дзен говорило про те, що будь-яка ручна або розумова праця може допомогти людині вийти зі стану пасивності на «шлях пробудження». Ченці займалися мистецтвом. Їхнє мистецтво передає процес життя, спійманий момент настрою, колорит. Порожній фон розуміється як безмежний простір, космос, в якому немає порожнечі. Наша свідомість сама повинна зв'язати воедино всі елементи за межами видимого. Ченці-художники вдосконалювали своє мистецтво в Китаї. Художник Сессю створив студію, де викладав мистецтво малюнка тушшю. Художник Фугай створив портрети видатних діячів дзен-буддизму.

Серед військового стану особливо шанувалося мистецтво каліграфії (со). З нього черпалася енергія життя, прагнення до морального пробудження, самовладання і доброзвичайність в повсякденному житті. Внутрішня досконалість виражалася в впевненому і миттєвому русі руки при накресленні каліграфічних знаків. Створювалися картини з каліграфічного письма шляхом накладення ідеограм на теми буддійських сутр - виходив ефект «безперервного читання». Для японської манери характерна більш зламана лінія в поєднанні з точковою графікою, великий ступінь стилізації.

У період Токугава отримав велике поширення жанр ксилографії - гравюри на дереві. Основна школа її називалася «**Укійо-е**» - «образи

швидкоплинного світу». Зростаючому міському населенню були недоступні дорогі роботи майстрів живопису, а гравюра могла багаторазово тиражуватися, що робило її дещо дешевою. Популярні образи міського побуту, міські види, портрети відомих акторів і гейш - ось основні сюжети гравюр. Спочатку вони були чорно-білими, потім стали кольоровими. Для кожного кольору або відтінку була потрібна окрема дошка. Основоположником жанру вважається Хісікава Моронобу (1618-1694 рр.). Судзукі Харунобу створив в гравюрі образ японської жінки-городянки. Тесюсай Сяраку працював в жанрі портрета, зображуючи відомих акторів. Кітагава Утамаро (1753-1806 рр.) створював кольорові гравюри, використовуючи до 10-ти дощок. Основна тематика його гравюр - портрети красунь, акторів. Кацусіка Хокусай (1760 - 1849 рр.) - мабуть, найбільш відомий майстер японської гравюри. Він створив цикл «100 видів Фудзі», найвідоміші гравюри цього циклу: «Хвиля», «Червона Фудзі». Також він створив цикл «Подорож по водоспадам різних провінцій», гравюри на теми легенд.

Андо Хіросіге (1787 - 1858 рр.) був майстром міського пейзажу. Він створив відомі цикли «100 видів Едо», «53 станції Токайдо».

Питання для самоперевірки:

1. Особливості японської живописної традиції у періоди середньовіччя.
2. Відмінні риси портретного жанру у Японії від китайського портрету.
3. Самобутність японської гравюри, техніки виконання сюжетів.

Див. допоміжну літературу: 7, 8.

Лекція № 9: Архітектура і мистецтво цивілізацій Доколумбової Америки

План лекції:

1. Територіальне розташування. Періодизація. Природно-кліматичні умови.
2. Релігійні погляди.
3. Архітектура і мистецтво майя, ацтеків, інків і ін. народів.

1. Схема-карта. Перші люди з'явилися на території Північної Америки приблизно 40 тисяч років тому через Берингову протоку з Сибіру.

2. Схема-карта Месоамерики (буквально середня Америка) з нанесеними територіями найбільш відомих народів Ольмеків, Майя, Ацтеків, Інків. П-ів Юкатан, о-в Гаїті, о-в Пасхи, територія Мексики, Гватемали, Сальвадору, Гондурасу.

Реальні історії становлення і розвитку народів, що населяли Доколумбову Америку, втрачені. Це пов'язано з загарбницькими, руйнівними діями, в першу чергу, іспанців в 16-му столітті.

Корінне населення Америки зовнішньо дуже нагадувало індіців: шкіра червонуватого відтінку, чорне волосся, прямий ніс з високим переніссям. Тому, коли Христофор Колумб їх вперше побачив, то подумав, що потрапив в Індію. Після з'ясування непорозуміння, Колумб дав загальну назву племенам тубільців - індіанці.

1503 рік - Америго Веспуччі побував на Американському континенті. Після захоплення Іспанією території Гранаді, королева Єлизавета, неодноразово зустрічалася з Колумбом і вела переговори про спорядження флоту для пошуків нових територій, дала згоду на спорядження декількох суден. Після відкриття Америки, вона, передбачаючи наслідки походів на нові території, всіляко законодавчо намагалася стримувати руйнівну дію на народи, що населяли ці території. 1519 р. - Конкіста - захоплення, збагачення іспанців, розорення індіанських племен.

Археологи не виявили доказів численних гіпотез, висловлюваних і понині, про відвідування Американського материка представниками інших цивілізацій (Єгипту, Японії, Стародавньої Греції).

Існує припущення, що в стародавні часи Америка і Африка з'єднувалися величезним материком, за яким проходили найдавніші торгові шляхи. Крім того, на цьому материкі існувала високо розвинена цивілізація. Припускають, що це була втрачена Атлантида. Пошуки цього материка і підтвердження даної гіпотези почнуться незабаром, для цього збираються кошти і споряджається експедиція.

У народів Америки був загальний пантеон богів. Поклонялися Сонцю, Пернатому Змію (Кецалькоатлю). Релігія неймовірно жорстока

(теократична) з приношеннями богам людських жертв. Залякування людей. Винищувальні військові походи за людськими жертвами на сусідні племена, міста, цивілізації. Протиставлення нечисленної теократичної правлячої верхівки освічених жерців слабкому заляканому численному населенню. Через це цивілізації не досягли високого рівня розвитку - примітивні житла, швидко руйнуються палаци і храми, побудовані з сирцю, дерева і рослинного матеріалу. Існували ритуальні ігри. Для цього зводилися релігійні комплекси із спортивними стадіонами.

У центральній Америці основним заняттям аборигенів було землеробство. Через те, що клімат був неймовірно сухим і спекотним індіанці навчилися зрошувати свої земельні наділи і навіть будували спеціальні канали, завдяки яким земля отримувала необхідну вологу.

Індіанці вирощували культури, які були ще невідомі тоді в Європі: картоплю, кукурудзу, помідори. Саме індіанцями вперше була одомашнена індичка.

У найбільш посушливі або неврожайні роки (часто зливи змивали врожай, урагани і т.д.) деякі народи приносили в жертву немовлят, маленьких дітей. Деякі вчені схильні припускати, що таким чином регулювалася кількість людей в племені. Вжити могли лише найвитриваліші люди.

Цивілізація майя існувала довше всіх. Мали свої періоди розвитку - спади і періоди розквіту. Ацтеки походять від тольтекків і ольмекків. Цивілізація інків сформувалася в рекордно короткий термін напередодні відкриття Колумба - 15 століття (невідомо звідки з'явилися).

Періодизація умовна, тому що базується на сучасних дослідженнях, точних підтверджень немає.

1. Архаїка - XV - VIII ст. до н.е. - селища, початок землеробства, примітивні храми. Вирощували кукурудзу, тютюн, картоплю, соняшник, томати та ін. Примітивна форма землеробства. Очищали ділянки землі від джунглів. Вирубували і спалювали дерева. Потім обробляли землю, висаджували культури, які швидко виснажували ґрунт. Далі переміщалися на інші території, кидаючи обжиті місця.

2. Початок культурного розвитку - VIII - I ст. до н.е.

3. Класичний період - I ст до н.е. - IX ст. н.е.

4. Період соціальних потрясінь - з IV ст.

5. Занепад - IX - XV ст. - не змогли чинити опір загарбникам (слабке озброєння - цибуля, стріли), загарбники діяли обманним способом, ще одна важлива причина - вірусні захворювання, завезені з Європи - не було імунітету і ліків, а найбільше - повна байдужість з боку європейців.

Перше, що зробили іспанці - знищили теократичну верхівку, народ звертали насильно в християнство, що дуже швидко опустило рівень розвитку захопленого населення на рівень неоліту.

Найбільш ранню культуру створили ольмеки. Територія - значна частина Мексики, вся Гватемала і весь Беліз. Створена цивілізація досягла розквіту в 1200 р. до н.е. Будували ритуальні центри з монументальною архітектурою, скульптурою. Характер держави - теократичний. Міста мали чіткі плани, орієнтовані по сторонах світу. Центр займала велика піраміда (могла досягати 33 метрів, служила сторожовою вежею). У місті діяв водопровід. Ольмеки досягли професійних найвищих висот в обробці каменів. Ольмеки вірили, що самопожертва забезпечить безсмертя і всі блага у вічному житті. Гра в м'яч носила релігійно-церемоніальний характер, саму гру передував складний ритуал. Задовго до Колумба ольмеки винайшли точний сонячний календар. Він був складним за своєю структурою і складався з декількох самостійно обертових коліс, які відраховували взаємопов'язані цикли часу. Період з VIII по IV століття до н.е. вважається часом розквіту ольмекської культури, вона мала сформований, зрілий вигляд. Ольмекська культура справила вплив на розвиток інших культур, але до нашого часу не дожили пам'ятники і відомості носять уривчастий характер.

Близько 300 р. до н.е. на території сучасної Мексики, Гватемали, Белізу та Гондурасу почала формуватися нова культура Майя. Ця цивілізація має свою періодизацію. До нашого часу збереглися прекрасні величні ритуальні центри. Відмінною особливістю їх культури є великі розміри ритуальних центрів. Духовну основу культури Майя становила релігія. Світ наповнювали різні священні сили. Пантеон богів складала групи: боги родючості, води, вогню, полювання, зірок, смерті і т.д. Боги мали людську подобу. В основі релігійних поглядів - круговорот життя і смерті. Складні ритуали з людськими жертвопринесеннями. Самопожертву нагороджувалось в загробному житті блаженством.

Число чотири у майя мало магічне значення (чотири сторони світу). У майя було чотири столиці - Копан, Калакмуль, Тікаль, Паленке. Найбільший розвиток отримала архітектура. 2-х типів споруд: житлові будинки з гостроверхими, критими соломою стріхами і меморіальні комплекси. Житлові будинки мали прямокутні обриси, стіни кам'яні, дахи скатні, в центрі будинку - вогнище. Церемоніальні споруди - храми на високих пірамідах з тісним внутрішнім простором. Прикрашалися скульптурою, реалістичною, написами, орнаментами. Майя застосовували різьблення по каменю, барельєф, горельєф, круглий і модельований обсяг. Скульптури розфарбовувались в кольори. S-подібний розворот скульптур: ступені ніг і голова - в профіль, торс і плечі - анфас.

Ознака краси у майя - косоокість. Для досягнення такого ефекту до волосся дитини прив'язували каучукову кульку або намистину, яка звисала межи очі. До голови немовляти щільно прибинтовують спереду дерев'яну дощечку, щоб зробити череп більш плоским і подовжити лінію чола.

Племена Майя не знали про існування заліза, тому знаряддя праці, прикраси, предмети побуту вони виготовляли з каменю і дерева.

Загибель цивілізації майя відноситься до XI століття. Цей факт залишається загадкою, тому що видимих причин загибелі не було. Міста залишилися недоторканими - без слідів руйнувань, як ніби їх мешканці ненадовго відлучилися і незабаром збиралися повернутися.

Ацтеки за легендою прибули на територію Мексики в XIII столітті і оселилися на озері Тексоко, де заклали місто Теночтітлан.

Самі ацтеки називали себе «Мешика» в пам'ять про свого легендарного вождя Мешітлі.

Термін «ацтеки» походить від легендарної прабатьківщини Астлан, де вони жили до XII століття. Менш ніж за два століття ацтеки перетворилися з бідної напівкочової групи в господарів могутньої імперії. Ацтеки були тонкими політиками, чудовими воїнами. Ацтеки крали дружин чужих племен для себе і чоловіків для жертвоприношень. Дуже швидко викликали вороже ставлення до себе сусідніх племен. Ацтеки захопили навколишні території, почали регулювати чисельність захоплених племен, залишаючи потенційних супротивників для жертвоприношень.

Ацтеки відрізнялися надзвичайною жорстокістю: вони знімали скальп зі своїх полонених і носили його як трофей.

Незважаючи на те, що землі, на яких проживали ацтеки, були дуже родючими, вони добували собі їжу шляхом захоплення і грабежу сусідніх племен.

Столиця Теночтітлан була заснована в період між 1325 - 1345 рр. Спочатку місто представляло скупчення хатин, що знаходилися посеред солоного озера Тексоко. Згодом місто стало головним культурним центром. Місто мало строге планування, розгалужену систему каналів і мостів. Дві головні дороги були викладені у формі хреста з відгородженим «священним» центром на їх припиненні. Ці дороги ділили місто на чотири райони, в кожному був ритуальний центр і ринок. Райони ділилися на 20 і більше дрібних кварталів. Озеро, що оточувало місто забезпечувало природний захист. Священний квартал - Великий храм (піраміда), 18 великих будівель і безліч дрібних. Квартал був огорожений височенним муром, прикрашений головами сотень пернатих зміїв. Також був круглий храм головного бога ацтеків - Кецалькоатля. Поруч був двір для гри в м'яч (також релігійного призначення). Житлові будинки будувалися на платформах і мали двосхилий дах. Будинки мали 2 кімнати, з земляною долівкою. Стіни - плетений очерет, обмазаний глиною (саманна архітектура). Будинки аристократів відрізнялися розмірами, кількістю кімнат, внутрішнім оздобленням.

Мистецтво - утилітарне, реалістичне за формою, пронизане релігійною символікою. Поширений жанр - історична проза, поезія. * «Знавці речей».

На рубежі XIV - XV століть на заході узбережжя Тихого океану Південної Америки (нині територія Перу в р-ні Анд) з'явилася імперія інків. Держава складалася з 4 провінцій, об'єднаних столицею - містом Куско. Поруч озеро Тітікака. Верховна влада належала Сапа Інку - так офіційно називався імператор. Прийшовши до влади, імператор зводив власний палац, прикрашений золотом. Золото застосовувалося як засіб прикраси, але не було грошима. Інки були прекрасними ювелірами. Міські площі, ритуальні місця прикрашалися виготовленими з золота фігурками тварин.

Легенда про Ельдорадо. Легенда народилася ще за часів конкістадорів. Загарбники бачили як представники народу Міуського племені чичи (менш розвинені ніж ацтеки і інки, проживали на нинішній території Перу) проводили обряд посвячення майбутнього правителя. Його обмазували смолою і посипали золотим піском, потім він стрибав в озеро, туди ж кидали дари - золоті злитки. У 1912-у році золотошукачам вдалося витягнути з озера Гуатавіта (нині Колумбія) золота на 20 тисяч доларів в тодішньому еквіваленті. Це була найдорожча знахідка з часів конкістадорів.

Плутають з легендою про Пайтіті (золотим містом). Пайтіті - місто з золота, де навіть дороги були вимощені із золота. Пачамама - богиня, яка оберігає Пайтіті, заважає знайти золото.

Інки поклонялися тваринам, рослинам, камінню, воді і т.д. - тотемізм. Інший релігійний культ - поклоніння предкам. З культом предків також пов'язаний звичай муміфікації трупів (імператорів, духовних осіб).

* Існували міста тільки релігійного призначення (Мачу-Пікчу).

Країна - сільськогосподарська. У інків існував спосіб саме забезпечення. Сховища продуктів були загальні, кожен брав стільки, щоб вистачило на прожиток. Інки освоїли гірничу справу. Добували мідну руду, виготовляли бронзу. Виплавляли метал, знали техніку виливки, карбування, спайки, клепки, користувалися технікою перегородчастої емалі. Виготовляли знаряддя праці.

Будинки зводилися з різних порід каменю. Дахи легкі - з соломи. Палацові споруди і храми будувалися ретельно. Каміні щільно підганялися один до одного без розчину. Інки будували фортеці з численними сторожовими вежами.

Як вважають дослідники культури інків, їх цивілізацію погубила релігія. Верховний Інка вибирав спадкоємця з синів (звідси братовбивчі війни), а також існував переказ, згідно з яким країною в майбутньому будуть правити незнайомі, нові люди, тому конкістадорам не чинили опору.

Крім інків територію нинішнього Перу населяли народи мочо, кауачі, чілібі. Мочо надбудовували вже існуючі будівлі, селилися на останках попередніх цивілізацій. Були прекрасними ювелірами, експортували посуд з дивовижними екзотичними орнаментами. Існували приблизно 8 століть. Після злив, що тривали приблизно 30 років, неврожаю народ зник.

У Кауачі не було писемності, вміли виготовляти прекрасні тканини, кераміку з малюнками.

Індіанці Чілібі проживали в 500 км від річки Амазонки, Перуанська долина, поруч Тихий океан. В період 9-15 століття н. е. поширилось захворювання туберкульоз. Вміли будувати канали. Приносили лам в жертву богам. Прекрасні рибалки, ткачі, виготовляли кераміку з самобутнім малюнком. Бальзамували тіла перед похованням. Всередину тіла поміщали глечик з вовною лами. Натирали листям коки. Поза з підібраними ногами - компактна, економія місця.

Острів Пасхи - острів в південній частині Тихого океану, територія Чилі. Місцева назва острова - Рапа-Нуї. Площа - 163,6 км². Є самим віддаленим населеним островом в світі. Острів був відкритий голландським мандрівником Якобом Роггевеном в Пасхальну неділю 1722 року.

Рапа-Нуї багато в чому відомий завдяки моаї, або кам'яним статуям із спресованого вулканічного попелу, в яких, за повір'ям місцевих жителів, поміщена надприродна сила предків першого короля острова Пасхи - Хоту-Мату'а.

Питання для самоперевірки:

1. Історія виникнення народів Доколумбової Америки. Територіальне розміщення цивілізацій, основні періоди розвитку.
2. Містобудування древніх народів Доколумбової Америки.
3. Структура релігійних комплексів, форми і декор пірамід, ритуали народів майя.
4. Ритуальні стадіони як елемент релігійного комплексу.
5. Мистецтво народів Доколумбової Америки.

Див. допоміжну літературу: 9, 10, 11, 12, 13.

Лекція № 10: Арабський світ

План лекції:

1. Доісламський період розвитку культури арабів. Виникнення ісламу. Перші арабські держави - Омейядський і Аббасидський халіфати. Історична періодизація.
2. Архітектура та мистецтво ранніх арабських царств і мистецтво Аравійського півострова.

1. Архітектура арабських країн являє собою один з найцінніших і по-своєму унікальних вкладів в скарбницю світового зодчества. Вона ввібрала в себе, асимілювала багату спадщину народів, що здавна населяли Аравійський півострів і Дворіччя, а також архітектурно-будівельний досвід цивілізацій Південно-східного Середземномор'я, Південно-західної Азії і Північної Африки, спадщину елліністично-римської культури.

Епоха арабського середньовіччя охоплює майже 15 століть - з III-го по XVIII-те. Ця епоха, насичена найважливішими історичними подіями. Арабські та інші країни ісламського світу займають величезну територію Близького і Середнього Сходу, Північної Африки, Аравійського півострова, в колишні часи займали і частину Піренейського півострова. Предки арабів і євреїв - стародавні семіти - жили в Дворіччі. Ще за часів Стародавнього Єгипту семіти розділилися на арабську і єврейську гілки, частина їх рушила на північний захід, а частина - в Аравію як кочові племена. Хлібороби населяли тільки південні райони Аравії, де були родючі ґрунти (територія Ємену, Хадрамаута, Омана). Тут існували ранні арабські царства: Мінейське, Сабейське, Хім'ярітське, існували міста: Маїн, Маріб (V-III ст. до н.е. - III - V ст. н.е.). Племена Центральної Аравії зберігали повну незалежність від кого б то не було. Першу згадку про арабів можна знайти в вавилонських хроніках періоду Нововавилонського царства (близько 598 р. до н.е.). Про арабів писав і давньогрецький історик Геродот в V-му ст. до н.е.

Аравійський півострів в усі часи перетинали важливі торговельні шляхи - через Південну і Західну Аравію йшла торгівля Далекого Сходу і Середземномор'я, коли війни переривали сухопутний Великий шовковий шлях, що проходив через оазиси Аравії. Західна Аравія була вузлом сухопутних доріг між Індією, Іраном, Ефіопією, Сирією і Палестиною. Каравани перевозили пахощі і тканини з Південної Аравії, золотий пісок, слонову кістку і рабів з Африки, зброю, зерно з Сирії, шовк з Китаю, перли з узбережжя Перської затоки. Уздовж караванних шляхів поступово формувалися поселення з заїжджими дворами і складами товарів, які потрібно було охороняти, тут же велася місцева торгівля і селилися

ремісники. Кочівники постачали каравани верблюдами і провідниками, озброєною охороною, стягуючи з них податки за прохід по своїй території, продавали шерсть, шкіру і худобу. Поступово з селищ формувалися міста, кочівники ставали торговцями, ремісниками. Один з перших подібних міст - Мекка (VI - VII ст.), де був перевалочний пункт на караванному шляху. Тут в стародавні часи впав з неба метеорит круглої форми, і його вважали священним каменем. У місці падіння цього метеорита араби побудували храм «Каабу» («куб») і поставили навколо нього ідолів всіх арабських племен, яких було більше 360-ти.

Араби поступово стали найчисельнішим народом середньовічного Близького Сходу. До VII - VIII ст. вони з вражаючою швидкістю розселилися на величезній території - від Іспанії до Північної Африки та Індії. Цьому сприяла поява релігії «іслам», яку заснував у 611-му році пророк **Мухаммед**. За переказами Мухаммед походив від родоначальника арабів - Ісмаїла, сина біблійного патріарха Авраама. Дід Мухаммеда Абд аль-Мутталіб був старійшиною племені **курайшитів**. Мухаммед народився 29 серпня 570 р. на околиці м. Мекки недалеко від Кааби. Його батько Абдаллах незабаром помер, і Мухаммед залишився сиротою. В одну з ночей місяця рамадан 610 року, коли Мухаммеду було 40 років, в печері на горі Хіра йому уві сні явився хтось могутній і страшний і наказав читати якийсь сувій. Коли Мухаммед відмовився, так як читати не вмів, то з'явився дух (ангел Джібраїл) сам прочитав п'ять рядків цього сувою і наказав повторити їх. Потім ангел з'являвся Мухаммеду 24 000 раз і тим самим було покладено початок **Корану** - священної книги, точної копії небесного оригіналу. Особливою любов'ю мусульман користуються зображення, які відтворюють тексти з Корану.

У 622 р Мухаммед і 75 його сподвижників заснували в оазисі Ятриб в 350 км. від Мекки місто Медину («місто Пророка»). У січні 630 р. вони захопили Мекку і, зруйнувавши язичницьких ідолів, перетворили Каабу в «Будинок Бога». Після смерті Мухаммеда в 632-му р. його родичі Абу Бакр - батько однієї з молодших дружин Мухаммеда, Омар з роду Омейя, Осман і Алі - дядько Мухаммеда по черзі ставали халіфами і вели загарбницькі війни, повертаючи населення нових територій в іслам. У 661-му р. Алі був убитий. Другий халіф після Османа - Муавія, колишній намісник Сирії, переніс столицю з Медіни в Дамаск. Встановилося панування династії халіфів Омейядів. Вони захопили Персію, Сирію, Аравію, Палестину Єгипет, Ірак, Магриб (Захід Африки та Іспанію). Межі Омейядського халіфату простягалися від Піренеїв до Інду, від Сахари до Аральського моря. Перша мечеть була побудована в Єрусалимі на вершині гори Морія за велінням халіфа Аль Маліка в 692-му р., потім була побудована мечеть халіфа Валіда в Дамаску в 705 - 715 рр.

В середині VIII ст. в Хорассані (Іран) посилилися Хашиміти з роду Алі - дядька пророка Мухаммеда. Абу-аль-Аббас скинув Омейядів у Дамаску і з

750-го р. почався період династії Аббасидів - нащадків пророка Мухаммеда (Аббасидський халіфат). Тільки один з 80-ти царевичів-Омейядів - Абдаррахман - вцілів в цій боротьбі за владу. Він поклав початок Кордовського халіфату в Андалусії (Іспанія) У 756-му р. Його столиця місто Кордова змагалася зі столицею Аббасидів Багдадом: там була школа мислителів, філософів, учених, розвивалося мистецтво палаців і парків. Династія Аббасидів правила 500 років. У 762-му р. халіф Джафар аль Мансур заснував нову столицю - Багдад (від перського - «Богом Даний»). Це місто стало столицею мистецтв і науки. Він мав символічну форму кола, поділену на 4-ри частини і 4-о воріт. У центрі були палац і велика мечеть. Найвідоміший з аббасидських халіфів - Харун-ар-Рашид (786 - 809 рр.) перетворив Багдад в один з найбільших і культурних міст світу, прагнув укласти союз з королем Карлом Великим. У цей період було створено найвідоміший шедевр персько-арабської культури - «Казки тисяча і однієї ночі». Син Харуна-ар-Рашида - аль Мамун (813 - 833 рр.) заснував в Багдаді «Будинок мудрості». Населення Багдада досягло 1-1,5 млн. осіб, в той час як в Європі населення міст в той час досягало не більше 10 000. У Багдаді працювали відомі вчені арабського світу: Аль Біруні - астроном, математик, лікар, Аль-Хорезмі - автор основ алгебри і алгоритмів, Аль-Батані - геометр, обчислив окружність Землі, Ар-Резі - відкрив лікарні і аптеки, Ібн-Сіна - автор великого трактату з медицини. У цей період були приєднані до халіфату північно африканське узбережжя, Піренейський півострів. Почалося пожвавлення торгівлі, розквіт економіки, наук, мистецтв, ремесел. Почалося будівництво нових міст - Самарри, Бухари, Самарканда, Каїра. В архітектурі розвивались стародавні арабські традиції, а також традиції Ірану, елліністично-римського світу, Візантії.

У 833 р халіф Мутассим переніс столицю в м. Самарру на північ від Багдада. Грандіозні палаци, великі мечеті і житлові будинки цього міста були багато декоровані різьбленим стуклом і мармуром, живописом, скляною мозаїкою. Завдяки будівництву портів (Тир, Тріполі, Олександрія, Палермо, Туніс, Альмерія, Басра) активізувалася торгівля. У IX – X-му ст. почався розквіт культури арабо-ісламського світу: літератури, поезії, філології, освоєння технології виробництва шовку, забарвлення бавовняних тканин, виробництво паперу. У 842 р. столиця була знову повернута в Багдад. У VIII ст. арабський Схід в своєму розвитку випереджав Європу. У той же час, в Багдаді, як і всюди на Сході, вишукана розкіш межувала з кричущою бідністю.

У 868 р. емір Єгипту Ахмед ібн Тулун створив самостійну державу і розширив його межі до Середземного моря, підкорив Сирію. Місто Каїр стало столицею Єгипту, там була побудована мечеть. У 909 р. склався халіфат Фатимідів в Тунісі і Алжирі, вони захопили Геную, нападали на о. Корсику, Сардинію, Прованс. У 831 р. - захопили о. Сицилію. Поступово утворилися окремі арабські держави. Основні правлячі династії в цих

держав: Омейяди в Іспанії, Фатіміди в Північній Африці і Єгипті, Зіриди в Тунісі, Альморавіди в Північній Африці, Іспанії, Альмохади у Північній Африці, Іспанії. До кінця IX-го ст. деякі області Ірану отримали самостійність. У IX – X-му ст. утворилась в Середній Азії держава Саманідів зі столицею в Бухарі. У 2-й половині XI ст. Мала Азія і візантійські володіння були захоплені турками-сельджуками. З XIII-го ст. в будівництві поширилися іранські, візантійські, вірменські технології. В якості будівельного матеріалу застосовувався тесаний і різьблений камінь, керамічні кахлі. У 1258 р. монгольський хан Хульгу знищив Багдад. У 1453 р. турки-османи захопили Константинополь і заснували Османську імперію.

Таким чином, в історії раннього ісламського світу можна виділити такі основні періоди:

1. Доісламський (царський) період у південній частині Аравійського півострова - V ст. до н.е. - 611 – 661рр.

2. Період ранніх халіфатів (столиці Мекка і Медіна) - 632-661 рр.

3. Омейядський халіфат - 661 - 750 рр. (Столиця Дамаск).

4. Аббасидський халіфат - 750 - 1258 рр.

Столиці: 750 м – Куфа, 762 – Багдад, 836 – Самарра, 893 – Багдад.

Античні автори ділили територію Аравійського півострова на три частини:

1. Південна частина - **Щаслива Аравія** - район древньої землеробської цивілізації (Ємен, Оман, Ефіопія, Хадрамаут) Мінейське і Сабейське царства (міста Маїн і Маріб) хімьярітське царство (III - VI ст.).

2. Центральна частина - **Кам'яниста Аравія** (пласкогір'я Ель Неджд).

3. **Набатейське царство** - на території сучасної Йорданії, Сирія, Палестина. Тут були Римські центри культури - міста Петра і Пальміра.

4. **Лахмідське царство** в районі гирла річок Тигр і Євфрат, VI ст. (М Хіра).

Доісламські релігії в цих регіонах - культу Сонця, Місяця, зірок, бика, барана. Будувалися культові будівлі в честь цих богів поблизу міст.

Територія «Щасливої Аравії» в V-му ст. до н.е. – III-му ст. н.е. складалася з численних дрібних племінних володінь на чолі з муккарібамі. Міста були за планом прямокутними або овальними, з вільним плануванням вулиць. Деякі міста мали також і регулярну вуличну мережу, кріпосні стіни. Головні храми і іригаційні споруди знаходилися за межею міста. У місті крім жител городян перебували палаци правителів і знаті, а також невеликі храми. Прикладами міст можуть служити міста Маріб, Маїн, Іасіль-Баракіш. Палаци правителів представляли собою багатопверхові комплекси з терасами і захисними баштами. Стіни нижніх поверхів зводилися з тесаних кам'яних блоків, покладених насухо. Житло для простих людей зводилося з глини і сирцевої цегли і часто оточувалось стінами з того ж матеріалу.

Іригаційні споруди були необхідні для штучного зрошення ґрунту. У річкових долинах (ваді) будувалися греблі і канали, деякі проіснували понад 1000 років. Цистерни для збору води, прямокутного і круглого плану будувалися в хімьярітські царстві біля стін палаців і храмів.

Культові будівлі Щасливої Аравії будувалися на честь богів, головними з яких були божества Місяця, Венери і Сонця. У пантеоні богів чільне місце відводилося тваринам - барана, бика і ін. Головні храми зводилися в декількох кілометрах від міст. За плануванням їх можна розділити на кілька типів:

- **прямокутні** в плані храми, в одній з поздовжніх стін яких влаштовувалася ніша (апсида) зі скульптурним зображенням божества. Перед святилищем-апсидою влаштовували майданчик з басейном. Несучими конструкціями були колони. Прямокутні храми обносилися стінами з двома входами. Зовнішність храмів відрізнялася особливою цілісністю. Прикладом такого храму може служити храм в Хуккі (35 км.от Сани), побудований в I в. до н.е. - I в. н.е. Він присвячений богу Сонця Дат Бадані. Приміщення групуються навколо невеликого квадратного дворику. Із західного боку примикає святилище. План симетричний. Стіни прикрашені орнаментом - виноградною лозою, рослинами, фігурами танцюючих дівчат, тварин;

- храми **овальні** в плані. Залишки такого храму знайдені в 4,5 км. від Мариба. Це був один з головних сабейських храмів, побудований в період VIII - I ст. до н.е. і пізніше названий храмом Аввам. Його розміри - 112 x 75 м. Храм складався з прямокутних споруд з 8-ма колонами (портика), овального двору, оточеного масивними стінами висотою 9-9,5 м. І примикає до стін двору з зовнішнього боку невеликого центричного мавзолею (8 , 5 x 8 м.). Приміщення храму складалося з перистильного (оточеного колонами) залу і портика.

Набатейське царство простягалось від північних берегів Червоного моря до південних кордонів Сирії. Розквіт Набатейського царства падає на I ст. до н.е. У I-му тисячолітті до н.е. на території Набатей існувала держава Едом зі столицею Петра. У 332 р. до н.е. на цю територію прийшли греки і заснували міста Філадельфію (Раббат-Аммон) і Джераш. Стиль доісламської архітектури Набатейського царства, в силу впливу на нього елліністичних-римських традицій, характеризується як «сіро-еллінський». Петра була містом, майже цілком висіченим в природних скелях червоного пісковика з штучними терасами, спорудженими в різних рівнях і стрімкими урвищами. Єдиний доступ до міста відкривався через вузьку ущелину скелі Сик, тобто «Вулиця». У VII ст. прохід був завалений і тільки в XIX-у ст. відкритий заново, після чого і почалося планомірне вивчення давньої Набатей. Житла були витесані в схилах гір в 3-4 рівня і з'єднувалися тяглися вздовж обриву вулицями-терасами. Всередині і зовні будинку покривалися стукотом і ліпними деталями з розписом, що надавало

їм особливу художню цінність. Серед громадських будівель виділяються театри римського періоду в Джераше і Петра на 4000 і 3000 глядачів. Театр в Петра був висічений в скельних породах в III в. н.е. Справжньою прикрасою Петри були усипальниці, які також вирубувалися в скелях, що мали червоний і сірий кольори. Найбільше відомі монолітні двоярусні гробниці, в архітектурі яких ясно простежується римський вплив. Такі гробниці Ель-Хазне і Ель-Дейр. Точну дату зі створення визначити не вдається, можна лише припускати, що вони побудовані в період з I ст до н.е. до III в н.е. Гробниця Ель-Хазне вирішена в римському ордері, має двох ярусний фасад: в першому ярусі портик з фронтоном, у верхньому ярусі - фронтон розірваний на дві частини, між якими поміщений круглий павільйон, увінчаний орнаментальним антаблементом з акротеріями. Конічний дах павільйону завершується композитною капітеллю, доповненої вазоном. Висота гробниці - 20 м. Не менш урочиста гробниця Ель-Дейр, висота якої сягає 44 м. Язичницькі храми і святилища на сполох будувалися з IV ст. до н.е. по I ст. н.е. в північних областях (південна Сирія) з блоків чорного базальту. Храмний комплекс Сейя-Сі в Джебель-Харуані розташований на схилі гори і три його двори опускаються щаблями до входу. На третьому, найвищому майданчику перебувало обнесене огорожею культове місце, а за ним стояв храм верховного божества Ваал-Шаміна. Основні елементи композиції - чотирьохстовпна квадратна целла з обходом і оточене колонадою культове місце, безперечно пов'язане з давньою традицією південній Аравії (храм в Хукке, мавзолей в Марібе) і традицією древнеіранської культової архітектури, за законами якої квадратний в плані вівтар встановлювався на 4-х стовпах і займав центральне острівне місце в храмі. В архітектуру язичницьких храмів також проникав вплив античності (ордер, деталі).

Архітектура Лахмідського царства, яка залишила мало слідів, ще чекає своїх дослідників. Припускають, що вона мала неабияке значення для розвитку зодчества халіфатів. Очевидно, в ній були закладені паростки ідей, що пустили коріння в ісламському будівництві. Тут потрібно шукати витоки планування мисливських замків і палацових ансамблів.

Що стосується мистецтва Аравійського півострова III - VI ст., то воно відрізнялося великою строкатістю. Переважна частина кочівників-скотарів (бедуїнів) тільки ще починала свій культурно-мистецький розвиток. Особливо було розвинене декоративно-прикладне мистецтво - нанесення різьбленого і карбованого візерунка на предмети побуту, килимарство. Виняткових висот досягла «поезія пустелі» - величальні оди (касиди) вождю племені або хула його противникам, пісні помсти і траурні «заплачки», пісні про зміну станів природи, про любов. Бедуїнська поезія вперше вдалася до моноріфми, поклавши початок традиційним метрам ближнього і середньо-східного віршування.

Землеробські племена півдня Аравійського півострова об'єдналися в потужне незалежне Хімьярітське царство. Поряд з текстильним ремеслом були розвинені дублення і обробка славнозвісної еменської шкіри. Високо цінувалася зброя місцевого виготовлення - мечі та захисні панцири. Розвивалася кам'яна і бронзова пластика, де фігури людей, тварин, рослинний орнамент були гранично узагальненими і схематизованими, виразним декоративним елементом були написи (епіграфічний орнамент).

Питання для самоперевірки:

1. Історія виникнення релігії іслам.
2. Перші арабські халіфати. Періодизація арабського світу.
3. Архітектура Набатеї.
4. Культові споруди доісламського періоду «Щасливої Аравії».
5. Мистецтво Аравійського півострова.

Див. допоміжну літературу: 14, 15, 16, 17, 18, 19

Лекція № 11: Містобудування і типологія мусульманських будівель і споруд

План лекції:

1. Особливості містобудування мусульманського світу.
2. Фортифікаційні споруди.
3. Основні типи житлових, культових і громадських будівель.

1. Араби як колишні кочівники не мали власного досвіду містобудування. Але, тим не менш, араби виявилися енергійними містобудівниками. Перші міста часто виникали як військові табори для місцеперебування гарнізону, багато міст склалися навколо рібатів - прикордонних укріплених форпостів. Військовий табір з часом перетворювався в резиденцію правителя. Резиденція відокремлювалася від столиці, утворюючи особливе недовговічне «царське місто». На ранніх стадіях розвитку арабської культури склалося **три типи міст**:

1. міста на перетині караванних шляхів, біля сформованих ринків;
2. військові міста - фортеці-форпости з внутрішнім двором на нових завойованих територіях (приклад - Рібат), для яких вибиралися місця, зручні для оборони;
3. міста-резиденції.

У розташуванні і конфігурації міста першорядну роль грала топографія місцевості. Для міста вибирали височину, схил гори, скелясте плато або виступаючий мис, де його оборона полегшувалась природними умовами. Правильна конфігурація властива лише містам рівнини. У Дворіччі затвердився круглий план під впливом ранніх сасанідських міст - Ктесифона і Гура. Таким містом правильної круглої форми, розділеної на 4 частини в плані був ранній Багдад. Від римлян араби перейняли прямокутний план, близький до Гіпподамової системи з перетином двох магістралей (приклад - Сфакс в Тунісі).

Заснування міста починалося зі зведення укріплень, палацу і мечеті. Місто оточували фортечною стіною, нерідко подвійною, з вежами. На верхній точці рельєфу над містом (Медіною) панувала цитадель («касба» або «арк»). У міських стінах прорізувалися ворота - з чотирьох сторін або за кількістю шляхів, які пов'язували місто з іншими важливими центрами країни. Міська забудова ділилася на квартали за етнічними чи соціальними ознаками. У центрі міста - Шахрістані - розміщувалася головна мечеть і торгові квартали, де кожна вулиця була відведена певному ремеслу. Ринки (сук) нерідко виходили за міські ворота. Кладовища розташовувалися за стінами міста (на відміну від європейських міст). Міста забезпечувалися водою з річок та джерел, нерідко мали розгалужену каналізацію з відкритими колекторами.

2. Фортифікація у арабів до ісламу була майже не відома. За півтора століття мусульмани зробили значні успіхи в галузі військового будівництва. В основі цього будівництва лежав досвід римських прикордонних фортів, за зразком яких зводилися арабські військові табори - Рібат. У римлян прохід в воротах зазвичай був прямим, і араби довго зберігали цю традицію, проте, в давнину в Малій Азії був відомий так званий «колінчастий хід». Він з'являється у арабів в укріпленнях Багдада, Дамаска, Халеба. Хід для стрільців йшов зазвичай по гребеню стіни, іноді - в її товщі. Уже з VIII ст. араби вели навісний бій через щілини арок і в цьому набагато випередили Західну Європу, де машікулі з'явилися тільки з кінця XII ст. Як і у римлян, в воротах арабських цитаделей влаштувалися опускні гратчасті ворота.

3. Палаці і палацові комплекси формувалися під сильним впливом Сасанідів (Іран), від яких араби перейняли купольний аудієнц-зал з відкритим на фасад трьохнефним склепінням - айваном. Заміські палаці та мисливські замки будувалися в перші століття існування Омейядського халіфата під сильним впливом зодчества Лахмідів. Правителі і намісники ніколи не користувалися житлом своїх попередників. Вибравши для житла нове місце з міркувань безпеки, вони тим самим прирікали старий палац на повільне руйнування. Ось чому відомі лише деякі пам'ятники середньовічної палацової архітектури.

Архітектура оселі. Серед різноманітних типів арабського житла можна виділити три основні типи: кочовий намет, житло дворового типу і житло баштового типу. Дворовий тип добре пристосований до умов сухого і вологого клімату, рівнини з піщаними бурями. Баштовий тип житла, поширений в Південній Аравії і гірському Марокко, склався в обставинах родової і племінної ворожнечі. Розподіл житла на чоловічу і жіночу половину, що існували в Ассирії, Ірані, Стародавній Греції, Римі було канонізовано. Елементи житла, такі як лоджія-айван, занесені з ранніх східних культур, з'явилися незабаром і в Африці. Сформувався також особливий тип житла - **фундук**, функціональна структура якого будувалася на поєднанні житлових, торгових і конторських приміщень.

Культова архітектура. Перша мединська мечеть була: навіс у дворі оселі Мухаммеда. У захоплених містах пристосовувалися для молитви і будівлі інших релігійних культів, навіть не гребували молитися пліч-о-пліч з християнами. Згодом архітектура була покликана підтримувати престиж нової релігії, і мечеть стала головним об'єктом будівництва. Гранично прості форми літургії не були пов'язані з будь-якими спеціальними вимогами до культової будівлі. Якщо в християнській церкві відбувається служба, за якою стежать віруючі, і якщо храми інших культів представляли собою святилище або «Дім Божий», то мечеть є всього лише «місцем молитви». Цій функції задовольняв простий **арабський тип мечеті**, що складався із залу з покрівлею на стовпах і лежачого перед ним

двору. Араби ставали на молитву рядами, як в строю, звідси - переважання ширини над глибиною. Моляться звертаючись обличчям в бік Кааби - домусульманського святилища Мекки, шанування якого включається в релігійний кодекс мусульман. Головна планувальна вісь мечеті, яка фіксує напрямок на Каабу, називається «**кибла**». Елементом і знаком, що відзначає цей напрямок, є в інтер'єрі мечеті ніша з арочним вінчанням - **міхраб**. Походження цього елемента, очевидно, пов'язано з віттарями доісламських культур, поширених на території стародавньої Аравії. Молитва відбувається і у дворі, тому на дворовому фасаді нерідко теж робиться міхраб, який в цьому випадку називається «**аназа**».

Християни закликають тих, хто молиться в храмі дзвоном, іудеї - звуком труби, мусульмани виголошують до молитви заклик - звучним голосом. Для цієї мети стали зводити спеціальні вежі - **мінарети**, з яких служитель культу - **муедзин** - скликав віруючих на молитву.

Мечеті розрізняються своїми розмірами і функціями. У місті будувалася велика соборна мечеть - «**ал-Масджид ал джамі**» - для загальноміської п'ятничної молитви. Також будувалися десятки маленьких квартальних мечетей для щоденної молитви. Велика мечеть міста була не тільки культовим, але і політичним і культурним центром. При мечетях створювалися великі бібліотеки, там читалися лекції, а деякі мечеті, як наприклад мечеть ал-Азхар в Каїрі і Каравайін в Фесі, стали ушанованими університетами арабського світу. У великих містах будувалися також приміські мечеті - «**мусалла**» - для молінь за річними святами при великому скупченні віруючих.

Атрибути літургії. У соборних мечетях важливою приналежністю крім міхраба є «**мімбар**» - дерев'яна ступінчаста кафедра, яка з'являється вже в ранніх мечетях. Для халіфа або намісника біля міхраба зводиться дерев'яна решітчаста огорожа - «**Максур**». Для проповіді також призначалася «**Діккі**» - дерев'яний поміст, розташований часто на одній осі з міхрабом. З неї читав уривки з Корану **імам**.

Типи об'ємно-просторових рішень мечетей:

1. **мекканський** тип - найбільш ранній, має походження від домусульманських храмів. Це зальний тип мечеті, де плоскі балкові перекриття кладуться на стовпи або колони, утворюються поперечні нефи, паралельні стіні з міхрабом. Така структура дозволяє здійснювати гнучку трансформацію плану: розширюють будівлю в будь-якому напрямку, подовжуючи нефи і збільшуючи їх кількість;

2. **дамаський** тип - має базилікальну схему, запозичену від Римської імперії і ранньої Візантії. Ця будівля з поздовжніми нефами, середній з яких ширше і вище за інших. По осі цього нефа і розміщується міхраб. За допомогою світла досягалася більша виразність і акцентувалася головна вісь простору;

3. **склепінчастий** тип з залом квадратної форми, перекритим куполом. Цей тип запозичений з Ірану. Купольним є також турецький тип мечеті, успадкований від Візантії (інший, ніж іранський);

4. **поєднаний** тип, який поєднує всі ці типи або два з них (більш пізні споруди).

З релігійним культом також пов'язаний такий тип будівлі як **медресе** - духовний навчальний заклад. Медресе представляло собою політичний державний інститут, де студентам прищеплювалися філософські та релігійні доктрини, апробовані державою. Звідси виходили теологи і правники, дипломати і духовні наставники. Студенти і наставники жили при медресе за рахунок встановленого **вакуфа** - податку з лазень, ринків і т.п. Ідея медресе в її архітектурному втіленні оформилася в Бухарі і Харасані (Іран) вже в X - XI ст. У плані медресе є оточений келіями - **Худжр** - двір з мечеттю і аудиторіями. Часто в медресе в особливому приміщенні під куполом встановлювалася гробниця його засновника. Медресе за своєю функцією - спорудження швидше суспільне, ніж культове.

Гробниці шанованих аскетів і містиків, купольні павільйони, найчастіше у формі відкритого на всі 4 боки арками виникли як вираз суто народних культів на противагу установі офіційного культу - мечеті. **Мавзолеї** правителів, членів їх сімей та приближених часто входили до складу мечеті або медресе, іноді об'єднувалися в династійні некрополі (наприклад некрополь Тимуридів в Самарканді - Шах-і-Зінда).

Будівлі громадського призначення. Інтенсивна торгівля викликала будівництво в містах і на торгових шляхах заїжджих дворів - **караван-сараїв** і **ханів**, готелів для торговців - **фундуків**. Середньовічні ринки - **сук** - утворювали цілу систему критих вулиць з майстернями і лавками. Для торгівлі відводилися спеціальні криті пасажі - Кайсаром або тим. Особливе значення в міському житті отримали лазні - **хамам**, що служили крім свого прямого призначення місцем ділових бесід і приятельських зустрічей. Уже з VIII ст. в Сирії і Єгипті виникали лікарні і госпіталі - **марістани**. Це були великі комплекси з приміщеннями для стаціонарних і хворих, що приходили на прийом, з відділеннями для душевнохворих, лазнею, кухнею і ін. приміщеннями. У містах середньовічної Європи подібні установи не були відомі. У мусульманському світі робилися серйозні роботи **гідротехнічного** характеру: будувалися мости, системи іригації, пристрої підземного і надземного водопроводів, водойми і криті цистерни, водяні млини. Розвивалося садово-паркове зодчество, будувалися прекрасні декоративні водойми, павільйони та фонтани.

Питання для самоперевірки:

1. Назвати і охарактеризувати три типи міст арабського світу.
2. Описати структуру старовинного міста арабів.

3. Історія виникнення та запозичення традицій фортифікації арабів.
4. Основні типи народного житла арабського світу.
5. Типи культових споруд.
6. Охарактеризувати об'ємно-просторові типи мечетей на території арабського світу.
7. Типологія громадських споруд на території арабських халіфатів.

Див. допоміжну літературу: 14, 15, 16, 17, 18, 19

Лекція № 12:
Матеріали, будівельна техніка та конструктивні системи
в країнах мусульманського світу

План лекції:

1. Конструкції перекриттів: плоскі і склепінні. Типи арок і куполів.
2. Системи підбаних конструкцій.
3. Принципи побудови форми в архітектурі ісламу.
4. Декоративні елементи, пластична обробка поверхні, орнаментика. Види орнаменту. Використання світла в інтер'єрі.

На ранніх стадіях розвитку мусульманської культури араби вчилися будувати у підкорених народів. Розвиваючи будівельну техніку, вони використовували згідно з місцевими умовами природний камінь, цеглу, дерево, в обробці застосовували мармур, мозаїку, різьблене дерево і стук, метал. Широко використовували будівельний досвід місцевих зодчих, ремісників і будівельників - коптів, греків, сирійців, іранців, для обробки будівель залучали митців-християн - живописців і мозаїстів. Запозичення окремих елементів з римських і візантійських будівель накладає специфічний відбиток на ранні культові споруди арабів. Проте, синтез різнорідних частин дає паростки ряду локальних шкіл з власними неповторними рисами.

Зображення на мініатюрах з Кашміру відтворюють ситуації, пов'язані з підготовкою будівельних матеріалів: видобутком природного каменю, заготівлею глини, а також – з будівельними процесами: підготовку і тромбовку стін, обробку дерев'яних деталей інтер'єру. На мініатюрі XV ст. з Герата показано зведення порталу. На мініатюрах з Узбекистану періоду монгольської імперії зображений план будівлі, нанесений на квадратну модульну сітку, яка коригує розміри вікон, дверей, мас стіни і т.д.

1. Конструкції дахів на аркадах. Перші мечеті Єгипту, Сирії, Іспанії мали просте конструктивне рішення: зали заповнювалися аркадами, поставленими паралельними рядами. Аркади покривалися плоскими дахами з невеликим ухилом. Іранці, що будували майже виключно з цегли, ніколи не вводили в практику аркади на колонах, у них аркада опирається на квадратні в перетині кам'яні стовпи. Навпаки, арабська аркада майже завжди поставлена на колони.

Незалежно від напівциркульної арки араби часто застосовували підковоподібну, а також - стрільчасту арки. Стрільчаста арка, часто зустрічалася в сасанідському Ірані, це звичайна форма арабської арки. Лінії швів кладки зазвичай сходяться в одному центрі. Нахил рядів кладки легко регулюється за допомогою простого шнура. Підковоподібна арка вперше з'явилася в сасанідському Ктесифоні. Опори цієї арки мають уступ на рівні її п'ят для установки кружал.

Внутрішня поверхня арки покривалася штукатуркою. Уступ оброблявся штукатуркою у вигляді ската, що становив продовження внутрішньої криволінійної поверхні арки. Так народилася форма, яка пережила будівельний прийом. У країнах, де ліс рідкість, кружало використовувалося тільки для верхньої частини арки, причому воно встановлювалося на консолях, які виступали на внутрішній поверхні арки. Після закінчення робіт консолі не нищили, а обробляли штукатуркою. Така обробка надавала внутрішній поверхні арки трьохлопасну форму. Килевидна арка - пізній варіант, запозичений з Індії, утворюється напуском рядів кам'яної кладки. Фестончасті арки можуть бути отримані за допомогою виступів цегляної кладки, обробленої штукатуркою.

Арки групуються в різні системи аркад. Найбільш давня схема гипостильної зали мечеті Амра в Каїрі (VII ст.), де розпір арок сприймається затяжками. В кінці кожного ряду арок - подвійна колона. У мечеті Омейядів у Дамаску нефи розділені двома рядами великих аркад. Над ними - маленькі аркади, що потрібні для розвантаження площини стіни. Для досягнення значної висоти аркади при колонах малого розміру застосовувалися багатоярусні і переплетені арки. У Кордовській мечеті на перший ярус колон поставлено другий ярус стовпів або колон. Таку споруду можна було звести тільки за рахунок зменшення стійкості. Щоб уникнути можливих викривлень, стали вдаватися до проміжних арок. Потім, коли принцип був встановлений, стали з'єднувати попарно складові підпірки при посередництві переплетених арок. Цей спосіб мав ту перевагу, що забезпечував більшу жорсткість конструкцій, і в усіх відношеннях був раціональний. Щоб полегшити несучу конструкцію і зробити більш стійкими арки в їх верхній частині, а також використовувати їх для несення даху, над ними зводили тімпани з цегли у вигляді решітки, осередки якої заповнювали декоративними панно. В Ірані в більшості випадків використовували стрільчасті форми арки. У Сирії, Єгипті, Іспанії до IX ст. зберігаються напівциркульні або підковоподібні обриси. В Єгипті стрільчастий обрис починає переважати тільки з кінця IX ст. в Іспанії, Марокко, Алжирі переважають переплетені арки з ажурними бубнами, а також - трьохлопасні і фестончасті.

2. Дерев'яні перекриття. До дерев'яних перекриттів відносяться: тераси, дахи, дерев'яні куполи. Тераси представляють собою звичайний плаский брущатий настил, підтримуючий шар глини, який служить захистом від сонця і дощу. Дахи зі скатами є винятком і бувають двох типів: архаїчного (типу ферми), де ригель є несучим, і римського типу, де ригель стає затяжкою. Для стельових балок і для настилу терас не було іншого матеріалу, крім стовбурів пальм. Але пальмове дерево - найгірше з усіх сортів, тому пальмові стовбури укладали між двома

поставленими на ребро товстими дошками. Цей прийом залишив свій слід в округлені профілі здебільшого балок з хорошого дерева.

Будувалися також земляні споруди з дерев'яним каркасом. Для цього типу будувався остов з пальмових стовбурів, на якому за допомогою намету вапняного розчину лопаткою без всіляких кружал зводили кесонне перекриття з землі, оброблене знизу у вигляді монастирських склепінь.

У конструкціях дерев'яних куполів араби застосовували суднобудівні прийоми. Такий купол складається з двох оболонок, поміщених одна в іншу і незалежних одна від одної. Подібний купол зберігся в мечеті Куббат-Ас-Сахра в Єрусалимі. Його діаметр - близько 40-а метрів.

3. Склепіння. У західних країнах Халіфату застосовувалися переважно кроквяні конструкції покриттів, на Близькому Сході розвивалися стародавні традиції іранських склепінь. Як правило, склепіння зводилися без кружал (позначалася відсутність дерева). Кладка радіальними рядами, що вимагає кружал, застосовувалася лише для окремих арок або для верхніх частин циліндричних склепінь. Циліндричне склепіння - найбільш древня конструкція. Коли була потрібна велика міцність, звід виконувався в кілька перекатів, покладених один за іншим. Внутрішній перекат викладається рядами уздовж осі, а наступні - радіальними рядами. Це досить раціональне поєднання двох систем сходить до давніх-давен.

Існує два способи ув'язки клинчастої частини склепіння з його опорами з горизонтальних рядів: іноді цей перехід досягається за допомогою поступового нахилу горизонтальних рядів, в інших випадках горизонтальні ряди стісуються по похилій площині, яка служить опорною п'ятою. Відома цегляна конструкція склепіння «Балх», яка походить з древньої Месопотамії.

Склепіння на нервюрах в арабській архітектурі з'являються тільки в Х-му ст. в Іспанії (Кордова, Толедо). Таким чином, в арабській архітектурі нервюрна система з'являється за півтора століття до її появи в архітектурі Франції. Але араби ніколи не застосовували нервюри в хрестових склепіннях.

4. Купола. Системи куполів отримали в арабській архітектурі широке застосування. Перехід від четверика стін до купола здійснюється у них по-різному, але в основі лежать дві основні конструкції: парус і трюмп. Вважається, що різні форми арабських куполів є варіаціями іранського склепіння. Нормальний іранський купол має дуже підвищений профіль і нагадує за формою яйце. Часто купол, сферичний в своїй нижній частині, в вершині приймає форму конуса. Такий купол за аналогією з подібною формою арки називається стрільчастим. Конструкція купола іноді виконується порожнистою -

складається з двох цегляних оболонок, пов'язаних за допомогою розпірок і переплетених арок. Таким чином, виходить легший звід з меншим розпором. Прикладом може служити купол мавзолею Олджейту в Солтані (Іран). Конічний купол з'явився в Вірменії близько X-го ст., а в XI-му ст. його запозичують турки-сельджуки. Використовуючи цеглу, вони надають йому ребристу поверхню і застосовують складчасте облицювання, що збільшує міцність склепіння і посилює декоративний ефект. Ніздрюватий купол з горизонтальними рядами кладки складається з маленьких ніш, що піднімаються виступами одна над іншою. Таким куполом увінчаний мавзолей Зубейди в Багдаді. Луковичний купол, профіль якого ледь намічений в дерев'яному куполі Куббат-Ас-Сахри, набуває суттєвого значення тільки в Ірані близько XVI-го ст., в той же час, коли іслам проникає в Індію. Мабуть, ця форма і була запозичена з Індії, де він зустрічається в більш ранню епоху.

5. Підкупольні конструкції. В архітектурі ісламського світу склалося кілька типів підбанних конструкцій:

- купола на конічних парусах (тромпах), що походять від конічного Тромпа давньоіранського типу. Іноді він відтворює форму і структуру цього Тромпа, часто викладається горизонтальними рядами, що нависають. Якщо парус великого прольоту, то горизонтальні ряди його кладки, підвищуються ступенями, можуть дати усадку. У цих випадках вдаються до арок з великих цегляних блоків, які зводять без кружал. Вони мають достатню жорсткість для підтримки маси кладки;

- купола на сферичних парусах. Парус у вигляді сферичного трикутника є особливістю візантійської архітектури. В арабській архітектурі він з'являється тільки після завоювання Константинополя турками. Прикладом може служити мечеть султана Баркука в Каїрі;

- купола на ячеїстих парусах. Якщо укласти цеглу горизонтальними рядами уступами, то вийде ячеїста поверхня. Обробка надалі осередків гіпсом дає орнаментальний сталактитовий звід, чудові зразки якого можна знайти в Альгамбрі (Іспанії). Цей тип обробки поверхні склепіння з'явився в XIII-му ст.;

- купола на пересічних арках (нервюрах). Тут опорою для склепіння служать великі ребра-арки, пересічні з кутка в кутку підкупольного багатогранника. Часто такі пересічні арки утворюють на внутрішній поверхні купола декоративний геометричний візерунок.

6. Система урівноваження і розподілу навантажень. У конструкціях склепінь часто застосовувалися виносні п'яти - прийом, що дозволяє зменшити і краще направити розпір за допомогою викладки напуском нижніх частин склепіння.

Склепіння, що носять на собі відбиток іранського і візантійського впливу підтримувалися, в період будівництва, дерев'яними зв'язками. Збереглися дерев'яні зв'язки аркади великої мечеті Амра в Каїрі. Велика

частина куполів, особливо луковичноподібних XVI-го ст. містить в самій цегляній кладці одну або кілька ланок дерев'яних скреп.

7. Розподіл навантаження. Арабські зодчі зазвичай поміщали опорні елементи всередині будівлі, точно так же, як це робили стародавні іранці, римляни, візантійці. Зустрічаються споруди, де система розподілу навантажень застосована так само вміло, як в спорудах середньовічної Франції. Мечеть-мавзолей в Солтані (Іран) визнана зразковою: циліндричні склепіння високих галерей служать справжніми аркбутанами, перетворюючи стіни і перекриття в структуру, що сприймає розпір головного купола. Розпір цього купола, розташованого на несучих його підпружних арках, перетворюється ними в розпір, що припадає на кути будівлі. Щоб забезпечити стійкість кутових підвалин, їх навантажили вагою мінаретів. Ці мінарети абсолютно еквівалентні пінаклями на вершинах контрфорсів готичних християнських церков. За винятком готики, жодна архітектура не дає такого глибокого аналізу розпору в склепінчастій конструкції і не знаходить більш дотепних і витончених способів боротьби з ним. Це зовсім не те, що ми бачимо в римських будівлях на розчині: там - інертна маса, що надає протидію, тут - структура, живий і працюючий організм.

8. Методи побудови архітектурної форми. Архітектура ісламського світу, часто настільки химерна за зовнішнім виглядом, по суті - геометризована конструкція. Часто за допомогою простого закону симетрії можна визначити принцип побудови досить складної форми. Принципова ідея космогонії ісламу - створення світу з єдиної точки, званої «універсальним розумом». Та й стародавні греки розуміли «Космос» як «прекрасний порядок». В культурі ісламу виразом цієї космогонії стали різні види симетрії. Загальні композиційні схеми основних типів культових споруд швидко канонізували. Такі напрацьовані варіанти були досить гнучкими і дозволяли вносити зміни в окремі частини будівель, деталі і т.д. Таким чином, вдавалося зберігати специфічні риси і традиції архітектури різних країн і народів, що входили до складу величезного халіфату.

Немає підстав сумніватися в тому, що арабські зодчі були знайомі з принципами пропорційності і застосовували їх на практиці. Трактати греків і римлян про мистецтво будувати були дуже рано переведені на арабську мову. Будівельний досвід коптів, візантійців, вірмен асимілювався і передавався в будівельній практиці інших народів. Закони симетрії, закладені в побудову найскладніших орнаментальних композицій, поширювалися на плани будівель. План мечеті Куббат-Ас-Сахра вписується в дуже поширену в іранському орнаменті зірку, кінці якої відзначають кути зовнішніх стін і положення внутрішніх опор. Симетрія, рівновага і співмірність безроздільно панують в архітектурі ісламського світу. У мавзолеї Олджейту в Солтані розміри будівлі

визначаються діаметром кола, вписаного в багатокутник основи, що його підтримувала. Якщо провести вертикаль рівну цьому діаметру, ми отримаємо висоту внутрішнього карниза, подвоївши її, отримаємо положення вершини купола і т.д. Плани будівель розбивалися за допомогою модульної сітки. Ця ж сітка дозволяла здійснювати модульну корекцію і взаємозв'язок окремих частин будівлі та їх елементів.

Палацові комплекси і громадські будівлі будувалися без будь-яких нормативних обмежень. Їх планувальна структура визначалася, в основному, функціональними вимогами, положенням на ділянці, природно-кліматичними особливостями регіону і т. д.

9. Декоративні елементи, пластична обробка поверхні, орнаментика, гра світла. В архітектурі ісламського світу арки, віконні та дверні прорізи часто обрамляються декоративною смугою. Так само, як і в християнській архітектурі Сирії, ця смуга (стрічка) ніколи не утворює повного обрамлення вікон - віконний бордюр робить вигин і переходить на сусіднє вікно, описуючи навколо будівлі безперервну лінію. Цей простий прийом укрупнює масштаб будівель і справляє величне враження.

Поверхні стін часто оброблялися суцільним килимовим орнаментом. Орнамент наносився арабськими майстрами на поверхню стін шляхом різьблення по каменю і ганчу, викладався з цегли, керамічних плиток і пластинок. За характером візерунка орнамент ділиться в основному на рослинний, геометричний і епіграфічний. Два перших європейці називали «арабескі».

Рослинний орнамент поєднує в собі давню традицію килимарства кочових арабських племен і запозичені побудови римських, візантійських, іранських, коптських зразків. Мабуть, в силу племінної звички, в перший час осілі араби перенесли в архітектурну орнаментіку візерунки тканин, які були єдиною можливою окрасою їхніх помешкань в період кочового життя.

Геометричний орнамент нагадує процес кристалізації, що поширюється по поверхні і інтерпретує один і той же мотив, він підпорядковується часто ледь помітним законам періодичності. При цьому поверхня буває то величаво-статичною, то спрямована в нескінченність, то обертається навколо невидимої осі. В орнаменті застосовуються різноманітні види симетрії: осьова, центральна, трансляційна. Геометричний орнамент в IX-X-му ст. проходить ще початкову фазу розвитку, його розквіт припадає на XII-XIII-те ст., відображаючи швидкі успіхи математики і геометрії. Складні малюнки будуються на променевій сітці.

На відміну від християнства і буддизму іслам відмовився від образотворчих образів для пропаганди своїх ідей. У зв'язку з цим в

культових будівлях був необхідний якийсь еквівалент, який би прийняв на себе ідейне навантаження. Ця роль була відведена слову. На поверхні стін стали наносити написи - переважно різні цитати з Корану, іноді - благі побажання власнику будинку. Так з'явився не відомий в Європі вид орнаменту - епіграфічний. Монументальний епіграфічний орнамент, написаний по прямокутній сітці, називається куфічним (від назви м. Куфа). Курсивний орнамент називається «сулус» або «сульс».

Поступово відбувалося зближення ритмічної структури каліграфії та орнаменту: вічні «божественні слова» поміщалися на тлі квітучих пагонів, які символізують «вічне життя» або «райський сад». У середньовічних трактатах по каліграфії краса листа зв'язувалася з духовно-моральною сферою, з поданням про прекрасне. Каліграфія і орнамент поряд з арабською мовою, з яким вони безпосередньо пов'язані, були «наднаціональними елементами культури».

Специфіку декору арабських країн і Близького Сходу становлять також «сталактити» або «мукарнас» (араб. «з'єднання»). Цей вид декору, утворюючи призматичні групи, дійсно нагадує сталактити або бджолині стільники. Важко визначити, де вперше він зародився, але з'явився він в XI-му ст. в Ірані і на заході Африки (Магриб). Цей вид декору універсальний: сталактити складають карнизи і несуть полицьки, заповнюють ніші, трюми і паруса, купола і напівкупи, прикрашають софіти арок. Виконуються вони в цеглі, камені, стукі, дереві, поливній і неполивній кераміці. Вперше ці форми проаналізував О. Джонс і виділив в них 7 типів фігур, які становлять три групи: прямокутники, прямокутні трикутники, ромби, напівромби. Часто для пристрою сталактитових склепінь створюється спеціальна дерев'яна конструкція.

Важливим засобом, що формує простір в арабській архітектурі і значно підсилює його емоційну напруженість, є світло. Відбите, м'яко ковзає по гранях сталактитів, розсіяне, вібрує в русі, що обертається в нескінченність у просторі гипостильних залів, спрямоване, різке, що трансформує форму і оживляє статичну масу - світло несло таку ж функціональну навантаженість, що і в готичній архітектурі. Сонячне світло розсіювалося найтоншою вуаллю віконних решіток, пофарбовувалося, пронизуючи химерні вітражі, йшло стовпом вгору в підкупольний простір і там розчинялося в напівтемряві. Культова архітектура ісламського світу з її містичним символізмом дає нам цікаві приклади використання всіх засобів обробки поверхні, а також використання світла, які повинні ще ретельно вивчатися.

Питання для самоперевірки:

1. Перелічити та описати основні типи арок в арабській архітектурі.
2. Назвати та описати типологію куполів і їх походження.

3. Три типи орнаменту в арабській архітектурі.
4. Описати що таке тромпи та балхи, їхнє призначення.

Див. допоміжну літературу: 14, 15, 16, 17, 18, 19

Лекція № 13: Архітектура халіфату

План лекції:

1. Архітектура ранніх халіфатів (630 - 661 рр.).
2. Характерні риси архітектури Омейядського халіфату (661 - 750 рр.).
3. Мистецтво Омейядського халіфату.
4. Архітектура Аббасидського халіфату.
5. Мистецтво Аббасидського халіфату.

1. До 630-го р. арабська держава на Аравійському півострові досягла значних розмірів. Перші халіфи Абу Бакр, Омар, Осман і Алі в завойовницьких війнах ще більше розширили межі халіфату, включивши в нього Сирійську пустелю, Месопотамію, дельту Нілу. Закріплені на нових землях, вони засновували нові міста: Басру - 635 р., Куфу - 638 р. в Іраку, Фустат - 640 р. в Єгипті. Перші халіфи, зайняті формуванням арабської держави, майже не цікавилися будівництвом. Перша мечеть - Бейт Уллах була зведена в 608 р. в Мецці. Ісламізація Хімьаритського царства відзначена в 632-му р. будівництвом мечеті Джанадії (ЙАР, 25 км. від Таїзу). Це, по суті, найраніша монументальна будівля мечеті. Форми споруди з гладкими стінами стримані і суворі. Мінарет висотою 73 м., висота стін - 14 м. В 670 р. в Сані з'явилася інша значна споруда - мечеть Ал-Джамі-Ал Кабір.

Будівлю Кааби було зведено в 608 р. (до початку арабського літочислення). Стіни святилища були складені з каменю і дерева, дах спирався на 6-ть стовпів. Стеля, стіни і стовпи були розписані зображеннями християнських святих і ангелів. Всі ці риси, характерні для ранньої середньовічної архітектури Ефіопії, дають підставу припускати, що будівельник був родом звідти. У 684 р. ця мечеть була відбудована після пожежі заново з каменю.

2. Початок історії середньовічної архітектури арабських країн пов'язують з правлінням мекканського роду Омейядів племені курейш, першої спадкової династії халіфів, що прийшла до влади в 661 р. У цей період халіфат досягає небувалих розмірів і простягається від Індії на сході до Піренейського півострова на заході. Омейяди розлучилися з аскетичними ідеалами перших років ісламу і кинулися до розкоші, насаджуючи її в придворному побуті та архітектурі. За межами великих міст, зазвичай на караванних шляхах, для Омейядів зводилися замки-форпости, мисливські замки і замські резиденції. Всі вони зводилися з каменю-вапняку і базальту зазвичай по одній схемі: квадрат стін з оточуючими двір приміщеннями. Ця схема відтворювала збільшений в розмірах і ускладнений план житлового будинку дворового типу. Їх відрізняє не завжди правильна розбивка стін, сувора зовнішня огорожа,

що нагадує фортецю, за якою знаходилися багато декоровані зали зі скульптурою і живописом, різьбленим орнаментом і мозаїками. У комплекс входили мечеть, чудові лазні, великі парки і мисливські угіддя.

Замок Кусейр - Амра (711-715 рр., 65 км на південь від Аммана, Йорданія) побудований халіфом Валідом. Світову популярність здобув його фресковий живопис, нанесений по штукатурці над мармуровими панелями.

Замок Мшатта (VIII ст., 25 км на південь від Аммана, Йорданія) побудований халіфом Бадієм. Середня, офіційна частина палацу з групою вестибюля знаходиться попереду, аудієнції-зал - в глибині. Вони розділені квадратним двором. Базиликальна зала закінчується купольним тріконхом. Це - з'єднання трьохнефним склепінним айваном з купольним залом, характерним для сасанідських палаців, що поєднує з формами Риму та Візантії. Античний канон і нові ідеали Сходу проявилися в різьбленому декорі.

Каср Ал-Хайр Ал-Гарбі (727 м, знаходиться в районі Пальміри, Сирія). Побудований халіфом Хішамом. Стуковий орнамент, скульптура, фрески. Замок був обладнаний водопроводом.

Хірбат Ал-Мафджар (друга чверть VIII ст., долина Йордану, 2,5 км на північ від Ієрихону). Найчудовіший з усіх омейядських замків. Він не має собі рівних за величиною, відрізняється складним комплексом приміщень: лазнею, мечеттю, особливим переднім двором. Величний зал лазні затьмарює розкіш римських терм. Поєднує в собі ідею ахеменидської ападани, форми античності з екседрами, коринфський ордер. Асоціації з палацовою архітектурою Ірану не випадкові, тому що фригідарій лазні безумовно був насамперед місцем громадських прийомів. На північному заході бань перебувала кімната з апсідальною нішею-альковом («диван»). За припущеннями тут усамітнювався власник замку. Збереглися недоторканими чудові мозаїки, різьблений стук купола лазні, стуковий орнамент (вирізаний з штукатурки).

В Єрусалимі на великій площі Харам-аш-Шараф (450 x 285 м.), куди ведуть 10-ть воріт, знаходяться дві пам'ятники культової архітектури періоду Омейядів: Мечеть Куббат-Ас-Сахра («Купол Скелі») і мечеть Аль-Акса.

Куббат-Ас-Сахра (687 - 691 рр.) Побудована над скелею, на яку, за переказами, ступив Мухаммед при вознесенні на небо (ідея запозичена з християнського міфу). Зразком для неї послужила будівля Гробу Господнього, спочатку - теж купольна ротонда. Октогон (восьмигранник) зі стороною 20,6 м. В плані накриває ритуальний хід прочан навколо скелі. Висота мечеті - 35,3 м. Фасад спочатку був декорований скляними мозаїками, в інтер'єрі пілони і стіни облицьовані мармуром, тимпани і софіти арок виблискують мозаїками глибоких зелених і синіх тонів з золотом і перламутром. Мармурові колони завершуються золоченими капітелями. Дерев'яний купол значного

прольоту (20, 44 м) опирається на високий барабан, прорізаний 16-ю вікнами. Барабан стоїть на 4-х пілонах і 12-ти колонах, що оточують скелю. Дерев'яна кроквяна конструкція даху, крита свинцем, спирається на систему з 8-ми проміжних пілонів і 16-ти колон. В основі композиції плану лежить схема двох вписаних квадратів, повернених під 45 градусів. Це перша монументальна споруда Омейядського халіфату була чисто сирійською по духу, конструкціям і орнаментам. Тут читав проповіді Омар, сподвижник Мухаммеда.

Мечеть Аль-Акса (початок VIII ст.) Замикає площу з півдня. Вона багато разів руйнувалася і відновлювалася заново. Спочатку мала розміри 102,8 x 69,2, була перебудована з християнської базиліки і мала 11 нефів. Середній неф закінчувався у міхраба куполом на барабані. Дах кроквяний, двосхилий. Збереглися залишки мозаїк 1035 р. Пізніше мечеть була декорована різьбленим стукком і деревом.

Столицею і центром політичного і культурного життя Омейядського халіфату було місто Дамаск. У 708 р халіфом аль-Валідом була побудована Велика мечеть (перебудована з храму Іоанна Хрестителя). Ця мечеть з двором займає площу 157,5 x 100 м. і стоїть на ринковій площі розміром 385 x 305 м. Площа спочатку мала огорожу - стіну з вежами по кутах. Зовнішні фасади мають висоту близько 14 м. і розчленовані пілястрами. Двір має розміри 122,5 x 50 м., з трьох сторін він обнесений портиком. Зал має довжину 132 м. і глибину 37 м. і базилікальний план. Фасадні арки відкриті у двір і опираються на пілони. Внутрішні - на мармурові колони. Колони надбудовано дрібними арочками - по дві на одну нижню. Мечеть реконструювалася в 1082-83 рр. і в 1893 р. По осі міхраба - осьовий трансепт, чотирикупність перекрито куполом. Перша мечеть мала кутові вежі-мінарети. Загальна площа мозаїк перевершувала всі, що коли-небудь існували в світі зразки. Капітелі колон були золочені. Ця мечеть зробила глибокий вплив на зодчество наступних століть як в Сирії, так і за її межами в країнах Середземномор'я.

3. Створені в Омейядському халіфаті пам'ятники представляють собою сукупність художніх явищ, де кожен має самостійну цінність.

Скульптура мала виключно світську область застосування. У процесі боротьби за віру, боротьбу з ідолопоклонством найбільшому гонінню піддалася кругла скульптура, що практично зникла вже до кінця Омейядського періоду. Стук - матеріал, що виключає сам по собі можливість круглої скульптури. У скульптурі простежуються ті ж художні традиції, що і в архітектурі. Найбільш близький античній традиції фриз замку Мшатта. У замку Каср Ал-Хаир сидять і лежать фігури, що мають своїм прототипом скульптурну групу «Діана і Афродіта» зі східного фронтона Парфенона.

У скульптурі під назвою «халіф» (724 - 743 рр.), виконаної в техніці різьби по стучу, намічаються подальші шляхи розвитку цього виду мистецтва - перехід до рельєфу.

4. До середини VIII ст. влада Омейядів була розхитана народними хвилюваннями в підкорених країнах. Значно ускладнилися взаємини між двома напрямками ісламу - шиїзмом і суннізмом. Суніти, які складають більшість, поряд з Кораном визнають Сунну (священний переказ, що складається з хадисів). При вирішенні питання про вищу мусульманську владу (імама-халіфа) - спираються на «згоду всієї громади» (фактично її релігійно-політичної верхівки). Шиїти - не визнають сунітських халіфів, вважаючи законними наступниками Мухаммеда і тлумачами ісламу лише династію 12-ть імамів-Алідів (нащадків Алі від його шлюбу з дочкою пророка Фатімою). В результаті шиїтської пропаганди і повстань в Хорасані в 750 р. утвердилася нова династія Аббасидів - нащадків дядька пророка - Аббаса. Аббасіди дотримувалися в поглядах і політиці іранської орієнтації, до управління державою залучалися міністри іранського походження.

Межі халіфатів при Аббасидах стискаються: з другої половини VIII ст. Єгипет, а з IX ст. - Магриб стають фактично самостійними, відпадають східні володіння, і з X - XI ст. держава займає тільки територію Дворіччя. Золотим століттям Аббасидського халіфату було правління перших трьох халіфів цієї династії: Мансура, Харуна-ар-Рашида і Мамуна, коли зводилися величні будівлі, розквітало образотворче мистецтво, ремесла, поезія. Політичними центрами стають з 750 р. Куфа, з 762 р. - Багдад, з 836 р. - Самарра і з 893 р. - знову Багдад. Пам'ятники архітектури, що дійшли до нас, зосереджені головним чином в цих містах, а також - в Мосулі і Кіркуку. Асиміляція завойовників з корінним населенням підкорених країн завершується складанням зрілого феодалного суспільства і створенням арабо-мусульманської культури. Мистецтво Аббасидів, синтезувавши все краще, що було створено різними народностями протягом багатьох поколінь, також набуває рис єдності. Архітектура епохи Аббасидів являє собою складний синтез арабських і давньосхідних прийомів.

У цей період велося грандіозне будівництво міст, тому що Аббасиди розпоряджалися величезними матеріальними засобами. В основі Багдада, закладеного Мансуром на західному березі Тигра, неподалік від стародавнього Ктесифона, лежало правильне коло діаметром 5 км. За словами арабських авторів, серед міста стояв палац із склепінчастим айваном, що підводив до тронного залу під високим зеленим куполом. Звідси назва палацу-Куббат ал-Хадра. Палацовий ансамбль відокремлювався від житлових кварталів круглою стіною. Багдад - значний культурний і економічний центр середньовічного Сходу, осередок наук і мистецтв, став славою й гордістю мусульманського

світу. Його називали «Мадінат-ас-Салам» - «місто світу». У 1095 р. поруч зі старим Багдадом було зведено прямокутне в плані арабське місто.

Палаці іракської знаті являли собою складні комплекси різних будівель, розташовані за потужними фортечними стінами. В основі їх планування, як і при Омейядах, як і раніше лежав квадрат. У пустелі, в 200 км. на південь від Багдада високо піднімає свої стіни, зведені з вапняку на гіпсовому розчині, ранньоаббасидський замок Ухайдір (близько 778 м.). Зовнішня його огорожа - 175 x 169 м., внутрішня - 112 x 82 м. Склепінчастий зал-вестибюль, 15,5 x 7 м., найбільший в ансамблі, веде в парадний двір 32,7 x 27 м. На південній стороні двору розташовувався аудієнції-зал у вигляді склепінного айва (глибокої затіненій ніші). Житлові приміщення розташовані навколо малих дворів.

Хвилювання серед турецьких найманців спонукала халіфа Мутассіма покинути Багдад і заснувати в 736 р. південніше нову столицю Самарру. Вона будувалася різночасно і позбавлена будь-якої єдності. Ядро міста становить найраніший середній район, де грандіозний палац Мутассіма Джаусак займає 175 га. Цей комплекс неправильних в плані обрисів включав офіційну частину, гарем, скарбниці, казарми, лазні, криті цистерни, майданчик для поло, сади і павільйони. Тронний зал мав хрестоподібний план і був перекритий куполом. Палац виходив до річки трьохайванним входом - воротами «Баб ал-Амма», звідки йшли до води ступені широких сходів. Інтер'єри були оформлені орнаментом, сюжетним живописом, різьбленим стуком рослинних мотивів, місцями присутні образотворчі рельєфи. На південь від палацу розташовувалася Велика Мечеть, побудована халіфом Мутаваккілем (847-861 рр.). Розмірами вона перевершувала всі мечеті тодішнього мусульманського світу (240 x 156 м.). Вона була викладена з обпаленої цегли, товщина стін - 2,65 м., 464 опори. Двір оточений галереями з балочними стелями на цегельних пілонах восьмигранного перетину. Мечеть оточував з 3-х сторін зовнішній двір - Зіада. Унікальний мінарет цієї мечеті - Аль-Мальвія - має спіралевидну форму. Він височіє проти північної стіни мечеті на квадратному подіумі 32 x 32 м. і має зовнішній хід по спіралі. У цій формі явно простежується вплив ассирійських зикуратів.

Іноді палаці правителів досягали гігантських розмірів. У південному кінці міста був розташований палац халіфа Мутаззім - Балькуварра (між 849 - 859 рр.). Квадрат 1250 x 1250 з вежами. Він відрізнявся від Джаусака чітким геометричним малюнком плану. Анфіладне розташування 3-х дворів перед тронним залом воскрешає древні традиції Дворіччя.

У 892 р. правителі повернулися до Багдада і Самарри, місто-резиденція, створене штучно, поступово спорожніло і перетворилося в руїни. Точно так же був покинутий і «круглий» Багдад, потерпілий в 941 р. від повені. На східному березі річки Тигр швидко виросло нове місто -

Русафа. Це був чотирикутник площею 340 га, обнесений стіною з 10-ю круглими вежами, пов'язаний із західним берегом наплавними мостами. У XII - XIII ст. Аббасидський халіфат увійшов до складу держави турків-сельджуків.

У 1227 році було побудовано величезне двоповерхове медресе Мустансіра (халіфа Мустансіра) з чудовою бібліотекою, госпіталем і банями. Воно мало витягнутий прямокутник плану, чотири айва і виділену коротку вісь - кіблу.

Відома в Багдаді споруда - мавзолей Зубейди, дружини Халіфа Харуна ар-Рашида (XIII в.), увінчана високим ніздрюватим куполом з тонкою оболонкою, покритою різьбленою теракотою.

У XII - XIII ст. досягає розквіту Мосул - головний пункт на великому караванному шляху з Європи до Індії. Місто було розкидане по схилу пагорбів на правому березі Тигра і займало площу до 3 кв. км. До теперішнього часу ворота Баб ал-Імад, Баб ал-джадідів, Баб ал-Лакіш, Баб ал-Синджар. Головна мечеть міста - Ал Джамі ал-Кабір, або мечеть Нур-ад-Діна (1148 г.) п'ять разів перебудовувалася, останній раз - в 1844 р. Вона має два міхраба і мінарет, оперезаний сімома рядами рельєфного цегляного візерунка, який стоїть на орнаментованому квадратному цоколі. Його висота - 45 м.

При Аббасидах було зведено безліч мавзолеїв. Перший мавзолей - Куббат Ас-Сулайбія (халіфа Мустансіра) був створений в Самаррі в 892 р. і послужив зразком для пізніших меморіальних споруд. Типовий арабський мавзолей XIII в. являє собою невеликий компактний павільйон - Куббу - квадратний або 8-гранний в плані, увінчаний куполом. Купола робилися ніздрюватими або шатровими. Меморіальні споруди розташовувалися, як правило, за межами міста. Були також і мавзолеї з шатровими перекриттями, наприклад: мавзолей імама Яхія (1229 г.), мавзолей Аун-ад-Діна (XIII в.).

5. У Аббасидський період кругла скульптура і високий рельєф поступилися місцем орнаментальним рішенням площини. Отримало розвиток абстрактне «килимове» рішення поля стіни з рослинним, геометричним, епіграфічним орнаментом. Елементи рослинного орнаменту схематизовані, втрачають зображувальність. Різьблена обробка стін інтер'єру була застосована в палаці Балькуварра (IX ст., нинішня територія Іраку).

Живопис, відомий по халіфським палацам Самарри, вирішує завдання монументально-репрезентативного характеру. Поступово йшов процес орнаменталізації образів, перетворення їх в безтілесних у візерункову поверхню. Прикладом може служити композиція «Танцюючі дівчата» в палаці Джаусак в Самаррі. Орнаментальний, графічний характер проявляється у своєрідній передачі мускулатури і членувань кружками, спіральними завитками, симетричними складками одягу. Враження підсилює різкий чорний контур. Однотонне розфарбування

фону і кольору одягу відповідають суворій симетрії і врівноваженості всієї композиції.

Художні ремесла в Аббасидському халіфаті досягли небаченої раніше висоти. У декоративно-прикладному мистецтві проявилися художні устремління народу, його потреба в творчості, стримувана догмами ісламу в культовій архітектурі. Процвітали текстильне виробництво, килимарство, виготовлення кераміки, вироблення зброї і металевих судин. Особливим попитом користувався люстрований посуд. Люстр - склоподібне покриття для кераміки, що містить солі міді і срібла. Покриття люстром наноситься на готовий керамічний виріб по шару білої глазурі. Потім слідував випал, після чого виріб набував золотисто-коричневого перламутрового блиску.

В обробці виробів використовувався також епіграфічний орнамент чорним по білому або червоному тлі з побажаннями власника.

На північному заході Ірану та Месопотамії традиційно виробляли художню бронзу: котли, тази, високі свічники і т. д. Особливий інтерес представляє дрібна пластика: фігурні водолії, курильниці у вигляді півня, фазана, коня, орла. Це свідчить про стійкість доісламських образотворчих традицій. Але до IX ст. в металопластиці реальні форми все ж поступилися місцем більш схематичним і стилізованим. Поверхня, в основному, використовувалася як орнаментальне поле.

Питання для самоперевірки:

1. Охарактеризувати основні архітектурні об'єкти Омейядського халіфату. Характерні риси мистецтва цього періоду.
2. Описати архітектуру та мистецтво Аббасидського халіфату.

Див. допоміжну літературу: 14, 15, 16, 17, 18, 19

Лекція № 14: Архітектура Сирії та Єгипту

План лекції:

1. Архітектура Сирії в XI-XVIII ст. Фортифікаційні споруди Алеппо (Халеб).
2. Мечеті і медресе: артикуляція простору.
3. Типологія громадських і цивільних споруд.
4. Народне житло.
5. Архітектура Єгипту XII-XVIII ст. Місто Каїр.
6. Культурні споруди: мечеть Ібн-Тулуна, мечеть Аль-Азхар, мечеть-медресе і мавзолей султана Калауна, купольні мечеті султанів Хасана і Баркука, мавзолей Каїт-Бея.
7. Об'ємно-просторова структура єгипетського народного житла.

Сирія. З 64 р. до н.е. Сирія була в складі Римської імперії і стала одним з головних центрів поширення християнства. В Антіохії була резиденція патріарха Сходу. При цьому деякі міста-держави на її території з III-го ст. стали арабськими (Пальміра, Едесса, Хатра). У 270 р. Пальміра в період правління цариці Зенобії стала столицею великої держави, в яку входили Сирія, Мала Азія, Єгипет. У 273 р. Пальміра була зруйнована римськими військами. Потім Сирія була в складі Візантії. Місто Антіохія було другим після Константинополя центром Візантійської імперії. В середині VI ст. Антіохія була спустошена іранськими Сасанідами, які правили Сирією до 630 р. Потім Візантія повернула собі найбільші міста регіону. У 634 - 638 рр. арабський полководець Хадіс ібн аль-Валід захопив Босру, Дамаск, Баальбек, Халеб, Антіохію, Каннасрін і поступово тут затверджується мусульманство. В 661 р. Дамаск стає столицею Омейядського халіфату (при халіфі Муавія). Однак, елементи елліністичної спадщини ще довго зберігаються в культурі Сирії в VIII ст.

Коли Омейядів витіснили Аббасіди, столиця була перенесена в Багдад. З падінням династії Омейядів центр арабського світу перемістився на схід від Сирії. На території Сирії виникають дрібні християнські і мусульманські князівства, єретичні секти, таємні вчення. Загальна духовна обстановка сприяє розквіту літератури і науки. В Халебі філософ аль-Фарабі створив трактат про світогляд Платона і Арістотеля, книги з медицини, математики, музики. Абу-аль-Фарадж аль-Ісфахані склав антологію арабської поезії («Книга пісень»). Творчість поета аль-Мааррі вплинула на поезію Омара Хайяма і Данте. У X ст. в Сирії правила династія Фатимідів, з XI ст. - турки-сельджуки, на рубежі XII в. з'являються хрестоносці, які створюють на території Сирії 4 держави: Антіохійське князівство, графство Тріполі, Єрусалимське королівство і Едеську державу. У 1128 р. Мосульський емір Зенгі зайняв північні райони Сирії та м. Халеб. Відомим правителем цієї династії був Нур-ан-Дін ібн Зенгі. У 1174 р.

курдський полководець Салах-ад-Дін (відомий в Європі, як Саладін) розбив армію хрестоносців Єрусалимського королівства. У XIII ст. в Сирії правила єгипетська династія Айюбідів. У 1401 р. Халеб і Дамаск були захоплені середньоазіатським правителем Тимуром і почалося переселення ремісників з Сирії в Самарканд - столицю Тимуридів. На початку XVI ст. Сирія була захоплена турками і увійшла до складу Османської імперії. Територія була розділена на 4 провінції, якими управляли турецькі паші.

Для Сирійської архітектури характерне поєднання арабських елементів з місцевою спадщиною доарабського періоду, коли ця територія входила до складу елліністичного світу і Римської імперії. У кладці стін і зводів застосовувався місцевий тесаний камінь. Будівлі, невеликі за розмірами, відрізняються яким планом, в мечетях портал входу не виступає з площини стіни, використовуються сталактити.

У 1094 - 1095 рр. був побудований мінарет Великої мечеті м. Халеба висотою 50 м., прямокутний в плані і увінчаний балкончиком. Він має 4 яруси, в архітектурному вирішенні застосовані пілястри Корінфа і сталактитовий фриз з різьбленої теракоти.

Недалеко від Тріполі донині зберігся замок хрестоносців Крак де Шевальє, який в 2006 р. був внесений до списку всесвітньої архітектурної спадщини ЮНЕСКО. У 1031 році його займав курдський гарнізон еміра Халеба (Алеппо) і він називався «фортеця Хасан аль Акрад» або «Замок курдів». У 1099 році він був захоплений хрестоносцями Раймунда IV, графа Тулузького, потім в 1110 р. - Танкредом, князем Галілеї, в 1142 граф Тріполі Раймонд II передав його ордену госпітальєрів для охорони рубежів від набігів тюркського гарнізону. Вони відновили фортецю і, добудувавши, перетворили в найбільший оплот хрестоносців на Святій землі. Товщина стіни була 30 м. за стіною був двір, внутрішній зал, каплиця і сховище довжиною 120 м. Всередині скелі - складські приміщення, в XII - XIII ст. фортеця була пошкоджена землетрусами, а потім знову відновлена. Вона була абсолютно неприступна. Її не вдалося захопити військам Саладіна 1188 р. Тільки обманним шляхом вона була захоплена в 1271 р. турками.

У 1154 правитель Сирії Сельджук Нур-ад-Дін побудував госпіталь-марістан з прямокутним двором, в який виходять айвани та 4 склепінних приміщення (по типу медресе). Айвани були влаштовані для прийому хворих. На подвір'ї - водойма з проточною водою. У вестибюлі - сталактитові склепіння. Двері багато орнаментовані візерунком з золотих цвяхів. В інтер'єрі застосовані сталактити з литих алебастрових елементів на дерев'яному каркасі. Відомою спорудою цього періоду є також усипальниця Нур-ад-Діна з ніздрюватим куполом. Збірна конструкція з литих елементів відкрита як всередині, так і зовні споруди. В основі композиції лежить точна геометрична побудова. Ця усипальниця входить в комплекс медресе Ан-Нурія ал-Кубра, побудованого в 1172 р. Медресе

має двір 16,6 x 20,6 м., два глибоких айвана по осі. З півдня до двору примикає мечеть, навпроти неї - великий айван з плоскою балковою стелею. Декор зосереджений в інтер'єрі: міхраб, мімбар, максура декоровані різьбленим деревом. Медресе Аділійя в Дамаску (XII ст., при Салах-ад-Діні) повторює схему Ан-Нурія. В усипальницях-тюрбе застосовані конструкції іранських склепінь. Ведеться активне будівництво ринків, ханів, лазень, фонтанів. Ринки Дамаска і Халеба займають цілі вулиці і квартали. Вони покриті куполами, склепіннями, балковим накатом на арках. В Халебі було близько 200 лазень з різноманітними куполами. Баня Шіттім-Адра в Дамаску побудована в XIII ст.

Замки і фортеці Сирії будувалися з використанням європейського і місцевого досвіду фортифікації. Зміцнення Халеба (XIII ст.) повторюють контури доарабського міста (1 x 1,25 км.). Цитадель овальної форми 310 x 170 м. була резиденцією намісника правителя. Тут розташовувалися урядові будівлі, палац, мечеть з мінаретом, цистерни, лазні, сади, майданчики для ігор в поло, монетний двір, служби і майстерні. Ворота мали колінчастий хід з 5-ма поворотами, міст на арках був перекинутий через рів, в місто вели таємні підземні ходи. Уклони високого насипу були облицьовані полірованими плитами каменю. У 1260 році місто було захоплене військами Чингісхана. У XV ст. в Халебі побудований марістан (лікарня) Аргун ад-Камілі. В інтер'єрах цієї споруди були запроваджені багатокольорові декори, сталактити, розетки, інкрустації з мрамору і фаянсу.

З 1516 р. Сирія увійшла до складу турецької Османської імперії. До цього періоду відносяться:

- ринок Хан-Дуан в Халебі (1574 р.), який має 52 магазини, 344 лавки. Фонтан, мечеть. Загальна площа - 8000 кв. м.;

- медресе Сулейманіє (1554 р. зодчий Сінан), побудоване в формах османського зодчества. Основу об'ємно-просторової композиції складають великий купол з контрфорсами в оточенні малих куполів, стрункі мінарети, кілевидні арки з чергуванням чорного і білого каменю. В інтер'єрі застосовані сталактити з фаянсовим облицюванням;

- мечеть Дервіш-Паша (зодчий Сінан). Для неї характерні куполи візантійського типу, мінарети з гострим конічним завершенням, «смугаста» кладка стін;

- мечеть в м. Хомсі з восьмигранними мінаретами і куполами візантійського типу, близько розташованими один до одного.

Єгипет. У 641 р. полководець Амр приєднав до Омейядського халіфату Єгипет. Місто Фустат (від греко-візант. «Фоссатон» - табір), побудований на східному березі Нілу, спочатку закладався як військова база. Вибране місцезоташування було зручним зі стратегічної точки зору: тут була переправа на західний берег, дорога до Червоного моря - зв'язок з Медіною, канал Халідж, що з'єднував Ніл з Червоним морем, родючі

долини, запаси будівельного каменю. Занепад Олександрії - столиці елліністичного Єгипту Птолемеїв - сприяв розвитку Фустата, і до VIII ст. він став адміністративним центром мусульманського Єгипту. Центром поселення стала мечеть Амра (641 р., 827 м²). Спочатку це була примітивна споруда з земляним дахом на пальмових стовпах розміром 29 x 17 м. До наших днів вона дійшла після численних перебудов і тепер має розмір 105 x 120 м., 20 нефів, дерев'яні зв'язки арок, мозаїки.

Цікавим інженерним спорудженням, побудованим у 862 р. є колодязь-ніломер на о. Роду. Будівництвом керував астроном і математик з Фергани Ахмед ібн Мухаммед аль-Хасіб.

У 869 р. намісником Єгипту став Ахмед ібн Тулун, що відхилився від Аббасидського халіфату. Фустат перетворюється в столицю Єгипту. Однак, свою резиденцію намісник переносить на північний схід від Фустата на схили гір Мукаттам і на пагорб Яшкур в 876 - 879 рр. Будує мечеть, що носить його ім'я (мечеть Ібн Тулуна) розміром 140,33 x 122,26 м., з досвіду Самарри і мечеті Амра. Мечеть має зовнішній двір Зіяда і чотирьохчастний мінарет заввишки 40,44 м. Мечеть побудована з каменю-вапняку і має підковоподібні арки. Двір мечеті має розміри 92 x 92 м., у дворі - водойма з куполом над ним.

У X ст. велика держава Аббасидів почала розпадатися. Скориставшись заворушеннями в Єгипті і його столиці Фустаті, Фатіміди, давно чекали слушного моменту, захопили Фустат і затвердили на берегах Нілу центр своєї імперії. Війська в 969 р. очолює Джаухар. Після перемоги уздовж каналу Халідж будується нова столиця Ал-Кахіра («Переможна»). Це було місто-резиденція для обраної верхівки суспільства. Ядром міста була мечеть і великий палац. Згодом Каїр перетворився на великий адміністративний і культурний центр арабського світу. Правителі Єгипту сприяли розквіту наук і мистецтв, насаджували в Каїрі витончені смаки. Фустат став містом ремісників і торговців. Житлові будинки Фустата X - XI ст. мали квадратні двори, айвани. Будинок складався з двох частин: парадної і житлової. Іноді до будинку примикав господарський двір. Перекриття були балкові.

Від фортифікаційних споруд Фатимідського періоду в Каїрі збереглися троє воріт (Баб ан-Наср, Баб ал-Футух - північні і Баб аз-Зувейла - південні), що примикають до стін. Ворота зводили в 1087 - 1092 рр. три брата - архітектори з Урфи (північна Сирія). У них застосовані хрестові склепіння, плоскі куполи на сферичних вітрилах. В облицюванні застосований камінь.

Фатіміди ознаменували взяття Єгипту будівництвом мечеті Аль-Азхар (970 - 972 рр.). З 999 р вона стала поєднувати функції мечеті і навчального закладу (вищої духовної семінарії мусульман). Кожен правитель вніс вклад в її добудову. Зараз це величезний комплекс розміром 120 x 130 м., а спочатку це був зал 85,2 м. глибиною і 24,55 м.

шириною з 5-ма нефами. Аркади спиралися на античні колони. Осьовий неф робився ширше і на перетині нефів ставився невеликий купол.

У 1013 р. фатимід Ал-Хакім будує другу велику мечеть розміром 121 x 113 м.: 5 нефів, опори - прямокутні стовпи. Кутові вежі-мінарети різної форми (круглої і прямокутної) - унікальне явище в мусульманській архітектурі. До ХХ-го ст. аркади мечеті розвалилися.

Мініатюрна мечеть Ал-Акмар, побудована в 1125 р. має двір 10 x 10 м., славиться декором облицьованого каменем фасаду. У ній вперше застосовані сталактити і ребристі напівкуполи-раковини.

Квадратні мавзолеї цього періоду всі покриті куполом на восьмиграннику.

Розвиток Каїра і Фустата було зупинено занепадом економіки, заворушеннями середини XI ст. Але вирішальний удар нанесли успіхи хрестоносців в дельті Ніла. В 1168-му р. вирішено було спалити і евакуювати позбавлений укріплень Фустат. У 1171-му р. владу узурпував воєначальник Салах-ад-Дін, який встановив нову династію Айюбідів. Вони кинули всі сили на боротьбу з хрестоносцями і будівництво укріплень і цитаделі на відрогах гори Мукаттам в Каїрі, надійний притулок і осередок державної влади. При Салах-ад-Діні будується перше в Єгипті медресе Ал-Малік, назване ім'ям Салах-ад-Діна. При медресе будується монументальний мавзолей засновника одного з напрямків ісламу Аш-Шафія (1212 р.).

У 1250-х рр. владу захопила придворна гвардія турецьких найманців - мамлюків. Вони зупинили в Сирії просування монголів і витіснили хрестоносців з Палестини. Каїр при мамлюках став одним з найбільших міст світу, головним оплотом ісламу, стає міжнародним ринком, куди стікаються іноземні купці. Небувалими темпами розвивається будівництво міста, але при цьому абсолютно не враховується планування. Вулична мережа нагадує лабіринт. Катастрофічно зменшуються площі. Забудова вийшла далеко за межі міських стін. Мамлюкській період - вершина середньовічної архітектури Єгипту. Куполи, до цих пір цегляні, зводяться з каменю. Їх поверхню прикрашає різьблення (геометричні та рослинні візерунки), рельєфні ребра і шеврони. Мінарети, пов'язані з корпусом будівлі, досягають значної висоти і отримують складну багатоярусну структуру: по висоті чергуються квадратна підстава, що переходить до восьмигранної і круглої частини стовбура. Надзвичайно різноманітні декор та оздоблювальні матеріали. Характерна кладка стін чергується рядами каменю світлого і темного відтінків.

Стійку династію утворили нащадки султана Калауна (1279 - 1290 рр.). Цей блискучий період відкривається будівництвом величезного ансамблю, до якого увійшли мечеть-медресе і усипальниця султана Калауна, а також марістан. Мавзолей і медресе розділені вузьким коридором. В медресе два айвани, з яких більший служить мечеттю. У

марістан вели двері в кінці коридору. Від його численних будівель збереглися деякі, між тим, цей медичний центр з відділенням для лікування різних хвороб і медичною школою був свого часу гордістю східної цивілізації. Найзначніша з мамлюкських будівель як за розмірами, так і по пишності - мечеть-медресе султана Хасана (1363-й р.). В основі її плану лежить іранська класична чотирьох-айванна схема. Довжина фасаду 150 м., двір 32 x 34,6 м. Найбільший айван служить мечеттю. Між гілками хрестоподібного плану знаходяться медресе чотирьох мов ісламу, кожне з власним двором, оточеним чотири поверховими келіями. Двері по обидві сторони міхраба ведуть до усипальниці, її купол 21 x 21 м. Купол на сталактитових вітрилах підіймається на висоту 48 м. від підлоги. У дворі б'є фонтан під куполом. Портал входу прикрашений куполом заввишки близько 38 м.

На північний схід від цитаделі Каїра розкинувся великий династичний некрополь, де усипальниці, з'єднані з мечетями, обростали медресе, базарами, лавками і громадськими фонтанами. Симетрією плану виділяється мечеть-Ханако султана Баркука (1398 - 1411 рр.). Двір розміром 39,8 x 36,7 м., оточений галереями. Зі сходу примикає мечеть, по обидва боки мечеті прибудовані дві усипальні під куполами. Із західного боку примикають два мінарети. Головна прикраса некрополя - мечеть-усипальниця Каїт-Бея (1472 - 1474 рр.). Вона має хрестоподібний план, у критий ліхтарем двір виходять 4 айвани. Стеля дерев'яна. Мавзолей покритий куполом з рельєфним геометричним орнаментом. Поруч підіймається високий вишуканий мінарет. Цей мінарет і купол належать до кращих зразків архітектури мамлюкського періоду.

З 1517 р. панування Османської імперії призвело зодчество Єгипту до занепаду. Опосередкування через османську архітектуру прийомів Візантії призводить до панування еkleктизму. Мечеті копіюють османський тип. Найбільш відомі споруди цього періоду:

- мечеть Сулеймана-паші (1520 р.) в цитаделі Каїру (зодчий Сінан);
- грандіозна мечеть Мухаммеда Алі (1830 - 1848 рр.) побудована зодчим Юсефом за зразком стамбульської Ахмедіє.

Архітектурі житла властиві різноманітність і багатство форм. У Каїрі міська тіснота змушувала будувати багатоповерхові будинки. Чоловіча та жіноча половини ділилися подвірною- або по-поверхах. Іноді весь перший поверх займали господарські приміщення - стайні, склади, кухні і т.п. від літньої спеки захищала Макао - пов'язана з вітальнею, відкрита на північ галерея і критий дворик з ліхтарем, через який отримували світло і повітря сусідні приміщення. Фасади верхніх поверхів були заграбовані балкончиками - Машрабія. Повітряновловлювач - малькаф - сприяв вентиляції всіх поверхів будинку.

В архітектурі мусульманського Єгипту активно використовувалися художні прийоми Візантії, які проникли через Сирію і місцеві традиції роботи з каменем. Характерна монументальність форм, відсутність суворості

симетрії, багатство деталей і орнаменту, складність і краса форм багатоярусних мінаретів.

Питання для самоперевірки:

1. Особливості у формуванні стильових відмінностей архітектури та мистецтва Сирії.
2. Архітектура, основні об'єкти Єгипту періоду арабських халіфатів та після відхилення від них.

Див. допоміжну літературу: 14, 15, 16, 17, 18, 19

Лекція № 15: Архітектура Магрибу

План лекції:

1. Архітектура країн Магрибу.
2. Становлення і розвиток міст Магрибу. Фортифікаційні споруди та міські брами.
3. Типи народного житла. Палацові комплекси Кала-Бені-Хамман в Алжирі та Альгамбра (Аль Хамра) в Іспанії.
4. Громадські та культові споруди.
5. Розвиток мавританського стилю в архітектурі і мистецтві. Архітектура і порівняльний аналіз мечетей Сиді Окба, Карауїн і Кутуйбійя. Форма і композиція мінаретів. Планувальна структура мечеті Хасана в Рабаті. Велика мечеть в Кордові. Купольні мечеті.
6. Способи декоративного оздоблення поверхонь. Мавританський ордер.

1. Магрибом араби називали захоплені ними країни на захід від Єгипту. Північ Африки в той час населяли племена берберів. У II-му столітті у них склалася централізована держава Масиніссів, де склався власний архітектурний стиль, будувалися поселення, фортеці, палаці. У 710 р. араби висадилися на берегах Піренейського півострова. До 600 р. виникли три автономних держави з центрами в Кейруані, Тіареті, Фесі. Ці держави були посуті берберськими. Межі їх відповідають сучасним: Тунісу, Алжиру і Марокко. В середині XI ст. в Магриб мігрували кочові арабські племена Бену-Хілаль з Верхнього Єгипту. Це вплинуло на арабізацію місцевого населення. Розпалися місцеві держави, чим скористалися нові берберські династії Заходу. Утворилася імперія Альморавидів, яка об'єднала Іспанію, Крайній Магриб і частину Середнього Магрибу. Сто років потому їх змінила ще більш велика держава Альмохадів, яка охопила весь Магриб. Політичне об'єднання сприяло формуванню синкретичного мистецтва на основі традицій Андалузської культури, художніх прийомів півночі Африки, спадщини Римської імперії. Це мистецтво набуло в Європі назву «мавританського» (від грец. «Мавр» - темний). Розквіт магрибської архітектурної школи припадає на IX - XV ст. До кінця XV ст. Магриб знаходився в стані політичного розпаду. З XVI ст. Північна Африка, крім Марокко, увійшла до складу Оттоманської імперії. В Марокко з середини XV до XX ст. точилася вперта боротьба проти проникнення європейських колонізаторів.

На ґрунті римських колоній, багатих античною архітектурною спадщиною, будівництво Магрибу довго використовувало будівельні матеріали з руїн римських міст: (тесаний камінь, колони) для мечетей і палаців. Надалі в Магрибі сформувався місцевий, добре впізнаваний архітектурний стиль зі своїми регіональними відмінностями в кожній країні.

2. Містобудування. Міста Магрибу, через острах нападу з моря, будувалися в деякому віддаленні від берега, обслуговувались кожен своїм портом. Будівництво починалося, як правило, зі зведення укріплених таборів - «рібатів», які споруджувалися за зразком римських форпостів і раних омейядських замків. Вони мали квадратний план і потужні зубчасті стіни. Круглий мінарет служив дозорною вежею, по кутах встановлювали квадратні бойові вежі. Все місто обносилося фортечною стіною, контур якої диктувався стратегічними міркуваннями. Крім того, стіни поділяли місто на квартали. У верхній точці міста ставилася цитадель-касба, з якою сусідив єврейський квартал «Мелло». На периферії розташовувалася резиденція правителя «махзан» з канцелярією, аудієнц-залом, гаремом і садами. Важливе місце відводилося мечетям. У великих містах існували канали та акведуки, цистерни з питною водою. Влаштувалися системи підземної каналізації для видалення нечистот. У місто можна було потрапити через систему міських воріт, які були вишукано оформлені. Прикладом можуть служити міські ворота Рабату (Баб-ар-Руа), Баб Агвенау в Марракеші, (Баб-аль-Мансур) в Мікнесі. Основними будівельними матеріалами служили камінь, цегла, бетон з суміші каменю та вапна, дерево. У сільській місцевості - глина, «тімшент» - швидко застигаючий розчин.

3. Народне житло. Житло Магрибу відрізнялося великою різноманітністю, яке визначалося місцем розташування: в прибережних, гірських або глибинних районах континенту. У містах середземноморського узбережжя Алжиру переважали одно-двоповерхові будинки, які спліталися в складні системи на зразок бджолиних сот. Сільське житло було одноповерховим. У гірських районах Атласу бербери зводили укріплені глинобитні житла-замки з високими вежами, дворами, коморами і стайнями. У глибинних районах материка (пустеля Сахара) житло складалося з безлічі глинобитних споруд з куполоподібними дахами, які захищали від спеки. Найпоширенішим типом житла був будинок замкнутого типу з внутрішнім двором, навколо якого розташовувалися приміщення. У центрі двору влаштувався басейн.

Палаці. Найбільшим палацовим комплексом Магрибу був Кала-Бені-Хаммад в столиці берберської династії Хаммадідів в Алжирі (VII - початок XI ст.). Він мав периметр стін протяжністю 850 м. і замикав територію 260 x 160 м. У нього входили різні споруди: апартаменти еміра, гарем, цистерни, сади з павільйонами, мечеть і ін. споруди. На півдні комплексу знаходився палац з регулярним плануванням Дар ель-Бехрамі (150x67 м.), що включав два двори. У першому знаходився басейн для водних ігор, другий примикав до гарему. Зали й приміщення мали склепінні перекриття, стіни були прикрашені багатобарвним

поливним керамічним декором, що було нововведенням не тільки в Магрибі, а й на Середньому Сході. На південь від палацу розташовувалася мечеть (66x54 м.). Збереглися фундаменти палацу в Аширі зі строго симетричним планом.

В Іспанії до періоду Реконквісти (витіснення мусульман християнами) відноситься цитадель і резиденція емірів Гранад Альгамбра (Ал-Хамра - «Червона») VIII - XIV ст. фортечні стіни червонуватого кольору довжиною 3 500 м. оточують палацові споруди, які групуються навколо двох великих і кількох малих дворів. Планування основних будівель окремо симетричне, але в цілому комплекс позбавлений симетрії. Палацовий комплекс Альгамбра - одне з найцінніших творів громадянського зодчества і найбільш раніший зі збережених палацових пам'яток мусульманського Заходу, по розкоші не мав рівних на всьому середньовічному Сході. Ось миртовий двір з басейном замикається вежею тронного залу. Левиний двір оточений ажурними аркадами на колонах. Тимпани арок заповнює дерев'яна оштукатурена решітка, несуча мереживо різьбленого по алебастру орнаменту. З трьох сторін у двір звернені зал Суду, зал Абенсеррагів, зал Двох сестер. Крім того, в комплекс входили мечеть, лазня, сади, басейни, літня резиденція правителів - Женераліф. Тут же був пізніше побудований палац іспанського короля Карла V.

4. Громадські будівлі. У середньовічному Магрибі зводилися найрізноманітніші за призначенням громадські будівлі - базари, магазини, лазні, медресе, олійниці та ін. Найбільш значними з них були медресе. Вони виділялися цілісністю композиційних побудов, гармонією форм, суворою вишуканістю декору. Чудові зразки цього типу будівель знаходяться в Марракеші (медресе Бен Юсефа, 1564 - 1565 рр.) і в Фесі (Аттарін і Бу Інанія, XIV ст.). У комплекс медресе Бу Інанія входила соборна мечеть, на її фасаді височіє мінарет. 13 закріплених на консолях бронзових чаш-дзвіночків служили годинами. Щогодини відкривалося вікно, і в чашу падав вантаж. З боків двору знаходилися дві купольні аудиторії. Зал мечеті розділений на два нефи з мармурових колон з капітелями з оніксу. Різьблений декор Бу Інанія славиться своєю витонченістю. Різьба під дерево з інкрустацією з дерева цінних порід і слонової кістки набула поширення вже в XII ст.

Культові будівлі. Основні матеріальні засоби в країнах Магрибу витрачались на зведення мечетей. Переважав базилікально-дворовий тип. Головною культовою спорудою Іфрікії (Тунісу) була Велика мечеть Сіді-Окба в Кайруані (836-й р.). Вона закладена на місці, де, за переказами, молився арабський полководець Сіді-Окба. Решта мечетей Іфрікії узгоджували напрямок міхрабу не з Каабою, а з цієї мечеттю. Вона має розміри 135 х. 80 м., 17 нефів. Перетин головного нефа з міхрабом відзначено куполом. Двір для ритуальних обмивань - мід -

замощений кам'яними плитами. Колони запозичені з римських споруд. Мінарет має квадратний план і три яруси.

У Марокко характерні прийоми місцевої архітектури яскраво втілилися в одній з ранніх мечетей Ідрісідів - Карауїн в Фесі (осн. в 859 р.). Розширена в 956 і 1135 рр. при Альморавідах, вона прийняла форму неправильного чотирикутника (74, 5 x 82, 5 м.). 10 поперечних нефів йдуть углиб на 46 м. та поділяються на 212 арокних прольоти. Осьова галерея починається у дворі дерев'яним аназа і веде до міхраба. Її покривають 5 сталактитових куполів - найраніших в Марокко. Характерні павільйони з фонтанами для обмивання, багаті бронзові люстри, велика кількість і багатство орнаменту. При династії Альмохадов різьблений стукочий декор стін мечеті Карауїн був прихований під шаром гладкої штукатурки, з тим, щоб він не міг затьмарити оздоблення їх головної мечеті Кутуйбійя. Мечеть Кутуйбійя в Марракеші (1153 р.) - класичний приклад магрибської архітектури XII - XIII ст. Її значення полягає в цілісності ансамблю і його виразному плануванні, ясності архітектурного стилю даної епохи. Строгість перспективи аркад, чистота ліній, ясність композиційних побудов, зібраність декору і неперевершена краса мінарету роблять цю мечеть однією з вершин архітектури Магрибу. 17 нефів займають в ширину 92 метри. Кам'яний мінарет досягає 67,5 м. висоти і 12,5 м. ширини із співвідношенням пропорцій 5:1. Рельєф арок вирізаний з штукатурки (стуку). У полях «сліпих» арок і декор - розпису по стуку (новий для того часу прийом декору). Легенда свідчить, що мінарет Кутуйбійї зведений Севільським зодчим Джабаром, як і два інших - вежа Хасана в Рабаті (Марокко) і Хиральда в Севільї (Іспанія). Їх об'єднує єдиний принцип формоутворення і стилістики.

Блискучий приклад магрибського зодчества - недобудована мечеть Хасана в Рабаті (1195 г.), будівництво якої було перервано землетрусом, що зруйнував мінарет. Вона будувалася халіфом Аль-Мансуром, який прагнув затьмарити цим будівництвом всі мечеті Магрибу та навіть Близького Сходу. Величезний прямокутний план (139,32 x 83, 12 м.) за розмірами поступається лише мечеті Мутаваккіля в Самаррі. На відміну від інших мечетей, тут покриття спиралося на круглі мармурові колони. Структурний поділ здійснювався системою арок на пілонах. Мечеть мала 3 двори, 3 нефа, паралельні стіни з міхрабом, розширення центрального нефу, 14 дверей, декор з різьбленого стуку. Мінарет, складений з тесаного каменю, в даний час підноситься лише на 46 м., а був задуманий висотою понад 80 м.

На території Іспанії найбільш відома Велика мечеть в Кордові (закладена в 786 р.), яка складалася століттями. Основне ядро будівлі становлять 11 нефів по 12 арок. У ньому використана архітектурна схема римських акведуків, властива мечеті Омейядів у Дамаску.

Використано колони, вивезені з візантійських і античних споруд. На початку IX-го - другої половини X-го ст. будівлю розширювали на південь. Стара частина була відділена подвійною лінією аркад. У 987 - 988 рр. мечеть була розширена на схід. Вона отримала остаточні розміри 22 250 кв. м. Стіни складені з тесаного каменю. Мозаїки були надіслані з Константинополя, звідки прибули і виконували їх майстри. Дерев'яні балкові стелі прикрашені різьбленим орнаментом. Куполами на гуртах (пересічних арках) відзначені головний неф, міхраб, приміщення для імама і місце кафедри.

У Магрибі будувалися також і купольні мечеті. На острові Джерба в Тунісі в XV - XVI ст. зводилися невеликі мечеті з маленькими куполами, які були характерні для Оттоманського періоду. У період турецького панування архітектура Магрибу втратила чистоту стилю. Прикладом можуть служити мечеті Сіді Юсуфа і Хамуда Паші в Тунісі і Джамі аль Джедід в Алжирі XVII ст. еkleктика проявилася в багатокупольності, восьмигранній формі мінаретів і т.д.

Інші споруди. Традиційні риси магрибського стилю знайшли своє втілення в архітектурі мавзолеїв. Найбільш відомими прикладами яких служать Кубба Аїса (XVI ст.) і мавзолей-мечеть Мулла Ісмаїла в Мікнесі (XVII ст.). Чудовою обробкою славиться палац Бахія в Марракеші (XVIII ст.). У Магрибі також відомі інженерні споруди: штучні водойми в Кайруані (Туніс), Мікнесі (Марокко).

Питання для самоперевірки:

1. Історичні віхи розвитку території Магрибу.
2. Фортифікація та побудова міст Магрибу з приходом арабів.
3. Типологія споруд Магрибу.
4. Описати «мавританський стиль», його особливості та відмінності від інших регіонів арабських халіфатів.

Див. допоміжну літературу: 14, 15, 16, 17, 18, 19

Архітектурні терміни та об'єкти для додаткового самостійного опрацювання:

Індія:

1. Тода
2. Торана
3. Стамбха
4. Ступа в Санчі
5. Чаятья в Карлі
6. «Лєвова капітель» із Сарнатхи
7. Ратха
8. Нагара шикхара
9. Дравіда шикхара
10. Мандала
11. Гопурам
12. Вімана
13. Структура індуїстського храму
14. ардхамандапам
15. гарбхагриха
16. пракарам
17. мантапам
18. Храм в Бхубанешварі
19. Кайласанатха в Еллорі
20. храм Кандарья Махадео в Кхаджурахо
21. комплекс храмів в Маммалапурамі
22. Комплекс храмів в Мадурі
23. Храм Шиви в Чідамбараме
24. Мінарет Кутб Мінар
25. Мавзолей Гол Гумбаз в Агрі
26. Мавзолей Хумаюна в Делі
27. Красний форт в Делі
28. Старий форт в Агрі
29. Мавзолей Тадж-Махал в Агрі

Китай:

1. Дянь
2. Тай
3. Тін
4. Лоу (ге)
5. Лан
6. Пай-лоу
7. Пагода
8. Сун'юеси (пагода)
9. Даяньта (пагода)
10. Залізна пагода в Тян'ані
11. Міст Аньцзіцяо поблизу Лояна
12. Храм дадянь в Фогуанси

13. Храм Конфуція в Цюй
14. Храм Неба в Пекіні
15. Заборонене Місто в Пекіні
16. Парк Бейхай в Пекіні
17. Комплекс поховань династії Мін поблизу Пекіна
18. Парк Іхеюань
19. Ворота Тяньаньмень
20. Зал Тайхедянь

Японія:

1. Святилище в Ісе
2. Святилище в Ідзумо
3. Тіги
4. Кацуогі
5. Такаюкі
6. Нара
7. Комплекс палацу Дайдарі в Кіото
8. Храм Фенікса (Хоодо) в Удзі
9. Монастир Хорюдзі
10. Монастир Трдайдзі
11. Дайбуцуден
12. Кондо
13. Кадо
14. Пагода Годзюното монастиря Хорюдзі
15. Пагода Якусидзі
16. Мінка
17. Сінден-дзукурі
18. Сеін-дзукурі
19. Японський феодальний замок
20. Замок Хімедзі-дзе поблизу Кіото
21. «Золотий павільйон»
22. «Срібний павільйон»
23. Чайний будиночок

Доколумбова Америка:

1. Піраміда в Тіккалі
2. Чичен-іца. Піраміда
3. Копан
4. Тахін, піраміда
5. Чичен-Іца. Храм Ягуарів
6. Стадіон в Чичен-Іца
7. Місто Паленке
8. Храм «Сонця» в Паленке
9. Ворота «тріумфальна арка», Кабах
10. Тіночтілан, план.
11. План Мехіко
12. Куско

Арабський світ:

1. Стрільчаста арка
2. Підковоподібна арка
3. Трьохлопасна арка
4. Кілевидна арка
5. Фестончата арка
6. Арка з ажурним тімпаном
7. Багатоярусна аркада
8. Переплетені арки
9. Звід «Балх»
10. Звід на нервюрах
11. Стрільчастий купол
12. Яйцеподібний купол
13. Конічний купол
14. Ніздрюватий купол
15. Луковичноподібний купол
16. Тромп
17. Сферичні вітрила
18. Сталактити (мукарнас)
19. Рослинний орнамент
20. Геометричний орнамент
21. Куфічний (епіграфічний) орнамент
22. Мечеть Бейт-Уллах в Мецці
23. Кааба в Мецці
24. Мечеть Джанаді
25. Мечеть Куббат-ас-Сахра в Єрусалимі
26. Мечеть Аль-Акса в Єрусалимі
27. Велика мечеть Омейядів у Дамаску
28. Замок Кусейр-Амра
29. Замок Мшатта
30. Замок Хірбат-ал-Мафджар
31. Замок Ухайдір
32. Палац Джаусак в Самаррі
33. Палац Балькуварра в Самаррі
34. Велика мечеть халіфа Мутаваккіля в Самаррі
35. Мінарет Аль-Мальвія
36. Мавзолей Зубейди в Багдаді
37. Медресе Мустансіра в Багдаді
38. М. Дамаск
39. М. Халєб
40. М. Фустат
41. М. Каїр
42. Велика Мечеть в Дамаску
43. Мінарет Великої мечеті м. Халєба (Алеппо)
44. Замок Крак де Шевальє поблизу Тріполі
45. Комплекс Ан-Нурія ал-Кубра в Дамаску
46. Усипальниця Нур-ад-Діна в Дамаску
47. Медресе Ан-Нурія ал-Кубра

48. Госпіталь-марістан Нур- ад-Діна в Дамаску
49. Баня Шіттім-Адра в Дамаску
50. Цитадель м. Халеб
51. Марістан Аргун ад-Камілі в Халебі (Алеппо)
52. Ринок Хан-Дуан в Халебі
53. Мечеть Дервіш-Паша в Дамаску
54. Мечеть Халіда ібн Валіда в Хомсі
55. Велика мечеть в Халебі (Алеппо)
56. Мечеть Ібн-Тулуна в Каїрі
57. Мечеть Амра в Каїрі
58. Мечеть Ал-Азхар в Каїрі
59. Мечеть Ал-Хакіма в Каїрі
60. Мечеть і медресе султана Хасана в Каїрі
61. Меморіальний ансамбль султана Калауна в Каїрі
62. Мечеть-ханака султана Баркука в Каїрі
63. Мечеть-усипальниця Каїт-Бея в Каїрі
64. Мечеть Сулеймана-паші в цитаделі Каїру (зодчий Сінан)
65. Мечеть Мухаммеда Алі в Каїрі (зодчий Юсеф)
66. Міські ворота м. Рабату (Марокко).
67. Медресе Бен-Юсефа в Марракеші.
68. Медресе Бу Інанія в Фесі.
69. Мечеть Карауїн в Фесі (мечеть Ідрісідов).
70. Мечеть Кутуйбійя в Марракеші.
71. Мечеть Хасана в Рабаті.
72. Міські ворота м. Мікнеса.
73. Палац еміра Хаммада «Кала-Бені-Хаммад» (Алжир).
74. Палац в Аширів (Алжир).
75. Мечеть Сіді Окба в Кейруане (Туніс).
76. Палац Альгамбра в Гранаді (Іспанія).
77. Мечеть в Кордові (Іспанія).
78. Мавританський стиль.
79. Мавританський ордер.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

Індія:

1. Вплив релігійного світогляду на характер архітектурних форм Індії, символіка архітектурних форм в індійській архітектурі.
2. Ступа, чайтья і вихара як основні типи буддійських споруд Індії.
3. Конструкції і форми, композиційна структура індуїстських храмів.
4. Скульптура і живопис Індії.
5. Особливості мусульманської архітектури Індії.

Китай:

6. Конструкції і форми в середньовічній архітектурі Китаю.
7. Принципи давньокитайського містобудування.
8. Основні типи споруд в середньовічній архітектурі Китаю.
9. Виникнення та розвиток конструктивної системи «Доу-Гун».
10. Садово-паркове мистецтво Китаю.
11. Основні принципи китайської системи Фен-Шуй.
12. Декоративне і ужиткове мистецтво Китаю.
13. Школи і жанри середньовічного китайського живопису.

Японія:

14. Архітектура синтоїстських храмів Японії.
15. Архітектура Японії періоду Нара. Місто Нара.
16. Архітектура японського житла. Основні типи житлових споруд.
17. Садово-паркове мистецтво Японії.
18. Школи і жанри японського живопису.
19. Декоративно-ужиткове мистецтво Японії.
20. Живопис Японії
21. Японська класична гравюра, основні жанри і автори.

Цивілізації доколумбової Америки:

22. Містобудування і архітектура Ацтеків.
23. Особливості архітектурних форм культури Майя.
24. Живопис і скульптура Майя.
25. Архітектура і мистецтво цивілізацій Західного узбережжя Південної Америки Доколумбової епохи.

Країни Ісламу:

26. Специфічні риси середньовічного арабського міста.
27. Типологія споруд середньовічних мусульманських споруд.
28. Архітектура середньовічного арабського житла. Типи жител.
29. Типи і планування середньовічних арабських мечетей різних країн.
30. Матеріали і будівельна техніка в арабських країнах періоду середньовіччя.
31. Арка і склепіння в архітектурі ісламу. Форми і конструкції.
32. Пропорційні системи, що застосовувалися в Середній Азії і інших середньовічних країнах ісламу.
33. Види арабського орнаменту і його роль в оформленні фасаду і інтер'єра.
34. Особливості середньовічної архітектури Ірану (інших країн ісламу за вибором).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ:

- [1] Ожегов С. С., Проскуракова Г. С., Хоанг Дао Кинь. Архитектура Индокитая. – М.: Стройиздат, 1988. – 312 с.: ил. 520.
- [2] Сидорова В. С. Скульптура Древней Индии. – М., Изд. «Искусство», 1971.
- [3] Ащепков Е. А. Архитектура Китая. Очерки. Госуд. изд-во литературы по стр-ву, арх-ре и строит. материалам, М., 1959 г.
- [4] Архитектура стран Юго-Восточной Азии. Очерки. Госуд. изд-во литературы по стр-ву, арх-ре и строит. материалам, М., 1960 г.
- [5] История Китая/В. В. Адамчик, М. В. Адамчик, А. Н. Бадан и др. – Мн.: Хорвест, 2004. – 73 с.
- [6] Коттерелл А. Китай. Пер. с англ. Гр. Ткаченко – 1997 г.
- [7] Мещеряков А. Н. Древняя Япония: буддизм и синтоизм (проблема синкретизма). Главная редакция восточной литературы и издательства «Наука», 1987. 192 с. с ил.
- [8] Тернбулл С. Японские замки, 1540-1640/С. Тернбулл: пер. с англ. А. Шевченко; худож. П. Деннис. – М.: АСТ: Астрель, 2005. – 68, [4] с.: ил. – («Цитадель»).
- [9] Веретенников А. М. Города майя и ацтеков. – М.: Вече, 2003. – 208 с., ил. (16 с.) (Памятники всемирного наследия).
- [10] Ко Майкл. Майя. Исчезнувшая цивилизация: легенды и факты. – Пер. с англ. З. М. Насоновой. – М.: ЗАО Изд-во Центрополиграф, 2001. – 237 с.
- [11] Джилберт Э., Котерлл М. Тайны майя. – М.: Вече, 2001. – 352 с. («Тайны древних цивилизаций»).
- [12] Галич М. История доколумбовых цивилизаций/ Пер. с исп. Г. Г. Ершовой и М. М. Гурвица; Вступ. Ст. Ю. В. Кнорозова. – М.: Мысль, 1990. – 407 с.: ил.
- [13] Майя, ацтеки и инки: Пер. с итал./ Под ред. Дж. Козелли; Ист. исслед. С. Козелли. – Харьков. Изд-во «Ранок», 2004. – 88 с.: ил. – (Зеркало цивилизаций).
- [14] Искусство Средних Веков. Искусство Стран Арабского Востока [электронный ресурс] – режим доступа: <http://www.la-fa.ru/history/history143.html>
- [15] История искусства: Искусство Ислама [электронный ресурс] – режим доступа: artprojekt.ru/Civilization/014/html
- [16] Беймарк В.В. Искусство арабских стран и Ирана. М.: Искусство, 1974 г.
- [17] Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах. Архитектура стран Средиземноморья, Африки, Азии VI-XIX вв. т.8. М.: изд-во литературы по строительству, 1969 г.
- [18] Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах. Архитектура стран юго-восточной Азии VI-XIX вв. т. 9. М.: изд-во литературы по строительству, 1969 г.
- [19] Шуази О. История архитектуры I.-Т.2, М.: Изд. ВАА, 1937 г.

ЗМІСТ

Вступ	3
Лекція №1: Культура Індії, архітектура і мистецтво древньобрахманського і буддійського періодів	4
Лекція№2: Архітектура і мистецтво Індії Новобрахманського періоду ...	9
Лекція №3: Архітектура і мистецтво Індії мусульманського періоду	13
Лекція №4: Архітектура стародавнього і середньовічного Китаю	17
Лекція №5: Архітектура середньовічного Китаю	24
Лекція№6: Мистецтво Китаю	28
Лекція №7: Архітектура Японії	35
Лекція №8: Мистецтво Японії	44
Лекція №9: Архітектура і мистецтво цивілізацій Доколумбової Америки ...	47
Лекція №10: Арабський світ	53
Лекція №11: Містобудування і типологія мусульманських будівель і споруд	60
Лекція №12: Матеріали, будівельна техніка та конструктивні системи в країнах мусульманського світу	65
Лекція №13: Архітектура халіфату	73
Лекція №14: Архітектура Сирії та Єгипту	80
Лекція №15: Архітектура Магрибу	87
Архітектурні терміни та об'єкти для додаткового самостійного опрацювання	92
Теми рефератів для індивідуальної роботи	96
Список джерел інформації	97

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ДАВІДІЧ Тетяна Феліксівна
КРЕЙЗЕР Ірина Ігорівна
ПОПОВ Ігор Євгенович

**Конспект лекцій з дисципліни «Історія мистецтва,
архітектури та містобудування середньовічного Сходу»**

Українською мовою

Відповідальний за випуск: Крейзер І.І.

Верстка: Дудник Г.М.

Дизайн: Бондаренко І.В.

Коректура тексту: Білоус Т.О.

Підписано до друку 07.11.2020. Формат 60 × 84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 5,81.

Тираж: 15 примірників.

Віддруковано з готового оригінал-макету.

Видавець:

21037, Україна, м. Вінниця, вул. Зодчих, 18, офіс 81

ГО «Європейська наукова платформа»

Телефони: +38 098 1948380; +38 098 1956755

E-mail: liga@ukrlogos.in.ua

www.ukrlogos.in.ua | www.ojs.ukrlogos.in.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 7172 від 21.10.2020 р.

Видавець друкованих матеріалів: Друкарня ФОП Гуляєва В.М.
08700, Україна, м. Обухів, вул. Малишка, 5. E-mail: 5894939@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 6205 від 30.05.2018 р.